

Protecția dreptului la libertatea de gândire conștiință și religie în baza Convenției Europene a Drepturilor Omului

Ghidul Consiliului Europei cu privire la drepturile Omului

Consiliul Europei, Strasbourg 2012

Jim Murdoch este Profesor de drept public la universitatea din Glasgow și fostul Director al Școlii de Drept. Interesele sale de cercetare sunt în domeniul drepturilor omului în context național și European. El este un participant fidel la vizitele de studiu organizate de Consiliul Europei în statele din Europa centrală și de est și este în mod special interesat de mecanismele de implementare non-juridică a drepturilor omului.

Opiniile expuse în această publicație aparțin autorului și nu reprezintă poziția Consiliului Europei. Ele nu reprezintă autoritate asupra instrumentelor legale menționate în text și nici o interpretare oficială care să oblige guvernele statelor membre, organele statutare ale Consiliului Europei și orice alte organe instituite în virtutea Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Conținut

Articolul 9 Convenția Europeană a Drepturilor Omului

Prefață

Libertatea de gândire, conștiință și religie: standarde internaționale și regionale.

Interpretarea articolului 9 al Convenției: considerații generale.

Introducere

Aplicarea articolului 9: lista de întrebări cheie.

Întrebarea 1: Este reclamația depusă admisibilă sub incidența articolului 9?

Ce se înțelege prin “gândire, conștiință și religie”?

Forum internum.

Manifestarea religiei sau a convingerilor.

Aspectul de colectivitate al articolului 9.

Aspectul de colectivitate al articolului 9 și recunoașterea statutului de "victimă".

Limite pentru domeniul de aplicare al articolului 9.

Întrebarea 2: Au existat careva interferențe cu dreptul garantat în articolul 9?

Obligații pozitive.

Ocuparea forței de muncă și libertatea de gândire, conștiință și religie.

Permiterea recunoașterii necesare a practicilor religioase.

Întrebarea 3. Are limitarea manifestării religiei sau convingerii un scop legitim?

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIULUI EUROPEI

Întrebarea 4. Sunt restricțiile cu privire la „manifestarea” religiei sau convingerii „prescrisă de lege”?

Întrebarea 5. Sunt restricțiile cu privire la „manifestarea” religiei sau a convingerii „necesare într-o societate democratică”?

Necesitate și proporționalitate; și natura „societății democratice”.

Marja de apreciere.

Aspectele specifice ale libertății de gândire, conștiință și convingere care rezultă din articolul 9

Ingerința în „manifestarea” de credință individuală: refuzul de a satisface serviciul militar obligatoriu.

Ingerințe în „manifestarea” convingerii individuale: prozelitism.

Ingerințe în „manifestarea” convingerii individuale: sancțiuni pentru purtarea simbolurilor religioase.

Interferențe în „manifestarea” convingerii individuale: necesitatea de a plăti „taxă bisericească”.

„Manifestarea” individuală a convingerii: deținuții și convingerea religioasă.

Cerința de neutralitate a statului: înregistrarea cultelor religioase, etc.

Cerința de neutralitate a statului: controlul asupra lăcașelor de cult.

Cerința de neutralitate a statului: intervenirea în litigiile interne între adepții unei comunități religioase.

Garanții similare în temeiul Convenției cu impact asupra libertății de exercitare a conștiinței sau a convingerilor.

Convingerile religioase și educația: Articolul 2 din Protocolul Nr.1.

Libertatea de exprimare și gândire, conștiință și convingere: Articolul 10.

Probleme de tratament medical: Articolul 8.

Recunoașterea de către stat a deciziilor organelor eclesiastice: Articolul 6.

Discriminarea în baza religiei sau convingerii.

Prefață

Articolul 14.
Protocolul Nr. 12.
Concluzii.
Indexul cazurilor.

Articolul 9 Convenția Europeană a Drepturilor Omului

Libertatea de gândire, de conștiință și de religie

1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.

2. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora.

Prefață

Acest ghid explică sfera de aplicare și conținutul drepturilor la libertatea de gândire, de conștiință și de religie după cum sunt garantate, în special, de Articolul 9 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului și interpretat de jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (“Curtea de la Strasbourg”) și de fosta Comisie Europeană a Drepturilor Omului (“Comisia”).¹

Responsabilitatea primară pentru aplicarea garanțiilor asigurate de Convenție este deținută la nivel național. Astfel, ne-am propus drept scop elaborarea unui mic ghid care i-ar ajuta pe judecătorii, autoritățile și avocații practicieni, care simt nevoia să înțeleagă jurisprudența Convenției Europene a Drepturilor Omului, în aplicarea tratatului în cazurile de violență domestică și în practica administrativă. Standardele și cerințele stipulate în cadrul Convenției Europene a Drepturilor Omului sunt aplicabile în întreaga Europă, dar caracterul complementar al acestei scheme de protecție necesită în mod categoric un factor de decizie național – și în special intervenții din partea judecătorilor naționali pentru includerea acestor drepturi în legislația și practica de stat.

Această lucrare, cu certitudine, reprezintă doar un text introductiv și nu un tratat final și nici nu indică măsura în care legile interne să fie conformate la Convenție. Evident, este important dacă Convenția Europeană a Drepturilor Omului este considerată lege superioară sau doar un factor de persuasiune pentru

¹Din motive de lizibilitate, textul se referă în general la titlurile cazurilor, cu referințe către deciziile citate care apar în indexul de cazuri – pagina 86. Toate hotărârile Curții, și o compilație semnificativă de hotărâri și rapoarte sunt publicate în baza de date HUDOC care poate fi accesată la adresa: <http://hudoc.echr.coe.int/>.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

aplicarea legii naționale, dar indiferent dacă tratatul se extinde asupra legislației naționale sau nu, e posibil de stabilit, cu un anumit grad de precizie, o serie de argumente cheie de care judecătorii sau autoritățile publice să țină cont în procesele decizionale la nivel național.

Practica judiciară cu privire la aplicarea articolului 9 nu este la fel de voluminoasă comparativ cu jurisprudența cu privire la alte articole ale Convenției, dar reprezintă un anumit grad de complexitate. O mare parte a hotărârilor au fost emise relativ recent,² și în timp ce anumite aspecte ce țin de libertate de gândire, de conștiință și religie continue să fie lipsite de antecedente și interpretare oficială pe anumite subiecte, există o serie de hotărâri și sentințe care au contribuit la clarificarea caracterului și a importanței garanțiilor și la modul de aplicare a acestora. Prevederile conferă protecție sistemului de credință al persoanei și dreptului de a-și manifesta religia în mod individual sau colectiv, în public sau particular.

Jurisprudența oferă explicații clare că autoritățile de stat nu numai că sunt solicitați să se abțină de la întreprinderea acțiunilor care să facă interferență cu gândirea, conștiința și religia, dar în anumite circumstanțe să ia măsuri pozitive pentru a încuraja și proteja aceste libertăți. Chestiunile care poate apărea sun incidența Articolului 9 sunt variate, de exemplu: trebuie să fie interzisă afișarea simbolurilor religioase în instituțiile de stat? Când este cazul ca dreptul penal să interzică tentativele de prozelitism? Care sunt situațiile pentru care să se acorde scutire de serviciu militar? Este obligatoriu depunerea jurământului de credință de către oficialitățile publice sau reprezentanții aleși prin scrutin democratic? sau este permisibil legal de a interzice construcția minaretelor sau purtarea voalurilor? Astfel de întrebări apar destul de

²Violarea articolului 9 a fost constatată în 35 de decizii emise între anii 1959 și 2010 (9 cu referire la Grecia, 5 Rusia, 4 Bulgaria, 3 Latvia, Moldova Turkey, și Ukraine și 1 cu privire la Austria, Georgia, Polonia, San Marino și Elveția): Cureau Europeană *Raport Anual 2010* (2011), pp 157-158. Primul caz de violare a articolului 9 a fost – *Kokkinakis c. Grecia*, discutat la pag. 36 ff – înregistrat în 1993.

frecvent în cadrul dezbaterilor politice și pot, de asemenea, să apară și în cadrul proceselor examinate de tribunalele naționale, iar în momentul în care tribunalele naționale se confruntă cu o decizie atât de complexă este nevoie ca să existe o viziune clară cu privire la expectativele ce reies din reglementările cu privire la drepturile omului.

Analizarea unor cazuri cheie ne ajută să clarificăm faptul că textul Convenției este doar un punct de pornire pentru a înțelege garanțiile oferite. Înțelegerea jurisprudenței este vitală. Avocații formați în spiritul tradițiilor juridice continentale ar putea avea nevoie de o explicație mai amplă. După cum a menționat un fost Președinte al Curții Europene a Drepturilor Omului, „o doctrină moderată a precedentului” este adoptată de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului (Curtea de la Strasbourg) pentru a ghida tribunalele și factorii de decizie naționali în dezvoltarea protecției drepturilor omului.³ Această „doctrină a precedentului” este necesară în interesele siguranței și echității juridice în fața legii. Cu toate acestea ea este „moderată” din necesitatea de a asigura că respectiva Convenție continue să reflecte schimbările în aspirațiile și valorile societății. Astfel Convenția este „un instrument viu”.⁴

Examinarea precedentelor, de asemenea, permite o apreciere a valorilor fundamentale care stau la baza jurisprudenței. Aceste prezumții implicite se pot adesea discerne din deciziile și verdictele Curții de la Strasbourg, odată ce se profitat de ocazia de a elabora principii care să fie urmate de către tribunalele și factorii de decizie naționali. Există un aspect predictiv important în ceea ce privește jurisprudența Curții de

³Curtea Europeană a Drepturilor Omului, *Raport anual 2005*, p. 27.

⁴Pentru un exemplu recent de aplicare a conceptului de “instrument viu”, vezi *Bayatyan c. Armenia* [GC], discutat la pagina p. 46 ff.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIULUI EUROPEI

la Strasbourg, în anumite cazuri pentru care nu există un precedent pentru tribunalele naționale, deciziile sunt ghidate și inspirate de principiile și rațiunile fundamentale.

Două mențiuni la final: prima, acest ghid este se referă în special la articolul 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului. Însă, subiectele ce țin de conștiință și de credință apar și în alte aliniate ale tratatului, astfel au fost necesare incursiuni succinte cu privire la anumite garanții care au careva impact asupra libertății de gândire, conștiință și religie. În mod special, după cum va fi evident din cele ce urmează, articolul 9 are legătură strânsă, atât din punct de vedere textual cât și valoric cu articolul 10 care se referă la libertatea de exprimare și cu articolul 11 care garantează dreptul de asociere.⁵

Există prevederi adiționale care susțin articolele menționate mai sus, de exemplu articolul 2 al Protocolului Nr. 1, care prevede respectarea drepturilor părinților de a asigura educația copiilor conform convingerilor lor religioase și filosofice. În al doilea rând, în discuțiile cu privire la măsura în care autoritățile națională se conformează la responsabilitățile Convenția Europeană a Drepturilor Omului, va fi necesar să se ia în considerație faptul dacă aceste responsabilități sunt cumva modificate la nivel național. În special, în conformitate cu articolul 57, oricare stat poate, în momentul semnării prezentei convenții sau al depunerii instrumentului său de ratificare, să formuleze o rezervă în legătură cu o dispoziție anume a convenției, în măsura în care o lege atunci în vigoare pe teritoriul său nu este conformă cu această dispoziție.

Urmează o introducere a celor mai importante cazuri în domeniul respectiv. Ceea ce face studiul articolului 9 (și a garanțiilor înrudite) atât de fascinant nu este numai contextul factual al multor cazuri, dar și principiile de interpretare dezvoltate și consolidate în timp de către Curte. Contextul specific pentru multe

⁵Cf *Young, James și Webster c. Marii Britanii*, §57: "protecția opiniei personale garantată de articolul 9 și 10 sub aspectul libertății de gândire, de conștiință și de religie, pre cum și a libertății de exprimare, la fel constituie unul din scopurile dreptului de asociere garantat de articolul 11".

din cazuri oferă o înțelegere a complexității culturii Europene, a religiei, diversității istorice și culturale. Cu toate acestea, Curtea a ținut să introducă pe continent un set de valori unice care să ajute Europa să se pregătească și să fie capabilă pentru a se confrunta cu provocările generate de o societatea din ce în ce mai secularizată dar și multireligioasă. Apelul general este de a respecta și prețui pluralismul și toleranța. Dreptul la libertatea de conștiință nu poate fi subapreciată.

Libertatea de gândire, conștiință și religie: standarde internaționale și regionale

Garanțiile pentru libertatea religiei și respectul pentru conștiință și credință sunt inevitabil regăsite în constituțiile societăților liberal-democratice și în instrumentele internaționale și regionale cu privire la drepturile omului. Într-o anumită măsură, acestea reflectă îngrijorările de atunci a celor care au elaborat aceste instrumente. Există o abundență de exemple, fiecare cu accentele sale subtile. Îndeosebi, articolul 18 al Declarației Universale a Drepturilor Omului din 1948 prevede:

Orice persoană are dreptul la libertatea gândirii, a conștiinței și a religiei; acest drept implică libertatea de a-și schimba religia sau convingerile precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile sale, individual sau în colectiv, atât în public cât și privat, prin învățământ, practici, cult și îndeplinirea de rituri.

O formulare deplină (care include referințe la educație, dar exclude recunoașterea explicită a dreptului de a-și schimba religia) poate fi găsită în articolul 18 a Convenției Internaționale cu Privire la Drepturile Civile și Politice din 1966:

articolul 18

1. Orice persoana are drept la libertatea gândirii, conștiinței și religiei; acest drept implica libertatea de a avea sau de a adopta o religie sau o convingere la alegerea sa, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea, individual sau în comun, atât în public cât și în particular, prin cult și îndeplinirea riturilor, prin practici și prin învățământ.
2. Nimeni nu va fi supus vreunei constrângeri putând aduce atingere libertății sale de a avea sau de a adopta

o religie sau o convingere la alegerea sa.

3. Libertatea manifestării religiei sau convingerilor nu poate fi supusă decât restricțiilor prevăzute de lege și necesare pentru ocrotirea securității, ordinii și sănătății publice ori a moralei sau a libertăților și drepturilor fundamentale ale altora.

4. Statele părți la prezenta Convenție se angajează să respecte libertatea părinților și, atunci când este cazul, a tutorilor legali, de a asigura educația religioasă și morală a copiilor lor în conformitate cu propriile convingeri.

Astfel de garanții se găsesc și în alte instrumente la nivel regional. De exemplu articolul 12 a Convenției Americane a Drepturilor Omului susține că libertatea de conștiință și religie include libertatea de a-și menține sau de a-și schimba religia sau credința și libertatea de a-și manifesta sau disemina religia sau credința atât individual cât și în comun, în public sau în privat,

În timp ce în articolul 8 al Cartei Africane a Drepturilor Omului și ale Popoarelor este stipulat că

Libertatea de conștiință, de alegere a profesiei și liberă exercitare a religiei sunt garantate. Nimeni nu poate fi împiedicat din exercitarea acestor libertăți.

În Convenția Europeană a Drepturilor Omului garanțiile principale care oferă protecție libertății de gândire, conștiință, religie sau credință sunt formulate în două prevederi.

articolul 9 prevede:

1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

2. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate forma obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora.

Articolul 2 al Protocolului Adițional Nr. 1 la Convenția Europeană a Drepturilor Omului în contextul dreptului la educație stipulează următoarele:

Nimănui nu i se poate refuza dreptul la instruire. Statul, în exercitarea funcțiilor pe care și le va asuma în domeniul educației și al învățământului, va respecta dreptul părinților de a asigura această educație și acest învățământ conform convingerilor lor religioase și filozofice.

Libertatea de gândire, conștiință și convingeri este astfel privită în mare parte ca un drept individual adesea exercitat în comun cu alții. Desigur, simțul de autoidentificare a comunității poate fi asociat în mare parte cu o anumită afiliere religioasă. Instrumentele juridice naționale, regionale și internaționale reflectă acest fapt. În timp ce anumite state Europene sunt în mod expres fondate pe principii seculare (sau *laïcité*), astfel fiind separate instituțiile de stat și reprezentanța acestora de organizațiile religioase, multe Constituții naționale recunosc o anumită confesiune drept Biserică de Stat.⁶

O astfel de situație nu este incompatibilă cu libertatea de religie, dacă există prevederi adecvate în raport cu fiecare sistem de convingeri și este asigurată reconcilierea confesiunilor.⁷

⁶De exemplu, Bisericile oficiale sunt declarate prin Constituție în țările nordice; în Marea Britanie, sunt recunoscute astfel Biserica Scoțiană și Biserica Anglicană (deși sistemul de fondare este diferit pentru ambele cazuri).

⁷Vezi mai departe pp. 55 ff mai jos.

La nivel European, conștientizarea legăturii între identitatea de grup și convingerile religioase este declarată prin accentul pus pe protejarea drepturilor minorităților. În special, Preambulul Convenției Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale prevede

considerând ca o societate pluralistă și cu adevărat democratică trebuie nu numai să respecte identitatea etnică, culturală, lingvistică și religioasă a fiecărei persoane aparținând unei minorități naționale, dar și, deopotrivă, să creeze condiții corespunzătoare care să le permită să-și exprime, să păstreze și să dezvolte aceasta identitate.

Cu alte cuvinte, diversitatea culturală trebuie privită ca o modalitate de îmbogățire și nu de dezbinare.⁸

Drept urmare, Statele semnatare

Se angajează să promoveze condițiile de natură să permită persoanelor aparținând minorităților naționale să-și mențină și să-și dezvolte cultura, precum și să-și păstreze elementele esențiale ale identității lor, respectiv religia, limba, tradițiile și patrimoniul lor cultural.⁹

Convenția Cadru reiterează prezumția de bază – după cum va fi discutat în ceea ce urmează – pluralismul și toleranța sunt piatra de temelie a unei societăți democratice în Europa. Alte inițiative ale Consiliului Europei încearcă să promoveze aceste valori. În mod special, Comisia Europeană împotriva Rasismului și Intoleranței (ECRI) are drept scop combaterea rasismului, xenofobiei, antisemitismului și intoleranței prin lupta împotriva

⁸ETS No. 157 (1995). La 31 octombrie 2011, tratatul a fost ratificat de statele Consiliului Europei cu excepția Andorei, Belgiei Franței, Greciei, Islandei, Luxemburgului, Monaco și a Turciei.

⁹Convenția Cadru, Articolul 5 (1). Care a intrat în vigoare în 1998, Vezi și Articolul 8: “Părțile se angajează să recunoască fiecărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul de a-și manifesta religia sau credința sa și dreptul de a înființa instituții, organizații și asociații religioase.”

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

discriminării și a prejudecăților pe bază de rasă, culoare, limbă, religie, naționalitate sau origine națională sau etnică.¹⁰

O Europă cu multă diversitate și multe sisteme de credință necesită măsuri speciale de protecție a exercitării libertății de gândire, conștiință și religie.

¹⁰Comisia poate face recomandări de politici pe subiecte generale și poate desimina exemple de bune practici statelor care promovează înțelegerea interculturală și respectul în cadrul societății civile. La fel ea poate lansa declarații cu privire la problemele actuale. Vezi declarații cu privire la interzicerea construcției de minarete în Elveția: doc CRI (2009) 32, para 33.

Interpretarea Articolului 9 al Convenției: considerații generale

Introducere

În anii recenți, plângerile cu privire la încălcarea articolului 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului au crescut atât numeric cât și din punct de vedere al complexității. Într-adevăr, până comparativ recent, jurisprudența Curții de la Strasbourg și a fostei Comisii care cade sub incidența articolului 9 a fost destul de limitată și se axa pe o serie de subiecte discrete precum libertatea de religie în penitenciare sau conflicte cu privire la respectarea religiei și responsabilitățile contractuale ale angajaților. Mai mult ca atât, existau relativ puține cazuri care se refereau la probleme de manifestarea colectivă a credinței. Această situație a fost probabil un indicator al gradului înalt de respect, din acea vreme, pentru libertatea de gândire, de conștiință și religie în majoritatea țărilor membre ale Consiliului European, în același timp toleranța religioasă și filosofică precum și respectul pentru diversitate erau valori bine definite, sau cel puțin aspirații urmărite activ.

Drept urmare, a devenit din ce în ce mai dificil pentru comentatorii articolului 9 să distingă principiile și valorile de bază care să determine interpretarea garanțiilor stipulate. Cu toate acestea, în anii recenți, Curtea de la Strasbourg a fost solicitată pentru a determina sfera de aplicare și conținutul articolului 9 într-un număr ascendent de cazuri care au abordat o varietate largă de subiecte iar deciziile și verdictele finale au oferit oportunități de a reitera importanța majoră pe care o au convingerile religioase și filosofice în societatea europeană și de a accentua valorile fundamentale ale pluralismului și toleranței.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

Articolul 9 se află în imediata proximitate, atât textual cât și în ceea ce privește valorile cu garanțiile prevăzute de articolele vecine din tratat. articolul 9 garantează nu doar libertatea de gândire , de conștiință și religie, dar și manifestarea activă ale acestora. Astfel există o legătură directă, în ceea ce privește formularea textuală și conținutul, cu libertatea de asociere de întrunire și asociere consfințite în articolele 10 și 11. Întra-devăr multe cereri ce pretind la violarea drepturilor persoanelor de participare la viața unei societăți democratice pot face referință la articolul 9, deși Curtea de la Strasbourg în multe instanțe a putut demonstra că acuzațiile înaintate prin cerere au putut fi soluționate prin apelul la celelalte două garanții consfințite în articolul 10¹¹ , în cazul în care acuzațiile puteau fi raportate la libertatea de exprimare sau la Articolul 11, când acestea cădeu sub incidența dreptului la libertatea de asociere.¹²

În același timp, articolul 9 împărtășește anumite valori cu articolul 8 în care este consfințit dreptul la respectul vieții private și, la fel, are o legătură strânsă cu dreptul părinților de a asigura educația și învățământul copiilor conform convingerilor lor religioase și filozofice garantat în Articolul 2 al Protocolului Nr. 1. Ambele garanții sunt importante pentru a proteja și a încuraja dezvoltarea identității individuale. Dar iarăși, ar putea fi mai adecvat că o cerere cu privire la cazurile ce țin de celelate două prevederi să invoce violarea articolului 9.¹³ În plus, anumite aspecte ce țin de exercitarea dreptului la libertatea de convingeri și conștiință pot fi prevăzute de alte garanții ca de exemplu cele consfințite de articolul 6, în baza căruia este asigurat dreptul la judecată pentru determinarea drepturilor civile ale

¹¹De exemplu, *Feldek c. Slovacia*; *Van den Dungen c. Olanda*.

¹²De exemplu, *Refah Partisi (Partidul Bunătății) și alții c. Turcia* [GC].

¹³De exemplu, *Hoffman c. Austria*, discutat la pag.. 79.

comunităților religioase,¹⁴ sau articolul 1 al Protocolului Nr. 1¹⁵ atunci când este disputat dreptul la proprietate.

În consecință, este nevoie de o mare atenție pentru a determina dacă articolul 9 este *lex specialis* pentru soluționarea unui anumit caz.

Aplicare Articolului 9: lista de întrebări cheie

Garanțiile nu sunt absolute. Primul aliniat al articolului 9 proclamă libertatea de gândire, de conștiință și religie, dar al doilea recunoaște limitările de manifestare a libertății de conștiință și convingeri. Primul aliniat este inspirat din Declarația Universală a Drepturilor Omului; cel de al doilea aliniat, în mare parte reproduce, formula de echilibrare a drepturilor individuale cu alte prevederi concurente prevăzute în cadrul Convenției Europene a drepturilor Omului și în special în articolele 8, 10 și 11. (Această abordare este aplicată și în cazul Articolului 18 a Convenției internaționale cu privire la drepturile civile și politice, după cum s-a menționat anterior.) Drept urmare a formulării textuale este necesar de a pune cinci întrebări cheie:

- ❖ Care este sfera de aplicare a unei anumite garanții?
- ❖ Au existat careva interferențe cu dreptul garantat în articolul 9?
- ❖ Interferența dată a avut un scop legitim?
- ❖ A fost interferența respectivă „în conformitate cu legea?”

¹⁴De exemplu, Biserica Catolică *Canea c. Grecia*.

¹⁵*Mănăstirile sfinte c. Grecia*.

❖ Este această interferență „necesară într-o societate democratică?”

Cu alte cuvinte, primul pas (din perspectiva aliniatului întâi) este de a stabili dacă articolul 9 este aplicabil și în cazul unui răspuns pozitiv, dacă există interferențe cu drepturile garantate; în al doilea rând (din perspectiva celui de al doilea aliniat) se analizează enunțul care justifică interferența pentru a determina dacă a fost o încălcare de lege. (este important de ținut minte că o cerere depusă la curtea de la Strasbourg trebuie să fie declarată *admisibilă* și aceasta presupune că trebuie să îndeplinească o serie de condiții de admisibilitate inclusiv epuizarea remediilor naționale. Discuțiile cu privire la condițiile de admisibilitate depășesc considerabil subiectele acoperite de acest ghid, cu toate acestea în continuare este prezentat succint când și în ce măsură bisericile și asociațiile religioase pot fi considerate “victime” și pot pretinde la admisibilitatea cererii)¹⁶

Cele cinci întrebări urmează să fie puse prin referire la cazurile examinate în baza articolului 9. Discuțiile cu privire la aplicarea generală a acestui test vor facilita înțelegerea interacțiunii între prevederile articolului 9 și alte garanții stipulate în convenție, precum și aprecierea aspectelor cheie în modul de interpretare abordat de curtea de la Strasbourg. Ulterior vor fi descrise aspecte mai specifice (tematice) ale garanțiilor stipulate (inclusiv subiecte ce țin de drepturile deținuților, înregistrarea instituțiilor religioase și a localurilor de cult și codurile vestimentare). În timp ce jurisprudența și discuțiile sunt centrate în mare parte pe convingerile religioase, este important să se reamintească faptul că aceleași principii sunt aplicate și pentru alte convingeri filosofice care nu țin de religie.

¹⁶Vezi pag. 24 mai jos.

Întrebarea 1: Este reclamația depusă admisibilă sub incidența articolului 9?

Domeniul de aplicare a articolului 9 este destul de vast. Garanțiile prevăzute se referă nu doar la convingerile private sau personale dar și la manifestarea colectivă a opiniilor și convingerilor, fie individual sau în comun cu alții. Astfel, articolul 9 are un aspect atât intern cât și extern; și aspectul extern include manifestarea convingerilor în mod privat sau public.

Obligarea indivizilor de a practica anumite acțiuni contrare convingerilor personale, cum ar fi depunerea jurământului religios¹⁷, sau participarea la ceremonii religioase¹⁸ reprezintă încălcări care cad sub incidența articolului 9; și invers, o restricție impusă unei acțiuni individuale ce ține de comportamentul religios, cum ar fi interzicerea de a purta vestimentație religioasă în public¹⁹ sau interzicerea de a-și propaga religia²⁰ la fel reprezintă cazuri ce intră în sfera de aplicare a acestei garanții. Presiunile asupra indivizilor cu privire la libertatea de exercitare colectivă a cultului prin restricții cu privire la instituirea locurilor de cult,²¹ prin refuzul de a înregistra grupurile religioase,²² prin restrângerea dreptului la libera circulație a membrilor anumitor comunități pentru a preveni întrunirile în scopuri religioase²³ la fel cad sub incidența articolului

¹⁷*Buscarini și alții c. San Marino*, §§34-41, la §34.

¹⁸Cf *Valsamis c. Grecia* §§21-37 (nu există interferențe cu drepturile garantate de articolul 9), discutat la pag. 27 mai jos.

¹⁹*Ahmet Arslan și alții c. Turciei*, §§44-52.

²⁰*Kokkinakis c. Grecia*, §§31-33.

²¹*Manoussakis și alții c. Greciei*, §§36-53

²²Vezi pagina. 55 ff mai jos.

²³*Cipru c. Turciei* [GC], §§242–246.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

menționat. Autoritățile de stat trebuie să se abțină de la intervenții nejustificate în activitățile grupurilor religioase, în caz contrar vor fi încălcate prevederile articolului 9.²⁴ Principalul obiectiv al garanției este, astfel, convingerile private și personale și manifestarea individuală și colectivă a acestora. Cu toate acestea, termenul de "practici" în textul articolului 9 nu se referă la orice act motivat sau influențate de o religie sau convingeri.²⁵ Gestionarea rămășițelor umane în conformitate cu tradițiile religioase nu implică, probabil, libertatea de gândire, de conștiință și de religie, ci mai degrabă se referă la dreptul la viață privată și familie enunțat în articolul 8.²⁶ De asemenea, statul nu este obligat să răspundă pozitiv la cererea unui contribuabil de a aloca plățile sale în scopuri specifice,²⁷ sau să permită utilizarea unui limbaj special în exercitarea libertății de gândire.²⁸ Domeniul de aplicare al dispoziției, de asemenea, nu se extinde la probleme cum ar fi interzicerea divorțului,²⁹ acuzațiile de tratament discriminatoriu în aplicarea reglementărilor fiscale,³⁰ sau privarea de resurse materiale ale unei organizații religioase.³¹

²⁴Vezi pag. 62 ff mai jos.

²⁵*Cserjés c. Ungariei* (dec.).

²⁶*X contra Germaniei* (1981) (subiectul poate fi sub incidența Articolului 8). Cf *Sabanchiyeva și alții c. Rusiei* (dec.) (refuzul de a returna corpurile neînsuflite ale presupușilor teroriști eliminați de către organele forțelor de ordine: admisibil în baza articolelor 3, 8 și 9, individual sau coroborat cu articolele 13 și 14).

²⁷*C. c. Marea Britaniei* (un Quaker s-a opus utilizării contribuțiilor sale la impozitul de stat pentru scopuri militare; Comisia a stabilit că articolul 9 nu poate întindea garanția dreptului de a interveni în sfera publică (ex: refuzul de a plăti impozite) cu un comportament dictat de convingeri); și *Alujer Fernández și Caballero García c. Spania* (dec.) (imposibilitatea membrilor bisericii de a aloca o parte din impozitele pe venit pentru susținerea bisericii lor ca în cazul membrilor Bisericii Romano Catolice nu a însemnat o violare a articolului 9 coroborat cu articolul 14: statul a avut o marjă de apreciere în chestiuni pentru care nu exista o practică juridică europeană).

²⁸*Cetățenii Leeuw-St Pierre c. Belgiei*.

²⁹*Johnston și alții c. Irlandei*, §§62-63 (chestiuni analizate în baza articolelor 8, 12 și 14).

Cu toate acestea, în cazul în care un stat transcende obligațiile sale de bază în conformitate cu articolul 9 și creează drepturi suplimentare cu privire la libertatea de religie sau conștiință, aceste drepturi sunt protejate de articolul 14 coroborat cu Articolul 9 care previne aplicarea discriminatorie a legislației naționale.³² Acest punct este discutat în continuare.³³

Protecția conferită de Articolul 9 reprezintă o dificultate pentru Statele Europene atunci când se pune în discuție asigurarea acesteia și respectiv asistența derivată din dispoziția în sine este foarte limitată în cazul în care un individ este sub amenințarea de a fi exilat în altă țară, unde va exista un risc real ca dreptul la religie să fie negat.³⁴ Pe de altă parte, în timp ce controlul imigrației este în mod normal o chestiune care este în afara domeniului de aplicare a garanțiilor Convenției, refuzul de a permite unui rezident străin să intre în

³⁰*Darby c. Suediei*, §§28-35 (cerere în temeiul article 1 al Protocolului nr. 1 coroborat cu articolul 14; Curtea a decis că înființarea unei biserici în cadrul unei țări nu încalcă prevederile articolului 9 în cazul în care statutul de membru este voluntar (§35)).

³¹*Mănăstirile sfinte c. Greciei*, §§86-87 (caz analizat în baza articolului 1 al Protocolului nr. 1 deoarece cererea nu se referea la “obiecte intenționate pentru practicarea ceremoniilor religioase objects).

³²*Savez Crkava “Riječ Žlvota” și alții c.. Croație*, §§55-59 și 85-93 (criterii inegale pentru recunoașterea căsătoriilor religioase egale din punct de vedere legal căsătoriilor civile și pentru permiterea educației religioase în școlile publice: violarea articolului 14 coroborat cu articolu 9, deoarece aceste drepturi nu puteau fi derivate din reglementarile CEDO, nu s-a demonstrat măsurile discriminatorii).

³³La pag. 75.

³⁴*Z and T v. the United Kingdom* (dec.) (**Creștinii pakistanezi cu care se confruntă deportare în Pakistan**: atâta timp cât Curtea nu putea să excludă posibilitatea că cazurile de expulzare intră exclusiv sub incidența articolului 9, a fost dificil să se prevadă astfel de circumstanțe care să nu fie în sfera de reglementare a articolului 3). Vezi și *Al-Nashif și alții c. Bulgaria* (deportările pe motiv de predare a religiei islamice fără autorizație: pentru a stabili că deportările se referă la violarea articolului 8, nu a fost necesar de a invoca articolul 9).

țară din cauza convingerilor sale religioase poate, în anumite cazuri, da naștere la probleme în temeiul Articolului 9.³⁵

Ce se înțelege prin “gândire, conștiință și religie”?

Utilizarea termenilor „gândire, conștiință și religie” (și „religie sau convingeri” în aliniatul 2) sugerează un domeniu de aplicare extins al Articolului 9, dar practica judiciară demonstrează o abordare mai restrânsă în practică. De exemplu, "conștiința" de apartenență la un grup minoritar (și, în consecință, obiectivul de a proteja identitatea culturală a unui grup)³⁶ nu dă naștere la o problemă care cade sub incidența Articolului 9. La fel, trebuie de făcut distincție între conceptul de « convingere » și « opinie » atunci când se face referință la Articolul 9, „convingerile personale” spre deosebire de opinii satisfac următoarele două criterii: în primul rând convingerile trebuie să „atingă un anumit grad de forță argumentativă, seriozitate, coeziune și importanță”; în al doilea rând o convingere trebuie să fie compatibilă cu respectul pentru demnitatea umană.

Cu alte cuvinte, convingerile trebuie să se refere la un "aspect important și substanțial al vieții și comportamentului uman", și, de asemenea, să fie considerate demne de a fi protejate în societatea democratică europeană.³⁷ Convingerile care susțin sinuciderea asistată³⁸ sau preferințele lingvistice³⁹ sau

³⁵*Nolan și K c. Rusia*, §§61-75 (excluderea unui rezident străin din cauza activităților desfășurate în calitate de membru al Bisericii Unirii: violare). Vezi și *Perry c. Latvia*, §§51-66, discutat la pag. 39; și *El Majaoui și Stichting Touba Moskee c. Olanda* [GC], §§27-35 (refuzul de a elibera permis de muncă pentru poziția de imam după ce o serie de aplicații au fost acceptate).

³⁶*Sidiropoulos și alții c. Greciei*, §41.

³⁷*Campbell și Cosans c. Regatul Unit*, §36.

eliminarea rămășițelor umane după deces⁴⁰ nu sunt incluse în definiția conceptul de “convingeri” utilizat în cadrul dispoziției.

Pe de altă parte, pacifism, ateismul și veganism sunt în mod clar valoarea-sisteme cuprinse în articolul 9. O ideologie politică, cum ar fi comunismul se va califica, de asemenea,. Cu toate acestea, este important să rețineți că interferențele cu glas de gânduri sau expresie de conștiință va fi adesea tratate ca dând naștere unor probleme care apar în domeniul de aplicare al garanției articolului 10 din libertatea de exprimare sau dreptul de asociere în temeiul articolului 11.

Pe de altă parte, pacifismul,⁴¹ ateismul⁴² și veganismul⁴³ reprezintă, în mod clar sisteme de valori cuprinse în articolul 9, la fel ca și o ideologie politică cum ar fi, de exemplu, comunismul.⁴⁴ Cu toate acestea, este

³⁸*Pretty c. Marea Britanie.*

³⁹*Cazul lingvistic în Belgia, Legislație, §6.*

⁴⁰*X c. Germania* (1981) (cazul ar putea fi sub incidenta articolului 8).

⁴¹*Arrowsmith c.Marea Britanie.*

⁴²*Angelini c. Suedia.*

⁴³*C.W. c. Regatului Unit*

⁴⁴*Hazar, Hazar și Acik c. Turciei*

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

important de reținut că interferențele în exprimarea de opinii sau conștiință cad sub incidența articolului 10 care garantează libertatea de exprimare sau a articolului 11 care consfințește dreptul la asociere.⁴⁵

O mare parte din jurisprudenței se concentrează asupra convingerilor religioase. Cu toate acestea, de la bun început, este important de reținut că necredință, precum și convingerile ateiste, vor fi, de asemenea, protejate de articolul 9:

Astfel cum este prevăzut în articolul 9, libertatea de gândire, de conștiință și de religie este unul dintre fundamentele unei "societăți democratice" în sensul Convenției. Acesta este, în dimensiunea sa religioasă, unul dintre elementele cele mai importante în formarea identității credincioșilor și a concepțiile lor de viață, dar este, de asemenea, un bun prețios pentru atei, agnostici, sceptici sau dezinteresați. Pluralismul care este un component inevitabil al unei societăți democratice, și care a fost construit cu mult efort de-a lungul secolelor, are la bază acest principiu.

În timp ce libertatea religioasă este în primul rând o problemă de conștiință individuală, aceasta presupune, de asemenea, și libertatea de a-și "manifesta religia". Mărturie în cuvinte și fapte, este legată de existența unor convingeri religioase. Preocuparea pentru mărturisirea credinței prin acțiuni și predici este o parte indispensabilă a sistemului de convingeri religioase. În conformitate cu articolul 9, libertatea de a-și manifesta religia nu este exercitată doar în comunitate cu alții, "în public" și în cercul celor care împărtășesc aceeași credință, dar poate fi, de asemenea, exercitată "individual" și "în privat"; în plus, este asigurat dreptul de a răspândi religia în rândul celor apropiați, de exemplu prin "predică",

⁴⁵Vezi de exemplu *Vogt c. Germaniei*.

sau "libertatea de a-și schimba religia sau convingerile", aceste drepturi consacrate în articolul 9, ar putea să rămână literă moartă.⁴⁶

Nu s-a considerat necesar de a da o definiție clară a conceptului de „religie”. Într-adevăr, Curtea a recunoscut în mod specific faptul că nu este sarcina Curții de a decide *in abstracto* dacă un sistem de convingeri și practici aferente pot fi considerate o „religie”.⁴⁷

În cazul *Kimlya și alții c. Rusiei*, problema apărută era dacă Biserica Scientologica ar putea fi recunoscută ca o "religie". În cazul în care nu există un consens european privind natura religioasă a unui organism (precum în acest caz, cum ar fi Scientologia), Curtea "fiind conștientă de natura subsidiară a rolului său" se poate, pur și simplu, baza pe poziția adoptată de către autoritățile naționale. Aici, un centru de Scientologia înregistrată inițial ca o entitate non-religioasă a fost dizolvată în mod special pe seama naturii religioase a activităților sale.

Utilizarea acestui motiv pentru suprimarea centrului a fost suficientă pentru a permite Curții să considere că articolul 9 invocat pentru rezolvarea cazului.⁴⁸ Desigur, religiile "tradiționale" sunt ușor recunoscute ca sistemele de credință care sunt protejate conform reglementărilor,⁴⁹ și în mod similar sunt credințele

⁴⁶*Kokkinakis c. Greciei*, §31.

⁴⁷*Kimlya și alții c. Rusiei*, §79.

⁴⁸*Kimlya și alții c. Rusia*, §§79-81.

⁴⁹Vezi ex. *ISKCON și 8 alții c. Marea Britanie* (dec.).

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

minoritare care reprezintă variații ale celor majore.⁵⁰ Religiile vechi precum Druidismul de asemenea sunt calificate⁵¹ precum și mișcările religioase mai noi ca Martorii lui Iahova,⁵² Secta Lunii,⁵³ mișcarea Osho⁵⁴ și Lumina Divină Zentrum.⁵⁵ Cu toate acestea, faptul dacă mișcarea Wicca reprezintă sau nu o religie a fost lăsat nerezolvat în cadrul unui tribunal mai vechi, astfel dacă există anumite dubii cu privire la aceasta mișcare, un reclamant ar putea depune o cerere pentru a stabili existența acestei mișcări în calitate de religie.⁵⁶

Forum internum

Scopul principal al articolului 9 este de a preveni în doctrinarea de stat a indivizilor prin asigurarea dreptului de a-și menține, de a-și dezvolta, de a-și perfecționa și în cele din urmă de a-și schimba gândirea, conștiința și religia. Toate acestea implică ceea ce adesea este numit *forum internum*.⁵⁷ De exemplu,

⁵⁰Ex: *Cha'are Shalom Ve Tsedek c. Franței* [GC].

⁵¹*Chappell c. Marii Briteniei*.

⁵²*Kokkinakis c. Greciei*.

⁵³*X c. Austriei* (dec.) (1981).

⁵⁴*Leela Förderkreis e.V. și alții c. Germaniei*.

⁵⁵*Omkarananda și Lumina Divină Zentrum c. Elveției*

⁵⁶*X c. Marii Britanii* (dec.) (1977).

⁵⁷Ex. *Van den Dungen c. Olandei*.

intenția de a vota pentru o anumit partid este, în esență, un gând internum forum a un alegător și existența sa nu poate fi dovedită sau infirmată până când nu l-a manifestat prin actul de vot.⁵⁸

O lectură a articolului 9 scoate în evidență libertatea unui individ de a deține sau de a-și schimba idea ca fiind un drept absolut, iar aliniatul (2) prevede că numai "libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile" poate fi limitată de dreptul intern în anumite circumstanțe. Din text este clar că libertatea de gândire, conștiință și religie care nu implică o manifestare de convingeri nu poate fi supusă interferențelor din partea statului. Cu siguranță, un individ trebuie să i se permit posibilitatea de a renunța la o credință sau comunitate religioasă.⁵⁹ În orice caz, este dificil de prevăzut condiții – chiar și în caz de război sau de urgență națională - în care un stat ar căuta să împiedice realizarea dreptului unui individ de a deține sau de a-și modifica convingerile. Cu toate acestea, o astfel de situație nu este în întregime de neconceput, deși singurul exemplu în jurisprudența se referă la privarea ilegală de libertate a persoanelor fizice pentru a încerca "dezrădăcinarea" convingerilor dobândite în calitate de membri ai unei secte, când Curtea de la Strasbourg a constatat o încălcare a Articolului 5 și respective Articolul 9 nu a fost considerat în acest caz.⁶⁰

Fortșarea unui individ de a-și dezvălui convingerile sale ar putea astfel submina acest aspect garantat de Convenție, în virtutea căreia "nimeni nu poate fi obligat să-și dezvăluie gândurile personale sau aderența la o religie sau credință."⁶¹ Astfel faptul că o persoană este obligată să depună jurământul în

⁵⁸*Georgian Labour Party v. Georgia*, §120.

⁵⁹See *Darby v. Sweden*, noted above at p. 15.

⁶⁰*Riera Blume and others v. Spain*, §§31-35.

⁶¹Human Rights Committee, General Comment 22, Article 18, CCPR/C/21/Rev. 1/Add (1993), at para. 3 (in respect of Article 18 of the ICCPR).

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

fața tribunalului în loc să i se ofere dreptul de a face o declarație solemnă, dezvăluie convingerile ei religioase ceea ce este incompatibil cu Articolul 9.⁶² Recensământul care solicită divulgarea de convingeri religioase sau afilierea la o anumită credință, cu siguranță da naștere la întrebarea în ce scopuri ar servi deținerea acestor date un stat de drept.⁶³ Obligatorietatea de a indica afilierea religioasă în actele de identitate este în contradicție cu dreptul individului de a nu-și dezvălui religia.⁶⁴ Cu toate acestea, există două situații în care divulgarea acestor informații este justificată. Prima este atunci când statul solicită dezvăluirea valorilor și convingerilor din partea candidaților pentru o slujbă publică în temeiul că acestea ar putea fi incompatibile cu viziunile biroului.⁶⁵ Însă această situație, în anumite condiții ar putea prezenta o încălcare a dreptului la libertatea de exprimare conform articolului 10, cum ar fi în cazul în care un individ nu este angajat într-o anumită funcție pe motiv de convingeri. De exemplu în cazul *Lombardi Vallauri c. Italia*, unui lector universitar i s-a refuzat prelungirea contractului pentru postul de profesor la o universitate confesională pe motiv că viziunile lui erau incompatibile cu doctrina religioasă a universității pentru care a lucrat timp de 20 de ani. Curtea a stabilit încălcarea articolului 10 pe motiv că universitatea și instanțele judecătorești naționale nu au formulat o explicație pentru a demonstra modul în care viziunile reclamantului poate afecta interesele

⁶²*Dimitras și alții c. Greciei*, §§76-78; similar *Alexandridis c. Greciei*, §§33-41.

⁶³Harris, O'Boyle și Warbrick, *Legea Convenției Europene a Drepturilor omului* (a 2 ediție., 2009), la pag. 429.

⁶⁴*Sinan Işik c. turciei*, §§37-53 (actul de identitate conținea un câmp pentru a specifica apartenența religioasă dar care era opțional).

⁶⁵*Vogt c. Germaniei*, §§41-68 (dispoziție în temeiul articolului 10 și 11).

universității.⁶⁶ În al doilea rând, o persoană care caută să profite de un privilegiu special pus la dispoziție de legislația națională în bază de convingeri ar putea să-și dezvăluie și să-și justifice convingerile sale, de exemplu cazul în care un individ poate fi scutit de serviciul militar pe motiv de convingeri, conform legislației naționale⁶⁷, sau alte situații. În cazul *Kosteski c. “fosta republică iugoslavă a Macedoniei”*, reclamantul a fost penalizat pentru că nu s-a prezentat la locul său de muncă într-o zi de sărbătoare religioasă. Observațiile Curții de la Strasbourg au fost următoarele: În măsura în care reclamantul s-a plâns de ingerință în sistemul său de convingeri prin faptul că i s-a cerut să-și demonstreze apartenența sa religioasă, Curtea menționează că decizia instanțelor naționale cu privire la apelul reclamantului împotriva pedepsei disciplinare care i s-a impus, a fost întemeiată pe faptul că reclamantul nu a demonstrat autenticitatea declarației sale de a fi musulman iar comportamentul său, din contra, genera dubii cu privire la declarațiile sale deoarece nu existau semne exterioare de practicare a religiei musulmane sau de participare la rugăciunile musulmane colective. Chiar dacă situația în care Statul emite judecăți asupra convingerilor interioare și personale ale cetățenilor este odioasă și ne reamintește de persecuțiile infame de odinioară, Curtea observă că cazul discutat mai sus este unul în care reclamantul a încercat să profite de un drept special acordat de către legislația națională care stipulează că musulmanii pot avea zile de odihnă de anumite sărbători religioase. În contextul politicilor de ocupare a forței de muncă, cu obligații și drepturi ale părților clar stabilite în bază de contract, Curtea consideră că este rezonabil ca angajatorul să trateze absența nejustificată și fără permisiune de la postul de muncă ca o problemă disciplinară. În cazul în care angajatul încearcă să profite de o anumită scutire,

⁶⁶*Lombardi Vallauri c. Italiei*, §§43-56.

⁶⁷*Vezi N. c. Suediei și Rallinen c. Finlandei*. Vezi în continuare pag. 44 mai jos.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

nu se consideră o practică opresivă și conflictuală în raport cu libertatea de conștiință, dacă se pretinde la un anumit nivel de argumentare atunci când se invocă un privilegiu sau un drept special și dacă răspunsul este unul negativ în lipsa unei baze argumentative. ...⁶⁸

Calificativul de “privilegiu sau drept special”, sugerează o aplicare restrictivă a acestui principiu.

De exemplu, în cazul părinților care intenționează ca convingerile lor filosofice să fie luate în considerație în asigurarea educației copiilor lor, autoritățile din învățământ ar putea să nu examineze în detaliu convingerile acestor părinți. Această situație a fost analizată în *Folgerø și alții c. Norvegiei*, unde prevederile interne care permit părinților de a se opune la anumite aspecte ale educației copiilor lor au fost considerate nesatisfăcătoare din punctul de vedere al articolul 2 din Protocolul nr. 1:

... .. constituia o condiție pentru a obține exceptare parțială pentru părinții care prezintă motive rezonabile pentru solicitarea acestora. Curtea observă că informațiile cu privire la convingerile religioase și filosofice se referă la unele dintre aspectele personale foarte intime ale vieții private. ... impunerea obligației părinților de a divulga informații detaliate către autoritățile școlare cu privire la religiile lor și convingerile filozofice poate constitui o încălcare a articolului 8 din Convenție și, eventual, de asemenea, a articolului 9. ... inerența în condițiile prezentării motivelor întemeiate a constituit un risc din cauza căruia părinții ar putea să se simtă obligați să dezvăluie autorităților școlare aspectele intime ale convingerilor lor religioase și filozofice. Riscul de constrângere a fost mai puternic

⁶⁸*Kosteski c. “fostra Republică Iugoslava a Macedoniei”*, §39.

având în vedere dificultățile părinților în identificarea părților didactice care promovează valori de altă religie sau aderă la o altă filosofie de viață. În plus, întrebarea dacă o cerere de exceptare a fost rezonabilă a devenit aparent un motiv generator de potențiale conflicte, o situație în care părinții ar prefera pur și simplu să o evite prin anularea dorinței de exceptare.⁶⁹

În timp ce nu există nici o referință explicită în textul articolului 9 cu privire la *interdicția privind constrângerea* de a promova sau de a adopta o religie sau credință (așa cum apare în articolul 18 din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice), aspectele articolului 9 pot apărea, de asemenea, în situațiile în care persoanele sunt impuse să acționeze împotriva conștiinței sau convingerilor lor. În *Buscarini și alții c. San Marino*, de exemplu, două persoane care au fost alese în Parlament au fost obligate să țină un jurământ religios cu mâna pe Biblie, ca o condiție a numirii lor în funcție. Guvernul pârât a încercat să argumenteze că formularea cuvintelor ("Jur pe Sfintele Evanghelii să fiu mereu credincios și să ascult de Constituția Republicii ...") a fost în esență de semnificație istorică și socială, decât religioasă. În acord cu prevederile Comisiei prin care "ar fi contradictoriu să se creeze obiectul unei declarații prealabile de angajament la un anumit set de convingeri în exercitarea unui mandat destinat să reprezinte puncte de vedere diferite ale societății în cadrul Parlamentului", Curtea de la Strasbourg a stabilit că impunerea cerinței nu poate fi considerată ca fiind "necesară într-o societate democratică".⁷⁰ În mod similar, dreptul intern nu poate impune obligația de a sprijini o organizație religioasă, prin intermediul impozitării, fără a

⁶⁹*Folgerø și alții c. Norvegiei* [GC], §98.

⁷⁰*Buscarini și alții c. San Marino*, §§34-41, la §39.

recunoaște dreptul unui individ de a părăsi biserica și, astfel, să obțină o scutire de la această cerință.⁷¹ Cu toate acestea, acest principiu nu se extinde asupra obligațiilor juridice generale care aparțin exclusiv sferei publice și astfel contribuabilii nu ar putea cere că plățile lor nu sunt alocate în scopuri specifice.⁷² Protecția împotriva constrângerii sau îndoctrinării poate apărea și în alte moduri. De exemplu, legislația națională poate considera că este adecvat să protejeze persoanele considerate într-un anumit sens vulnerabile (fie în baza statutului infantil, sau în baza altui statut) împotriva "prozelitismului necorespunzător", care presupune încurajarea sau presiunea de a schimba credința religioasă, și care poate fi considerată necorespunzătoare în împrejurările specifice ale cauzei.⁷³ În plus, după cum s-a menționat, în conformitate cu articolul 2 din Protocolul nr. 1, convingerile religioase sau filozofice ale părinților trebuie să fie respectate de către stat atunci când asigură educația, și, astfel, un părinte poate împiedica "îndoctrinarea" copilului său în școală.⁷⁴

Manifestarea religiei sau a convingerilor

Articolul 9 protejează, de asemenea, acțiunile strâns legate de *forum internum* a convingerilor personale.⁷⁵ Referirea specifică textuală la "libertatea, de unul singur sau împreună cu alții și în public sau în privat,

⁷¹*Darby c. Suediei*, menționat la p. 15.

⁷²*C. c. Regatului Unit*.

⁷³*Kokkinakis c. Greciei*, discutat mai jos la p. 47 urm.

⁷⁴*Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen c. Danmarcii*, discutat mai jos p. 68. A se vedea și *Angeleni c. Suediei și C.J., J.J și E.J. c. Poloniei* (dec.). A se vedea în continuare pp. 66 următoare mai jos.

⁷⁵*C.J., J.J și E.J. c. Poloniei* (dec.).

pentru a manifesta [cuiva] religia sau convingerile, prin cult, învățământ, practici și tradiție" subliniază faptul că manifestarea credinței este o parte integrantă a protecției acordate prin garanție. De exemplu, "mărturia în cuvinte și fapte este legată de existența unor convingeri religioase".⁷⁶ Cu toate acestea, deoarece astfel de "manifestări" de gândire, de conștiință sau convingeri religioase câteodată pot apărea fără a putea fi deosebite de expresia de gândire sau de conștiință care intră în domeniul de aplicare al garanției articolului 10 privind libertatea de exprimare, în acest caz trebuie să se stabilească care garanție ar trebui să se aplice.

O "manifestare" implică o percepție din partea adeptilor asupra faptului că un curs de activitate este într-un mod prescris sau cerut. După cum s-a menționat, formularea textuală a punctului 1 se referă la manifestări prin intermediul "cultului, învățaturii, practicii și tradiției". Ceea ce se califică drept o "manifestare" a religiei sau credinței trebuie analizată atent, după cum Comisia a constatat în cazul *Arrowsmith c. Regatului Unit*, termenul de "nu se referă la fiecare act care este motivat sau influențat de o religie sau o credință"⁷⁷. Jurisprudența precizează faptul că astfel de chestiuni ca prozelitism, participarea generală la viața religioasă a unei comunități, precum și sacrificarea animalelor în conformitate cu prescripțiile religioase sunt imediat incorporate de termen. Cu toate acestea, o distincție trebuie făcută între o activitate *esențială* pentru exprimarea unei religii sau convingeri și una care este doar *inspirată* sau chiar *încurajată* de aceasta. În *Arrowsmith* reclamantul, care era un pacifist, a fost condamnat pentru distribuirea pliantelor

⁷⁶*Kokkinakis c. Greciei.*

⁷⁷*Arrowsmith c. Regatului Unit.*

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

soldaților. Pliantele nu se axau pe promovarea mijloacelor non-violente dar vizau problemele politice prin care se critica politica guvernului în ceea ce privește tulburările civile într-o parte a țării. Comisia a acceptat că orice declarație publică prin care se promovează ideea de pacifism și se obligă acceptarea unui angajament de credință în non - violență urmează să fie considerată ca o "manifestare normală și recunoscută privind convingerile pacifiste", însă întrucât pliantele în cauză nu au exprimat propriile valori pacifiste, ci mai degrabă au indus observații critice privind politica guvernamentală, distribuția lor nu poate fi calificată drept "manifestare" a unei credințe în temeiul articolului 9, deși acest lucru a fost motivat de credința în pacifism.⁷⁸ În mod similar, distribuirea de materiale anti-avort în afara unei clinici nu vor fi considerate părătinoare ale unor convingeri religioase sau filosofice întrucât ele implică în esență convingerea femeilor de a nu face un avort.⁷⁹ Astfel este necesară sortarea în determinarea a ceea ce se înțelege prin termenul de "manifestare"; dar în astfel de cazuri, interferențele cu dreptul de a difuza materiale de tipul celor în cauză va da naștere unor probleme care intră sub incidența garanției la libertatea de exprimare în temeiul articolului 10.

Stabilirea dacă un "cult, învățătură, practică și tradiție" este prescrisă sau doar motivată prin convingere nu poate fi, astfel, întotdeauna simplă. Refuzul de a lucra într-o anumită zi nu poate fi considerată o manifestare a credinței religioase, deși chiar dacă absența de la locul de muncă a fost motivată de acest fapt.⁸⁰ Un refuz de a transmite o scrisoare de respingere către fostul soț, în ceea ce privește legea iudaică,

⁷⁸*Arrowsmith c. Regatului Unit*, la §§71-72.

⁷⁹*Van den Dungen c. Olandei*. A se vedea, de asemenea, *Knudsen c. Norvegiei* (dec.).

⁸⁰*X c. Regtului Unit* (dec.) (1981); și *Kosteski c. "Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei"*, §38.

de asemenea, nu implică o manifestare de credință⁸¹ și nici nu va viza alegerea prenumelor pentru copii (deși acest lucru se poate încadra în domeniul de aplicare al "gândirii" prevăzut de sensul articolului 9).⁸² Desigur, situațiile de fapt care dau naștere la interferențe clare cu dreptul la manifestarea credinței tind să implice "manifestări" în public, decât în privat (de exemplu, prin impunerea de sancțiuni pentru încercarea de a converti pe alții sau pentru purtarea simbolurilor religioase în universitate), dar este esențial ca la această etapă de precizat că nu orice acțiune atribuit convingerii unei persoane, în public, va intra în mod necesar în domeniul de aplicare al dispoziției.⁸³ Multe dintre aceste cazuri, cu toate acestea, indică o dilemă centrală în acest aspect al jurisprudenței: stabilirea dacă o anumită acțiune constituie o "manifestare" sau pur și simplu a fost motivată de convongeri, conștiința sau credința pot solicita control potențial intruziv în ceea ce privește convingerile unei persoane și, astfel, o intruziune în "*internum forum*". O îndepărtare de la - sau cel puțin, mai lejeră – abordarea din *Arrowsmith* este evidentă acum: de exemplu este acceptat faptul că purtarea de semne vizibile care denotă convingerile religioase în școli ar trebui să fie considerate ca o restricție privind libertatea de a manifesta credința religioasă⁸⁴, o abordare care implică, de asemenea, dificultatea de a deveni implicat în probleme de teologie.

⁸¹*D. c. Franței* (1983).

⁸²*Salonen c. Finlandei*.

⁸³*Van den Dungen c. Olandei*.

⁸⁴A se vedea, de exemplu, *Aktas c. Franței* (dec.) (expulzarea din școală pentru că a refuzat să înlătore diverse simboluri religioase). A se vedea în continuare p. 49 mai jos.

Aspectul de colectivitate al articolul 9

Asemenea garanțiilor cu referire la *forum internum* și la manifestarea individuală de gândire, de conștiință și de religie, articolului 9 protejează, de asemenea, manifestarea colectivă a credinței, atât în public cât și în privat, întrucât textul alineatului (1) precizează, o "manifestare" a credinței se poate realiza "fie individual sau în comunitate cu alții" și, astfel, poate fi desfășurată atât în locuri publice public cât și în privat. Rugăciunea alături de alți enoriași poate fi forma cea mai evidentă de manifestare colectivă. În acest context, însă, alte prevederi ale Convenției pot fi relevante, fie prin interpretarea articolului 9 prin prisma acestor cerințe, sau într-adevăr, printr-o prevedere mai adecvată pentru a determina un anumit aspect. De exemplu, accesul la locurile de cult, precum și restricțiile impuse asupra posibilităților adepților de a lua parte la servicii sau practici vor aduce în discuție prevederile articolului 9⁸⁵ și, prin urmare, în astfel de cazuri, articolul 9 trebuie să fie interpretat prin prisma protecției acordate de articolul 11. Mai mult decât atât, din moment ce unei comunități religioase trebuie să i se garanteze accesul la justiție pentru a-și proteja interesele sale, articolul 6 ar putea fi, de asemenea, de o importanță crucială. Interacțiunea strânsă între aceste trei prevederi a fost constatată de către Curte în cazul *Mitropoliei Basarabiei c. Moldovei*:

... întrucât comunitățile religioase există tradițional sub forma unor structuri organizate, articolului 9 trebuie să fie interpretat în temeiul articolului 11 al Convenției, care protejează viața colectivă împotriva interferenței nejustificate a statului. Văzut prin această perspectivă, dreptul credincioșilor la

⁸⁵*Cyprus c. Turciei* [CG], §§241-247 (restricții privind circulația, inclusiv accesul la locurile de cult, capacitatea redusă de a respecta convingerile religioase).

libertatea de religie, care include dreptul de a-și manifesta religia în comunitate cu alții, implică convingerea că credincioșii se pot asocia în mod liber, fără intervenția arbitrară a statului. Într-adevăr, existența autonomă a comunităților religioase este indispensabilă pentru asigurarea pluralismului într-o societate democratică și constituie astfel o problemă esențială în ceea ce privește protecția oferită de articolul 9.

În plus, unul dintre mijloacele privind exercitarea dreptului de a-și manifesta religia, mai ales pentru o comunitate religioasă, în dimensiunea sa colectivă, constă în posibilitatea de a asigura protecția jurisdicțională a comunității, a membrilor săi și a proprietății sale, astfel că articolul 9 trebuie să fie analizat nu doar prin prisma articolului 11, dar, de asemenea, prin prisma articolului 6.⁸⁶

Protecția acordată acestui aspect colectiv privind libertatea de gândire, de conștiință și de credință prin articolul 9, este ilustrată mai sus prin diverse cazuri în care autoritățile statului au încercat să intervină în organizarea internă a comunităților religioase. Cazurile relevante sunt discutate mai jos.⁸⁷

În cazul în care aspectele individuale și colective ale articolul 9 pot intra în conflict, în general, trebuie de considerat că aspectul colectiv ar trebui să prevaleze mai mult decât manifestarea individuală a credință, pentru motivul că "o biserică este o comunitate religioasă organizată în baza unor concepții identice sau cel puțin în mod substanțial similare" și, astfel, organizația religioasă "în sine este protejată prin drepturile sale de a-și manifesta religia sa, de a organiza și desfășura activități de cult, învățături, practici și tradiții, și este

⁸⁶*Mitropolia Basarabiei c. Moldovei*, §118.

⁸⁷La pp. 62 urm.

liber să acționeze în afară și să pună în aplicare o uniformitate în aceste chestiuni". În consecință, va fi dificil pentru un membru al clerului să susțină că el are dreptul de a-și manifesta convingerile individuale într-un mod contrar practicii standarde din biserica lui.⁸⁸ (În orice caz, acțiunea deplânsă trebuie să implice exercițiul autorității de stat, mai degrabă decât acțiunile întreprinse de către un organism ecleziastic. Astfel, în cazul în care un litigiu se referă la un aspect, cum ar fi utilizarea liturghiei, responsabilitatea statului nu ține de implicarea acestui în chestiunile de administrare internă a bisericii, un organism care nu este o agenție guvernamentală.⁸⁹ Astfel va fi gestionat litigiul chiar și în cazul în care organismul religios implicat este recunoscut de legislația internă ca beneficiind de un statut special de biserică.⁹⁰)

Aspectul de colectivitate al articolului 9 și recunoașterea statutului de "victimă"

Acest aspect de colectivitate al articolului 9 este într-adevăr subliniat prin recunoașterea că o biserică sau altă organizație religioasă poate fi în măsură să stabilească statutul de "victimă" în sensul articolului 34 al Convenției. Cu alte cuvinte, în scopul de a satisface criteriile de eligibilitate, o biserică poate fi recunoscută ca având dreptul de a contesta o intervenție în respectarea convingerilor religioase atunci când se poate intenta o acțiune în calitate de reprezentant în numele membrilor săi.⁹¹ Cu toate acestea, recunoașterea statutului de reprezentant nu se va extinde asupra unui organism comercial. În *Kustannus*

⁸⁸*X c. Regatul Unit* (dec.) (1981). A se vedea, de asemenea, *Knudsen c. Norvegiei* (dec.).

⁸⁹*Finska församlingen i Stockholm și Teuvo Hautaniemi c. Suediei*.

⁹⁰*X c. Danemarcei* (dec.) (1976).

⁹¹A se vedea, de exemplu, *X și Biserica Scientologică c. Suediei* (dec.); și *Biserica Catolică Canea c. Greciei*, §31.

OY, Vapaa AB ajatteliija și alții c. Finlandei primul reclamant a fost o societate cu răspundere limitată, al doilea a fost o asociație umbrelă înregistrată (a "liberilor-cugetători"), iar al treilea a fost manager al companiei reclamante și un membru al uneia dintre ramurile asociației reclamante. Compania reclamantă a fost înființată cu scopul principal de a publica și difuza cărți care reflectă și promovează obiectivele mișcării filosofice. Compania a fost obligată să plătească un impozit bisericesc, o cerință confirmată de către instanțele naționale întrucât societatea era o întreprindere comercială mai degrabă, decât o comunitate religioasă sau o organizație de utilitate publică. Pentru a decide că o parte a cererii întemeiat pe o încălcare a drepturilor prevăzute de articolul 9 a fost în mod vădit nefondată, Comisia a remarcat după cum urmează:

Comisia reamintește că, în conformitate cu al doilea aspect al articolului 9 alin. 1 dreptul general la libertatea de religie include, *inter alia*, libertatea de a-și manifesta religia sau "credința", de unul singur sau "în comunitate cu alții", în public sau în privat. Comisia nu ar exclude, prin urmare, faptul că asociația reclamantului este, în principiu, capabilă să posede și să exercite drepturi în temeiul articolului 9 alin. 1. Cu toate acestea, acum, plângerea înaintată Comisiei nu se referă doar la obligația de a achita companiei reclamantului impozitele rezervate pentru activități Bisericii. Structura societății poate să fi fost o alegere deliberată din partea asociației reclamantului iar sucursalele sale ar fi putut realiza o parte a activităților liber-cugetătorilor. Cu toate acestea, în sensul dreptului intern acest reclamant a fost înregistrată ca persoană juridică cu răspundere limitată. Întrucât, este, în principiu, obligat prin lege să plătească impozitul intern ca orice corporație, indiferent de scopul fundamental al activităților sale pe seama legăturilor cu asociația reclamantului și sucursalele sale și indiferent de receptorul final al veniturilor fiscale colectate

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

de la ea. În cele din urmă, nu a fost demonstrat faptul că asociația reclamantului ar fi fost împiedicată de la realizarea activităților comerciale ale companiei în nume propriu.⁹²

În plus, recunoașterea statutului reprezentativ în ceea ce privește o asociație de membri pare să se extindă doar la credința religioasă și nu la acuzațiile de interferență de gândire sau conștiință. În *Verein "Kontakt-Information-Therapie" și Hagen c.Austriei* asociația reclamantului constituia o organizație privată non-profit care gestiona centrele de reabilitare în urma consumului de droguri. Litigiul a necesitat o cerință impusă de terapeuți ca să divulge informațiile cu privire la clienții lor, o cerință caracterizată de reclamant ca o chestiune de conștiință. Pentru Comisie, această parte a cererii a scăzut respinsă în temeiul *ratione personae*:

⁹²*Kustannus OY, Vapaa ajattelija AB și alții c. Finlandei.*

... Asociația nu pretinde de a fi o victimă a unei încălcări a drepturilor proprii Convenției. Mai mult decât atât, în primul rând drepturile invocate, și anume dreptul la libertatea de conștiință în temeiul articolului 9 din Convenție și, dreptul de a nu fi supus la tratamente degradante sau pedepse (articolul 3) sunt, prin natura lor, nesusceptibile de a fi exercitate de către o persoană legală, cum ar fi o asociație privată. În măsura în care articolul 9 este tratat, Comisia consideră că o distincție trebuie făcută în acest sens între libertatea de conștiință și libertatea de religie, care poate fi, de asemenea, exercitată de către o biserică ca atare ...⁹³

Limite pentru domeniul de aplicare al articolului 9

Domeniul de aplicare al articolului 9 nu poate fi extins prea departe. Acesta nu include, de exemplu, probleme cum ar fi lipsa de disponibilitate în cazul divorțului,⁹⁴ distribuirea de informații pentru a convinge femeile să nu efectueze avorturi⁹⁵ sau stabilirea dacă vânzarea unor locuințe publice în scopul sporirii șanselor electorale ale unui partid politic au cauzat o abatere voită din partea unui politician.⁹⁶ Nici credința în sinuciderea asistată nu îndreptățește o credință religioasă sau filozofică, dar acest lucru ține mai degrabă de un angajament al principiului autonomiei personale mai adecvat discuțiilor în temeiul articolului 8, astfel cum Curtea de la Strasbourg a făcut clar în *Pretty c. Regatul Unit*:

⁹³Verein "Kontakt-Information-Therapie" și Hagen c. Austriei (dec.).

⁹⁴Johnston și alții c. Irlandei, §63.

⁹⁵Van den Dungen c. Olandei (dec.).

⁹⁶Porter c. Regatul Unit (dec.).

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

Curtea nu se îndoiește de fermitatea opiniilor reclamantului privind sinuciderea asistată, dar observă că nu toate opiniile sau condamnările constituie convingeri în sensul protejat de articolul 9 §1 al Convenției. Pretențiile lui nu implică o formă de manifestare a unei religii sau convingeri, prin cult, învățătură, practică sau tradiție așa cum este descris în doua propoziție din primul paragraf. ... În măsura în care opiniile reclamantului reflectă angajamentul lui de a respecta principiul autonomiei personale, cererea lui este o reafirmare a motivului invocat în temeiul articolului 8 al Convenției.⁹⁷

În plus, după cum s-a subliniat, de asemenea, va fi necesară în multe cazuri să ia în considerare dacă ar fi mai oportun analizarea unei plângeri în temeiul unei alte dispoziții a Convenției. Privarea de resurse materiale în cazul unei organizații religioase, de exemplu, nu intră în domeniul de aplicare al articolului 9, ci mai degrabă ridică probleme privind protecția proprietății în ceea ce privește articolul 1 din Protocolul nr. 1.⁹⁸ În mod similar, refuzul de a acorda unei persoane o scutire de la plata unui impozit bisericesc pe motiv de non-înregistrare poate fi mai bine revizuit în baza dreptului de proprietate alăturat de interdicția asupra discriminării în exercitarea garanțiilor Convenției, mai degrabă decât ca o chestiune de conștiință sau de religie.⁹⁹ O pretenție privind refuzul de a recunoaște o căsătorie cu o fată minoră astfel, cum este

⁹⁷*Pretty c. Regatului Unit*, §82.

⁹⁸*Sfintele Mănăstiri c. Greciei*.

⁹⁹*Darby c. Suediei*, §§30-34 A se vedea, de asemenea, nota de la p. 15 mai sus.

permis de legea islamică, a implicat o imixtiune în manifestarea de credință și a fost considerată a nu cădea în domeniul de aplicare al articolului 9, ci mai degrabă al articolului 12.¹⁰⁰

Întrebarea 2: Au existat careva interferențe cu dreptul garantat în articolul 9?

Odată ce se poate dovedi că aspectele intră în domeniul de aplicare al articolului 9, devine responsabilitatea reclamantului să stabilească dacă a existat o "interferență" în drepturile articolului 9. După cum s-a menționat mai sus, o "interferență" este diferită de o "încălcare": determinarea că a existat o "interferență" în drepturile unei persoane provoacă numai o examinare suplimentară în conformitate cu alineatul 2, dacă această "interferență" a fost sau nu a fost justificată în circumstanțele particulare. O "interferență" în drepturile individuale va implica în mod normal luarea unor măsuri din partea autorității de stat; în cazul în care o obligație pozitivă din partea autorităților de stat este recunoscută, de asemenea, ea poate implica lipsa unor măsuri necesare. (Așa cum s-a discutat mai sus, este esențial ca acțiunea contestată să implice o instituție de stat, mai degrabă decât a unui organism ecleziastic: chestiunile de administrare internă a bisericii nu implică exercitarea autorității de stat, chiar și în cazul în care biserica este recunoscută ca o biserică stabilită.¹⁰¹ Cu toate acestea, chiar și în cazul în care acțiunea este contestată de o organizație religioasă, instanțele naționale pot fi obligate să revizuiască prevederile convenției în cazul deciziilor lor,

¹⁰⁰ *Khan c. Regatului unit* (dec.).

¹⁰¹ A se vedea la p. 24, mai sus.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

un aspect discutat mai jos¹⁰²). În plus, ca un principiu general, autorităților de stat li se recomandă să adopte o poziție de neutralitate în ceea ce privește religiile, credințele și convingerile religioase.¹⁰³ O astfel de obligație este inerentă într-o societate democratică pluralistă. În special, orice evaluare a legitimității credințelor religioase sau a modalităților în care aceste convingeri sunt exprimate este incompatibilă cu articolul 9:

dar pentru cazuri cu totul excepționale, dreptul la libertatea de religie garantat în temeiul Convenției exclude orice marjă de apreciere din partea statului pentru a stabili dacă convingerile religioase sau mijloacele utilizate pentru a exprima astfel de convingeri sunt legitime.¹⁰⁴

Faptul dacă a existat sau nu o „interferență” cu drepturile individuale sau ale unei organizații religioase nu este atât de dificil de stabilit. Sancțiunile impuse indivizilor pentru prozelitism¹⁰⁵ sau pentru purtarea veșmintelor religioase¹⁰⁶ va reprezenta o „interferență”, precum și limitarea accesului la localurile de cult și restricția adptilor de a lua parte la ceremoniile religioase¹⁰⁷ sau refuzul de a oferi bisericii o recunoaștere

¹⁰²La pp. 32 urm.

¹⁰³A se vedea, de exemplu, *Ivanova c. Bulgariei*, discutat la p. 31 mai jos.

¹⁰⁴*Hasan și Chaush c. Bulgariei* [CG], §78.

¹⁰⁵*Kokkinakis c. Greciei* discutat mai jos la pag. 48.

¹⁰⁶Vezi mai jos pag. 46.

¹⁰⁷*Cipru c. Turciei* [GC], §§241-247 (restricții a mișcării pentru accesul la localurile de cult și pentru participarea la ceremoniilor religioase).

oficială necesară.¹⁰⁸ Este important să se ia în considerație faptul că etichetarea unei organizații religioase drept o „sectă” ar putea avea un impact negativ asupra organizației.¹⁰⁹ Cu toate acestea, nu orice în orice situație conflictuală între autoritățile de stat și clerul susținut de convingerile sincere și clare ale indivizilor concluziile implică o „interferență” cu drepturile prevăzute de articolul 9. În cazuri similare ca de exemplu *Valsamis c. Greciei* and *Efstratiou c. Greciei*, elevii, martori ai lui Iehova, au fost pedepsiți pentru că nu a participa la paradele de comemorare a zilei naționale a țării din cauza credinței lor (și a familiilor lor) deoarece un astfel de evenimente este incompatibil cu pacifismul strict respectat de comunitatea dată. Curtea de la Strasbourg a considerat că parada reprezintă o sărbătoare publică a democrației și a drepturilor omului, și chiar luând în considerare implicarea personalului militar, paradele nu pot fi considerate ofensatoare pentru reclamanți, adepți ai pacifismului.¹¹⁰ Astfel de cazuri demonstrează dificultățile ocazionale care pot apărea pentru determinarea unei posibile „interferențe”. Evaluările, la fel, pot fi contraversate: în acest caz judecătorii au considerat dificil să discearnă vreun motiv pentru a stabili că participarea la un eveniment public destinat să celebreze solidaritatea exprimată printr-un simbol care este în contradicție cu convingerile religioase individuale, să fie considerată „necesară într-o societate democratică”.

¹⁰⁸Discutat mai jos la pag. 56 ff.

¹⁰⁹*Leela Förderkreis e.V. și alții c. Germaniei*, §84, discutat la pag. 56.

¹¹⁰*Valsamis c. Greciei*, §§37-38; și *Efstratiou c. Greciei*, §§38-39.

Obligații pozitive

În conformitate cu Convenția Europeană a Drepturilor Omului, articolul 1, Statele Contractante se angajează să "garanteze oricărei persoane aflate sub jurisdicția lor" drepturile și libertățile prevăzute în Convenție și protocoalele sale. În consecință, un stat se află în primul rând sub o obligație negativă de a se abține de la interferența în drepturile protejate. Această obligație negativă se reflectă, de exemplu, în limba utilizată în articolului 9, care prevede că "[f] LIBERTATEA de a-și manifesta religia sau convingerile vor fi supuse doar limitărilor cum ar fi ...". Obligația generală de a asigura drepturile, cu toate acestea, nu este restricționată de cerința ca statele să se abțină de a interfera în drepturile protejate: se poate plasa, de asemenea, statul sub obligația de a lua măsuri active. Garanțiile fixate în Convenția Europeană a Drepturilor Omului trebuie să constituie drepturi practice și eficiente. Prin urmare, jurisprudența de la Strasbourg promovează ideea de "obligații pozitive", care constituie responsabilitățile statului să ia anumite acțiuni în scopul protejării drepturilor persoanelor fizice.

Principiul fundamental ce reglementează jurisprudența referitoare la obligațiile pozitive ține de obligația autorităților de stat să asigure existența libertății religioasă într-un spirit de pluralism și toleranță reciprocă. De exemplu, autoritățile pot fi obligate să se implice în "mediere neutră", pentru a ajuta părțile litigante să soluționeze litigiul intern în cadrul comunității religioase.¹¹¹ De asemenea, se preconizează ca măsurile interne să permită adeptilor religioși să practice credința lor în conformitate cu cerințele dietetice, deși

¹¹¹Sfântul Consiliul Suprem al Comunității Musulmane c. Bulgariei.

obligația poate fi limitată la asigurarea existenței accesului rezonabil la produse alimentare, mai degrabă decât accesul la facilități pentru pregătirea cărnii în conformitate cu ritualul dat.¹¹² În plus, autoritățile trebuie să asigure în mod corespunzător protejarea adepților cultelor religioase împotriva atacurilor motivate religios și atunci când astfel de atacuri au avut loc să acționeze rezonabil în circumstanțele date pentru a colecta și a asigura probele, explora toate mijloacele practice pentru a descoperi adevărul și a formula decizii pe deplin motivate, imparțiale și obiective, fără a omite fapte suspecte care ar putea indica o violență religioasă indusă.¹¹³ Cu toate acestea, în general, nu vor fi necesare măsuri pentru a permite unui angajat să se asigure că i se permite acestuia să ia parte la ritualurile religioase,¹¹⁴ deși sarcina unui angajator (unde un astfel de angajament trebuie recunoscut) este puțin probabil să fie una împovărătoare, în cele mai multe cazuri.

Prin urmare, ne este întotdeauna evident dacă o obligație pozitivă de a proteja gândirea, conștiința sau religie există. Pentru a decide dacă, în general, apare sau nu o obligație pozitivă, Curtea de la Strasbourg va căuta să "aibă în vedere echilibrul just care trebuie să penduleze între interesul general al comunității și interesele concurente private ale individului, sau ale persoanelor fizice în cauză".¹¹⁵ În plus, Curtea de la

¹¹²*Cha'are Shalom Ve Tsedek c. Franței* [CG], discutat mai jos la p. 33.

¹¹³*97 membri ai Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses și alți 4 c. Georgiei*, §§138-142 (Atacul de grup asupra unei congregații a Martorilor lui Iehova din partea credincioșilor ortodocși care implică atacuri violente și distrugerea de artefacte religioase, poliția nedorind să intervină sau să investigheze și s-a făcut o încercare redusă pentru a intenta proceduri penale: încălcarea articolului 14 însoțit de articolele 3 și 9).

¹¹⁴Discutat la pp. 30 ff mai jos.

¹¹⁵De exemplu, *Dubowska și Skup c. Poloniei*.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

Strasbourg nu a stabilit întotdeauna o distincție clară între *obligăția* de a lua măsuri și aprobarea acțiunii din partea statului, care a fost luată la nivel național cu scopul protejării avansate a credinței. Cu alte cuvinte, se pare că există o diferență importantă între aprobarea măsurilor interne din partea Curții de la Strasbourg, luate în scopul promovării credinței, și cazurile în care lipsa acestor măsuri de protecție a credinței a implicat o interferență.

Dacă acțiunea este obligatorie sau doar permisivă va depinde întotdeauna de circumstanțele implicate. O situație în care statul a intervenit activ în măsurile de reglementare internă ale unei comunități religioase în scopul rezolvării conflictului dintre adepți poate implica renunțarea la obligația pozitivă în conformitate cu articolul 9. În cazul în care aceasta implică pur și simplu o "mediere neutră" în litigiile dintre diferite grupuri religioase concurente nu va exista nicio interferență în drepturile protejate de articolul 9, după cum este evident în cazul *Consiliului Suprem Sfânt al Comunității Musulmane c. Bulgariei*. Cu toate acestea, natura unei astfel de intervenții trebuie să fie analizată cu atenție, în cazul în care acțiunea depășește simpla "mediere neutră" va implica într-adevăr, o interferență în drepturile articolului 9. Această cauză a vizat eforturile depuse de guvernul reclamant pentru abordarea de lungă durată și continuă scindările cauzate de conflictele de natură politică și personală în cadrul comunității religioase musulmane. Întrebarea era, în esență, dacă schimbarea care a urmat în conducerea religioasă a fost rezultatul presiunii de stat nejustificate, mai degrabă decât rezultatul unei decizii primare la care a ajuns comunitatea:

Guvernul a susținut că autoritățile doar au mediat între grupuri opuse și au asistat procesul de unificare întrucât au îndeplinit o obligație constituțională de a asigura toleranța religioasă și relațiile pașnice între grupuri de credincioși. Curtea este de acord că statele au o astfel de obligație și că anularea ei poate solicita

Prefață

angajarea în mediere. Medierea neutră între grupuri de credincioși nu va constitui, în principiu, o interferență a statului în drepturile credincioșilor în temeiul articolului 9 al Convenției, deși autoritățile de stat trebuie să dea dovadă de precauție în acest domeniu deosebit de delicat.

Aici, însă, Curtea de la Strasbourg a stabilit că autoritățile au căutat în mod activ reunificarea comunității divizate prin luarea măsurilor pentru a obliga impunerea unei conduceri unice împotriva voinței unuia dintre cele două conduceri rivale. Acest fapt a depășit simpla "mediere neutră" și a implicat, astfel, o interferență în drepturile prevăzute de articolul 9.¹¹⁶ Astfel de cazuri ilustrează, de asemenea, interacțiunea dintre libertatea de religie și libertatea de asociere: articolului 9 atunci când este interpretat în lumina articolului 11.

...include prezumția că [o astfel de] comunitate va putea să funcționeze în mod pașnic, fără intervenția arbitrară a statului.¹¹⁷

Ocuparea forței de muncă și libertatea de gândire, conștiință și religie

Protecția oferită de articolul 9 în domeniul ocupării forței de muncă este oarecum limitată. Curtea de la Strasbourg s-a dovedit, în general, a fi reticentă în a recunoaște vreo obligație pozitivă din partea angajatorilor de a lua măsuri pentru a facilita manifestarea convingerii, de exemplu, prin scutirea de responsabilități pentru a-i permite unui individ să se roage într-un anumit moment de timp sau într-un

¹¹⁶Sfântul Consiliul Suprem al Comunității Musulmane c. Bulgariei, §§76-86 la §§79 și 80, discutat în continuare la p. 63, mai jos.

¹¹⁷Sfântul Consiliul Suprem al Comunității Musulmane c. Bulgariei, §73.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

anumit mod. Angajații au obligația de a respecta normele care reglementează orele lor de muncă, iar demiterea lor pentru incapacitatea de a merge la serviciu din cauza ritualurilor religioase nu dă naștere la vreo problemă care cade sub incidența articolului 9.¹¹⁸ Justificarea pentru o astfel de abordare este caracterul voluntar al ocupării forței de muncă, precum și principiul conform căruia un angajat care pleacă de la muncă este în măsură să urmeze orice ritualuri pe care le consideră necesare. Acest lucru se extinde, de asemenea, asupra locurilor de muncă din sectorul public. În *Kalaç c. Turciei*, Curtea de la Strasbourg susținea că un membru al forțelor armate a acceptat benevol restricții asupra capacității sale de a-și manifesta convingerile în momentul înrolării pe motivul exigențelor de viață militară (deși, în orice eventualitate, Curtea s-a îndoit în acest caz că reclamantul a fost împiedicat să-și îndeplinească ritualurile religioase):

Alegând să urmeze o carieră militară [reclamantul] a acceptat cu acordul său un sistem de disciplină militară, care, prin natura sa, implică posibilitatea de a pune asupra anumitor drepturi și libertăți ale membrilor forțelor armate restricții care nu pot fi impuse asupra civililor. Statele pot adopta pentru armatele lor reglementări disciplinare care interzic un tip sau altul de conduită, în special, o atitudine potrivnică unei ordini stabilite care reflectă cerințele serviciului militar.

¹¹⁸ *Konttinen c. Finlandei* (dec.). A se vedea, de asemenea, *Stedman c. Regatului Unit* (dec.). A se vedea, de asemenea, *Martorii lui Iehova din Moscova c. Rusiei*, §§170-182 (refuzul de a reînregistra o asociație religioasă și desființarea acesteia parțial din considerentul restricțiilor percepute care sunt impuse de convingere asupra adeptilor în pofida asigurărilor pe care locul de muncă le-a determinat pentru ei: încălcarea, Curtea constatând, de asemenea, că munca voluntară sau angajarea cu normă incompletă de muncă sau activități misionare, nu era în contradicție cu Convenția Europeană a Drepturilor Omului).

Nu se contestă faptul că reclamantul, în limitele impuse de cerințele vieții militare, a fost în măsură să-și îndeplinească obligațiunile care constituie formele normale prin care musulmanul își practică religia. De exemplu, acestuia i se permitea, în particular, să se roage de cinci ori pe zi și să-și îndeplinească alte ritualuri religioase, cum ar fi să țină post în timpul Ramadanului și să participe la rugăciunile de vineri la moschee. Ordinul Consiliului Militar Suprem nu s-a bazat, de altfel, pe opiniile și convingerile religioase [ale reclamantului] sau pe modul în care acesta și-a exercitat atribuțiile sale religioase, ci pe comportamentul și atitudinea lui. Potrivit autorităților turce, acest comportament a încălcat disciplina militară și nu a respectat principiul laicității. În consecință, Curtea concluzionează că **pensionarea** obligatorie a reclamantului nu a constituit o ingerință în dreptul garantat de articolul 9, din moment ce nu a fost determinată de modul în care solicitantul își manifesta religia.¹¹⁹

Pe scurt, dacă nu există caracteristici speciale acceptate ca fiind de o anumită importanță, incompatibilitatea dintre responsabilitățile contractuale sau de altă natură și convingere personală sau principiu nu va da, în mod normal, naștere la o problemă în temeiul articolului 9, și astfel acțiunile întreprinse ca urmare a nerespectării intenționate a obligațiilor profesionale este puțin probabil să constituie o ingerință în drepturile unui individ.¹²⁰ Într-adevăr, în legătură cu anumite oficii din sectorul public se aplică două restricții suplimentare în exercitarea libertății de gândire, conștiință și religie. În primul rând, „pentru a-și îndeplini rolul de organizator neutru și imparțial al exercitării convingerilor de religie, statul poate decide să impună asupra activității sau viitorilor funcționari publici, cărora li se va cere să exercite o

¹¹⁹*Kalaç c. Turciei*, §§28-31.

¹²⁰*Cserjés c. Ungariei* (dec.).

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

parte din puterea suverană a sa, obligația de a se abține să ia parte” la activitățile mișcărilor religioase.¹²¹ În al doilea rând, un stat poate căuta să constate valorile și convingerile deținute de candidații pentru ocuparea posturilor publice sau destituirea lor pe motive că dețin opinii incompatibile cu funcția lor.¹²² Cu toate acestea, se aplică și anumite limitări. O astfel de acțiune poate duce la ingerința nejustificată în alte drepturi ale Convenției, precum libertatea de exprimare, prevăzută de articolul 10.¹²³ Aceasta poate constitui, de asemenea, discriminare indirectă din considerente de convingere.¹²⁴ Mai mult, statul trebuie să rămână neutru. În *Ivanova c. Bulgariei*, demiterea reclamantului dintr-o poziție non-didactică într-o școală din considerente că este membru al unui grup creștin evanghelic, căruia i s-a refuzată înregistrarea de stat, dar care și-a continuat activitățile în mod clandestin și în fața hărțuirii continue din partea oficialilor și mas media a fost considerată că implică o încălcare a articolului 9. Asupra solicitantului a fost exercitată o presiune semnificativă ca aceasta să demisioneze, dar, în cele din urmă, aceasta a fost demisă pe motiv evident de nesatisfacere a cerințelor pentru postul ei, ca rezultat al necesității susținute de școală precum că deținătorul funcției ar fi trebuit să dețină o diplomă de studii universitare. Instanța de judecată, însă, a conchis că motivul real pentru demitere a fost aplicarea politicii de intoleranță față de membrii acestui grup evanghelic și a stabilit o violare a garanției.¹²⁵

¹²¹*Refah Partisi (Partidul Bunăstării și alții c. Turciei* [GC], §94.

¹²²*Vogt c. Germaniei*, §§41-68 (dispoziție în baza articolelor 10 și 11).

¹²³A se vedea, e.g., *Lombardi Vallauri c. Italiei*, discutat mai sus la p. 19.

¹²⁴*Thlimmenos c. Greciei*[GC], discutat la p. 79 de mai jos.

¹²⁵*Ivanova c. Bulgariei*, §§81-86.

Curtea de la Strasbourg a examinat, de asemenea, cazuri care au implicat concedierea persoanelor angajate de asociații religioase. Se aplică principiul general: astfel că de la membrul clerului unei anumite biserici se așteaptă nu numai să îndeplinească sarcinile religioase, dar, de asemenea, și cele laice și nu se poate plânge dacă ultimele intră în conflict cu convingerile sale personale, pentru că dreptul său de a renunța la postul său va constitui garanția de bază a libertății de conștiință.¹²⁶ Cu toate acestea, alte garanții ale Convenției pot fi aplicabile, în cazul în care un individ este eliberat din funcție de la o organizație religioasă din motive de incompatibilitate a practicii cu convingerile profesate de biserică, poate fi necesară o examinare atentă a faptului dacă autoritățile și-au îndeplinit obligația pozitivă pentru a asigura dreptul la respectarea vieții private și de familie, în conformitate cu articolul 8. Aici, se preconizează ca instanțele judecătorești naționale să asigure faptul că garanțiile Convenției sunt „practice și eficiente”, reflectând acest lucru în deciziile lor. În timp ce autonomia comunităților religioase este protejată împotriva intervenției nejustificate din partea statului în conformitate cu articolul 9, interpretat în sensul protecției libertății de întrunire și asociere a articolului 11, instanțele judecătorești naționale și tribunalele trebuie totuși să asigure faptul că motivele pentru concediere au ținut cont într-un mod adecvat de așteptările Convenției, prevăzute la articolul 8, în special în cazul în care un angajat respins de o organizație religioasă dispune de oportunități limitate de a-și găsi un alt loc de muncă. Cazurile asociate cu *Obst c. Germaniei* și *Schiith c. Germaniei* ilustrează acest punct de vedere. În *Obst*, directorul european de relații publice pentru Biserica Mormoană și-a pierdut slujba pentru adulterul mărturisit; în *Schiith*, organistul și dirijorul coral al unei

¹²⁶*Knudsen c. Norvegiei* (dec.). A se vedea, de asemenea, e.g., *Rommelfanger c. Germaniei* (dec.) (demiterea unui medic angajat într-un spital romano-catolic pentru exprimarea viziunilor privind avortul care nu sunt în conformitate cu propovăduirile bisericii: inadmisibile în conformitate cu articolul 10); și *Siebenhaar c. Germaniei*, §§36-48 (contract în calitate de asistent de grădiniță pentru biserica protestantă au elucidat că activitățile religioase incompatibile ar fi, de asemenea, incompatibile cu angajarea: nu a fost încălecat articolul 9).

parohii romano-catolice au fost demisi după ce a devenit cunoscut faptul că el și noua sa parteneră așteptau un copil, după separarea lui de soția sa. În *Obst*, instanța a fost de acord cu hotărârea instanței judecătorești naționale că demiterea reclamantului în baza propriei decizii de a-și mărturisi infidelitatea ar putea fi privită ca o măsură necesară care vizează conservarea credibilității Bisericii, pentru că reclamantul ar fi trebuit să fie conștient de importanța contractuală a fidelității conjugale pentru angajatorul său și, astfel, de incompatibilitatea relațiilor extra-conjugale în sensul obligațiilor sporite de loialitate pe care le implică acest post anume. În acest caz, instanțele naționale au considerat, de asemenea, fezabilitatea unei sancțiuni mai puțin severe și gradul de probabilitate ca apelantul să-și găsească alt loc de muncă.¹²⁷ În schimb, în *Schiith*, Curtea a constatat o încălcare a articolului 8 datorită nerespectării de către instanțele de muncă de a echilibra în mod corespunzător interesele Bisericii în calitate de angajator cu dreptul reclamantului la respectarea vieții sale private și de familie. Nici o mențiune a vieții lui de familie *de facto* nu a fost făcută în hotărârea instanțelor judecătorești naționale, care au reprodus pur și simplu opinia Bisericii precum că credibilitatea sa ar fi fost subminată dacă nu ar fi avut loc concedierea. Acest lucru a fost astfel, chiar dacă și instanțele naționale au acceptat că postul respectiv nu era unul în care abaterile grave să fi fost complet incompatibile cu continuarea activității în acel post (cum ar fi fost cazul angajaților a căror responsabilitate implică, de exemplu, consilierea sau propovăduirea religioasă). În timp ce contractul de muncă a limitat dreptul reclamantului la respectarea, într-o anumită măsură, a vieții private, deoarece a implicat o obligație de loialitate față de Biserică, un astfel de contract nu ar fi putut să implice un angajament neechivoc pentru

¹²⁷*Obst c. Germaniei*, §§39-53.

a duce o viață de abstenență în caz de separare sau divorț. În continuare, în acest caz șansele reclamantului de a găsi un post de muncă alternativ au fost considerate a fi limitate.¹²⁸

Permiterea recunoașterii necesare a practicilor religioase

O obligație pozitivă pentru asigurarea faptului că comunitățile religioase își pot exercita libertatea de a se ruga sau altfel, de a-și „manifesta” credințele lor prin propovăduire sau alte obiceiuri, poate să apară în anumite cazuri. Întotdeauna va fi necesar să se examineze situația faptelor pentru fiecare caz cu o grijă deosebită. De exemplu, neacordarea accesului pentru o comunitate religioasă la carne provenită din sacrificarea animalelor în conformitate cu prescripțiile religioase poate implica o ingerință în articolul 9. Cu toate acestea, după cum elucidează hotărârea în *Cha'are Ve Shalom Tsedek c. Franței*, este mai degrabă o problemă de *accesibilitate* la astfel de carne decât de permisiune pentru a efectua sacrificarea ritualică, care pare a fi crucială. În acest caz, un organism religios a urmărit să conteste un refuz din partea autorităților de a-i acorda permisiunea necesară pentru sacrificarea animalelor pentru consum în conformitate cu propriile convingeri ultra-ortodoxe. O altă organizație evreiască a primit aprobarea pentru sacrificarea animalelor în conformitate cu ritualurile sale proprii, care se diferențiau doar marginal de cele ale asociației reclamante. Asociația susținea că refuzul a constituit o încălcare a articolului 9, precum și a articolului 14 în coroborare cu articolul 9. Era de necontestat faptul că sacrificarea ritualică a constituit un obicei religios, al cărui scop era aprovizionarea evreilor cu carne de la animalele sacrificate în conformitate cu prescripțiile religioase, un aspect esențial al practicii religiei:

¹²⁸*Schiith c. Germaniei*, §§53-75.

[T]Asociația reclamantă se poate baza pe articolul 9 din Convenție cu privire la refuzul autorităților franceze de a o aproba, deoarece sacrificarea ritualică trebuie să fie considerată ca fiind cuprinsă de un drept garantat de Convenție, și anume dreptul de a-și manifesta religia în ceea ce privește obiceiurile, în sensul articolului 9. ...

În primul rând, Curtea constată că, prin stabilirea unei excepții de la principiul că animalele trebuie să fie petrificate înainte de sacrificare, legislația franceză a pus practic în vigoare un angajament pozitiv din partea statului cu scopul de a asigura respectarea efectivă a libertății de religie. [Dreptul intern], departe de a restricționa exercitarea acelei libertăți, este, dimpotrivă, socotit a face prevederi pentru și a organiza exercitarea gratuită a acesteia. Curtea consideră în continuare faptul că normele excepționale, destinate să reglementeze practica sacrificării ritualice permite doar măcelarilor de ritualuri, autorizați de organizațiile religioase împuternicite să se implice în acest aspect, nu duc în sine la concluzia că a existat o ingerință în libertatea de a-și manifesta religia. Curtea consideră, la fel ca și Guvernul, că este de interes general, să se evite sacrificarea nereglementată, efectuată în condiții îndoielnice de igienă, și că, prin urmare, este de preferat, în cazul în care există sacrificare ritualică, aceasta să fie efectuată în abatoare supravegheate de către autoritățile publice. ...

Cu toate acestea, atunci când o altă organizație religioasă împărtășind aceeași religie, depune, mai târziu, o cerere de aprobare pentru efectuarea sacrificării ritualice, trebuie să se stabilească dacă metoda de sacrificare pe care urmărește să și-o atribuie constituie sau nu o exercitare a libertății de manifestare a religiei garantate de articolul 9 al Convenției. În opinia Curții, ar exista ingerințe în libertatea de manifestare a religiei numai dacă ilegalitatea de a efectua sacrificarea ritualică a făcut să fie imposibil

pentru evreii ultra-ortodocși să mănânce carne de la animale sacrificate, în conformitate cu prescripțiile religioase pe care ei le-au considerat aplicabile. Dar nu este cazul.

În acest caz, organizația religioasă reclamantă a urmărit să obțină permisiunea autorităților pentru sacrificarea animalelor într-un mod similar (dar nu identic în totalitate) cu cel al unui grup religios diferit, dar i s-a refuzat. Curtea de la Strasbourg a decis că acest lucru nu a implicat o „ingerință” în articolul 9: în primul rând, metoda de sacrificare aplicată de măcelarii ritualici ai asociației a fost identică cu ale celeilalte asociații, în afară de meticulozitatea examinării animalului după a fost ucis; în al doilea rând, carnea preparată într-un mod consecvent convingerilor asociației reclamante era, de asemenea, disponibilă la alți furnizori dintr-o țară vecină. Din aceste considerente, Curtea de la Strasbourg a stabilit că nu a existat o ingerință în drepturile asociației, deoarece nu era imposibil pentru adepții asociației să obțină carne sacrificială într-un mod considerat adecvat. (În orice caz, chiar dacă ar fi existat o ingerință în drepturile articolului 9, Curtea a considerat că nu ar fi fost nici o violare a garanției, deoarece diferența de tratament între cele două asociații a constat în urmărirea unui scop legitim și a avut un raport rezonabil de proporționalitate între mijloacele folosite și scopul urmărit a fi realizat).¹²⁹ Prezenta hotărâre probabil nu poate aborda pe deplin problema dimensiunii obligațiilor pozitive ale statului de a respecta pluralismul religios. Din hotărâre nu este clar dacă, de exemplu, un stat poate considera că este adecvat să interzică sacrificarea ritualică din considerente ale bunăstării animalelor, și dacă da, dacă trebuie acesta să faciliteze în astfel de cazuri importul de carne din alte țări. Este clară insistența Curții de la Strasbourg în jurisprudența sa precum că orice tensiune în societate, cauzată de diferențe religioase, ar trebui abordată nu

¹²⁹*Cha'are Shalom Ve Tsedek c. Franței* [GC], §74, §§76-78, §80 și §81.

prin eliminarea pluralismului, ci prin încurajarea toleranței și înțelegerii reciproce între indivizi și grupuri. Însă pluralismul nu pare să implice un drept absolut al grupurilor pentru ca acestea să insiste asupra recunoașterii și protecției revendicărilor lor: menținerea pluralismului pare să fie distinctă de promovarea activă a acestuia.

Întrebarea 3. Are limitarea manifestării religiei sau convingerii un scop legitim?

Libertatea de gândire, conștiință și religie nu este absolută. După cum s-a menționat, articolul 9 alineatul (2) prevede că un stat poate interveni în „manifestarea” gândirii, conștiinței sau religiei în anumite împrejurări. După cum s-a discutat, mai întâi va fi necesar să se stabilească dacă decizia contestată cade sub incidența articolului 9 și dacă acest lucru implică o „manifestare” a libertății de gândire, conștiință și religie. Apoi, va fi necesar să se stabilească dacă a existat vreo „ingerință” în garanție. Ulterior, Curtea va stabili dacă a existat vreo încălcare a articolului 9.

Odată ce a fost stabilită o „ingerință”, este de responsabilitatea statului să demonstreze că aceasta a fost justificată. Acest lucru este evaluat prin referire la trei probe: dacă ingerința urmărește un scop legitim, indiferent dacă ingerința este „prescrisă de lege”, și dacă ingerința este „necesară într-o societate democratică”. Prima dintre aceste probe este, de obicei, simplă. Trebuie să se demonstreze că una sau mai multe dintre interesele prescrise ale statului enumerate la alineatul 2 sunt cuprinse în situația respectivă. Aceste interese legitime recunoscute – „interesele pentru securitatea publică, protecția ordinii publice, sănătății și principiilor morale sau pentru drepturile și libertățile altora” – sunt în formularea lor textuală mai restrânse decât interesele recunoscute în articolele 8, 10 și 11 (în special, securitatea națională nu este recunoscută ca un astfel de scop în articolul 9), dar, în orice caz, în mod normal, această dovadă nu va pune

nici o dificultate statelor acuzate deoarece, inevitabil, va fi posibil să se demonstreze că a existat ingerință în altul (sau mai multe) dintre aceste interese enumerate. În principiu, depinde de stat să identifice obiectivul special, pe care dorește să îl înlăunțeze; în practică, o ingerință care se presupune să aibă un scop legitim va fi ușor considerată să cadă sub incidența unuia dintre obiectivele enumerate ale garanției respective. Astfel, în *Serif c. Greciei*, o condamnare pentru infrațiunea de uzurpare a funcțiilor unui ministru de o „anumită religie” a fost acceptată ca ingerință care a urmărit scopul legitim de a proteja ordinea publică,¹³⁰ în timp ce în *Kokkinakis c. Greciei*, Curtea de la Strasbourg a căzut de acord imediat că interdicția prozelitismului a încercat să protejeze drepturile și libertățile altora.¹³¹ În *Mitropolia Basarabiei și alții c. Moldovei*, Curtea de la Strasbourg a considerat că declarațiile Guvernului pârât precum că refuzul de a înregistra o comunitate religioasă a urmărit înaintarea anumitor interese enumerate în alineatul (2):

[T] Refuzul de a permite cererea pentru recunoaștere, depusă de către reclamanți, a avut intenția să protejeze ordinea publică și securitatea publică. Statul moldovenesc, al cărui teritoriu a trecut în mod repetat, pe timpuri, de sub controlul românilor sub cel al rușilor și invers, a avut o populație variată din punct de vedere etnic și lingvistic. Astfel, tânărul stat Republica Moldova, care este independent din anul 1991, a avut câteva puncte forte pe care se putea baza pentru a-și asigura în continuare existența, dar un factor care să conducă la stabilitate era religia, majoritatea populației fiind de confesiune creștin-ortodoxă. Prin urmare, recunoașterea Mitropoliei Moldovei, care era subordonată Patriarhiei Moscovei, a făcut posibil ca întreaga populație să se adune sub această Biserică. Dacă Biserica reclamantă ar fi

¹³⁰*Serif c. Greciei*, §§49-54.

¹³¹*Kokkinakis c. Greciei*, §44.

fost recunoscută, acea legătura ar fi putut să se piardă și populația creștin-ortodoxă – dispersată între un număr de biserici. Mai mult decât atât, sub acoperirea Bisericii reclamante, care era subordonată Patriarhiei de la București, forțele politice aveau de lucru, acționând mână-în-mână cu interesele românești favorabile reunificării dintre Basarabia și România. Recunoașterea Bisericii reclamante ar reînvia, prin urmare, vechile rivalități ruso-române în rândul populației, punând astfel în pericol stabilitatea socială și chiar integritatea teritorială a Republicii Moldova.

Reclamanții au negat faptul că măsura de care s-au plâns a avut scopul să protejeze ordinea publică și securitatea publică. Aceștia au susținut că Guvernul nu a demonstrat că Biserica reclamantă a constituit o amenințare pentru ordinea publică și securitatea publică.

Curtea consideră că statele au dreptul să verifice dacă o mișcare sau o asociație desfășoară, aparent urmărind scopuri religioase, activități care sunt dăunătoare populației sau pentru securitatea publică. Ținând cont de circumstanțele cazului, Curtea consideră că ingerința de care s-au plâns a urmărit un scop legitim în temeiul articolului 9 alineatul (2), și anume protecția ordinii publice și a securității publice.¹³²

În timp ce acest lucru pare să sugereze faptul că proba pentru a demonstra că o ingerință pentru un „scop legitim” nu este una exigentă, nu este exclus ca un stat pârât să aibă dificultăți în anumite circumstanțe.¹³³

¹³² *Mitropolia Basarabiei și alții c. Moldovei*, §§111-113.

¹³³ Dar cf *Bayatyan c. Armeniei* [GC], §§112-128 (argumentul că pedeapsa cu închisoarea a unui individ pentru refuzul de a efectua serviciul militar a fost dată pentru protejarea ordinii publice, precum și a drepturilor altora: argumentele Guvernului au fost neconvingătoare, având în vedere în special angajamentul lor de a introduce serviciul civil de alternativă și, implicit, de a se abține de la condamnarea altora care refuză serviciul militar pe motive de conștiință).

De notat că obiectivul sau scopul unei ingerințe în temeiul acestei prime probe este diferit de evaluarea sa asupra „necesității sociale imperioase” în ceea ce privește a treia probă de a fi „necesară într-o societate democratică”.

Întrebarea 4. Sunt restricțiile cu privire la „manifestarea” religiei sau a convingerii „prescrise de lege”?

Ingerința trebuie să fie indicată ulterior de către stat ca fiind „prescrisă de lege”. Acest concept exprimă valoarea certitudinii juridice care ar putea fi definită pe larg ca fiind capacitatea de a acționa într-un cadru stabilit, fără teamă de intervenție arbitrară sau imprevizibilă din partea statului. Astfel, măsura contestată trebuie să aibă o bază în legislația națională și să fie atât adecvat accesibilă cât și previzibilă, și să conțină în continuare protecție suficientă împotriva aplicării arbitrare a legii. Aceste probleme au fost descrise doar ocazional în jurisprudența referitoare la articolul 9. În orice caz, Curtea de la Strasbourg poate să evite a da un răspuns ferm la faptul dacă o ingerință a fost sau nu „prescrisă de lege”, în cazul în care este convinsă că ingerința nu a fost dovedită să fi fost „necesară într-o societate democratică”.¹³⁴ (În cazul în care ingerința în drepturile articolului 9 a implicat impunerea unei sancțiuni penale, un reclamant poate la fel de bine invoca suplimentar o încălcare a articolului 7 din Convenție, care consfințește principiul *nullum crimen, nulla poena sine lege*. În astfel de cazuri, Curtea de la Strasbourg va aborda probabil problemele ridicate în temeiul articolelor 7 și 9 prin utilizarea unei abordări similare.¹³⁵)

¹³⁴De exemplu, *Sfântul Consiliu Suprem al comunității musulmane c. Bulgariei*, §90.

¹³⁵A se vedea, de exemplu, *Kokkinakis c. Greciei*, §§32-35; și *Larissis și alții c. Greciei*, §§39-45.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

Formularea clasică a probei care urmează să fie aplicată este găsită într-un caz care implică libertatea de exprimare, însă aceasta este de o aplicabilitate egală în ceea ce privește cazurile articolului 9:

În opinia Curții, următoarele două sunt cerințele care decurg din expresia „prescrisă de lege”. În primul rând, legea trebuie să fie accesibilă în mod adecvat: cetățeanul trebuie să fie în măsură să aibă o indicație care să fie adecvată în împrejurările din normele juridice aplicabile într-un anumit caz. În al doilea rând, o normă nu poate fi considerată ca o „lege” dacă nu este formulată cu suficientă precizie pentru a permite cetățeanului să-și reglementeze comportamentul: el trebuie să poată – dacă va fi necesar, cu consultanță corespunzătoare – să prevadă, într-o măsură care este rezonabilă în aceste condiții, consecințele pe care o anumită acțiune poate să le implice.

Dar rețineți gradul de calificare adăugat de către Curtea de la Strasbourg:

Aceste consecințe nu trebuie să fie previzibile cu o certitudine absolută: experiența arată că acest lucru este imposibil de atins. Din nou, în timp ce precizia este foarte importantă, acesta poate aduce o rigiditate excesivă și legea trebuie să poată ține pasul cu circumstanțele care se schimbă. Respectiv, multe legi sunt, inevitabil, formulate în termeni care, într-o măsură mai mare sau mai mică, sunt vagi și a căror interpretare și aplicare țin de practică.¹³⁶

Câteva exemple de aplicare a acestei probe în jurisprudența referitoare la articolul 9 ajută la indicarea cerințelor sale. În *Kokkinakis c. Greciei*, reclamantul a urmărit să argumenteze că definiția de „prozelitism”, a fost insuficient definită în legislația națională, astfel, făcând posibil atât ca orice fel de

¹³⁶*Sunday Times c. Regatului Unit (nr. 1)*, §49.

conversație sau comunicare religioasă să fie cuprinsă de interdicție, cât, de asemenea, imposibil pentru orice individ să-și reglementeze conduita în mod corespunzător. Curtea de la Strasbourg, menționând că este inevitabil ca formularea a numeroase statute să nu atingă o precizie absolută, a fost de acord cu guvernarea reclamată că existența unor precedente naționale soluționate și publicate care au completat dispozițiile statute a fost suficientă, în acest caz, pentru a îndeplini cerințele probei de „prescris de lege”.¹³⁷

Pe de altă parte, în *Hasan și Chaush c. Bulgariei*, proba nu a fost considerată ca fiind satisfăcută. În acest caz, o agenție guvernamentală a favorizat o fracțiune față de alta într-o dispută asupra numirii unui lider religios. Aici, deficiențele în legislația națională au determinat Curtea de la Strasbourg să încheie că în acest caz a existat o încălcare a articolului 9:

Pentru ca legislația internă să îndeplinească [cerința de „prescris de lege”] trebuie să-și permită o măsură de protecție juridică împotriva ingerințelor arbitrare din partea autorităților publice în drepturile garantate de Convenție. În problemele care afectează drepturile fundamentale, ar fi contrar statului de drept, unul din principiile de bază ale unei societăți democratice consfințit în Convenție, ca o discreție legală oferită executivului să fie exprimată în termeni de putere nelimitată. Prin urmare, legea trebuie să indice, cu suficientă claritate, limita unei astfel de discreții conferite autorităților competente și modul de exercitare a acesteia. Nivelul de precizie necesar legislației interne – care nu poate în niciun caz să prevadă orice situație – depinde într-o măsură considerabilă de conținutul instrumentului în cauză, de domeniul preconizat să-l acopere și de numărul și statutul celor cărora li se adresează.

¹³⁷ *Kokkinakis c. Greciei*, §§37-41. A se vedea, de asemenea, *Larissis și alții c. Greciei*, §§40-42.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

Curtea constată că, în prezentul caz, legea relevantă nu prevede niciun criteriu de fond în baza căruia Consiliul de Miniștri și Direcția Cultelor religioase înregistrează confesiunile religioase și schimbările conducerii acestora într-o situație de diviziuni interne și solicitări conflictuale pentru legitimitate. Mai mult decât atât, nu există garanții procedurale, cum ar fi procedura contradictorie în fața unui organism independent, împotriva exercitării arbitrare a gradului de discreție acordat executivului. În plus, [legislația internă] și decizia Direcției nu au fost niciodată notificate persoanelor direct afectate. Aceste acte nu au fost motivate și erau neclare în măsura în care acestea nici nu au menționat primul reclamant, deși aveau intenția, și într-adevăr l-au scos din funcția sa de conducător al muftiului.

Aceste deficiențe în criteriile de fond și garanțiile procedurale au însemnat că ingerința a fost „arbitrară și s-a bazat pe dispoziții legale care au permis executivului un grad de discreție nelimitat și nu a întrunit standardele cerute de claritate și de previzibilitate”.¹³⁸

Alte cazuri au condus la stabilirea de încălcări în baza acestui temei. De exemplu, în *Perry c. Letoniei*, o interdicție asupra unui pastor evanghelic străin de a-și exercita preoția atunci când permisul de ședere a fost reînnoit nu s-a bazat pe nicio dispoziție a dreptului leton în vigoare la momentul faptelor și, astfel, nu a fost „prescrisă de lege”,¹³⁹ în timp ce în *Kuznețov și alții c. Rusiei*, o întrunire religioasă complet pașnică a fost desființată de către președinta Comisiei regionale a Drepturilor Omului și doi ofițeri superiori de poliție și un civil. În opinia Curții de la Strasbourg, „temeiul juridic pentru dizolvarea unui eveniment religios

¹³⁸*Hasan și Chaush c. Bulgariei* [GC], §§84-85. A se vedea, de asemenea *Bayatyan c. Armeniei* [GC], §§112-128 (întrebarea dacă condamnarea pentru refuzul de a se înrola în armată a fost lăsat deschis).

¹³⁹*Perry c. Letoniei*, §§51-66.

desfășurat în sediul închiriat legal pentru acest scop, lipsea vădit”; în continuare, „Comisarul nu a acționat cu bună-credință și a încălcat obligația unui funcționar de stat de neutralitate și imparțialitate față de congregația religioasă a reclamanților”.¹⁴⁰ În *Svyato-Mykhaylivska Parafiya c. Ucrainei*, neînregistrarea amendamentelor la statutul organizației religioase în urma unei decizii a organului său de conducere de a schimba denumirea din Biserica Ortodoxă Rusă în Biserica Ortodoxă Ucraineană s-a bazat pe legislația națională care, deși accesibilă, nu era suficient de „previzibilă”. Acest lucru a dus ulterior la o altă consecință: „lipsa de garanții împotriva deciziilor arbitrare din partea autorității de înregistrare nu a fost rectificată printr-o revizuire juridică realizată de către instanțele judecătorești naționale, care au fost în mod clar puse în imposibilitatea de a ajunge la o altă constatare din cauza lipsei de coerență și previzibilitate a legislației”. În aceste condiții, a avut loc o încălcare a articolului 9.¹⁴¹

Întrebarea 5. Sunt restricțiile cu privire la „manifestarea” religiei sau a convingerii „necesare într-o societate democratică”?

Este clar că libertatea de manifestare a gândirii, conștiinței sau convingerii trebuie inevitabil să fie supusă ocazional interdicțiilor în interesele securității publice, pentru protecția ordinii publice, a sănătății și a principiilor morale, sau pentru drepturile și libertățile altora. Dar faptul dacă ingerințele în drepturile articolului 9 pot fi demonstrate *în circumstanțe speciale* ca fiind „necesare într-o societate democratică” nu este de multe ori ușor.

¹⁴⁰*Kuznețov și alții c. Rusiei*, §§69-75.

¹⁴¹*Svyato-Mykhaylivska Parafiya c. Ucrainei*, §§121-152.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

La aplicarea celei de a cincea și ultimii probe, ingerința invocată trebuie să:

- ❖ corespundă unei necesități sociale imperioase,
- ❖ să fie proporțională cu scopul legitim urmărit, și
- ❖ să fie justificată de motive relevante și suficiente.

Din nou, responsabilitatea ține de statul reclamat ca acesta să demonstreze că această probă a fost îndeplinită. Aceasta este, la rândul său, sarcina Curții de la Strasbourg a să stabilească dacă măsurile luate la nivel național și care ajung la o ingerință în drepturile articolului 9 sunt justificate, în principiu, și, de asemenea, sunt proporționale. Însă, deseori pot fi dificultăți în determinarea acestui fapt, deoarece Curtea de la Strasbourg ar putea să nu fie cea mai indicată pentru a examina determinările interne. În consecință, acesta poate recunoaște o anumită „marjă de apreciere” din partea factorilor de decizie naționali. Acest lucru are drept consecință, în practică, modificarea stricteții examinării aplicate de către Curtea de la Strasbourg asupra evaluării calității motivării hotărârii pentru o ingerință în drepturile articolului 9. Pentru examinarea ulterioară, sunt necesare unele discuții generale despre anumite concepte cheie, cu aplicabilitate generală, în interpretarea Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Necesitate și proporționalitate; și natura „societății democratice”

Conceptul de „necesitate”, este implicat – în mod expres sau implicit – în mai multe articole ale Convenției Europene a Drepturilor Omului, dar acesta are conotații subtil diferite în contexte diferite. O diferență mare poate fi stabilită între acele articole (cum ar fi articolul 9), care garantează drepturile, în special de natură civilă și politică, și care sunt supuse unor calificări pe larg exprimate, și acele articole care garantează

drepturile (în primul rând cele referitoare la integritatea fizică și demnitatea umană) care fie nu sunt supuse nici unei calificări exprese sau sunt supuse doar unor calificări stringente.

Pentru a decide dacă vreo ingerință este „necesară într-o societate democratică” este important să se țină cont atât de cuvântul „necesar”, cât și de cuvintele „într-o societate democratică”. În contextul articolului 10, de exemplu, Curtea de la Strasbourg a declarat că

în timp ce adjectivul „necesar”, în sensul [acestei prevederi] nu este sinonim cu „indispensabil”, nici unul nu are flexibilitatea a astfel de expresii ca „admisibil”, „obișnuit”, „util”, „rezonabil” sau „dezirabil”, și că mai degrabă presupune existența unei „necesități sociale imperioase”.¹⁴²

Sarcina pentru a stabili dacă o ingerință este justificată, și, prin urmare, sarcina pentru a stabili dacă o ingerință este proporțională, îi revine statului. Așa cum este și cazul, la interpretarea necesității ingerințelor statului în alte drepturi ale Convenției, ar putea fi relevant să se ia în considerare alte standarde și practici internaționale sau europene. Astfel, Curtea de la Strasbourg a făcut referire în acest domeniu la rapoartele a astfel de organisme, precum Consiliul Mondial al Bisericii.¹⁴³

Standardul de justificare necesară depinde, în practică, de contextul specific. În principiu, cu cât mai puternică este „necesitatea socială imperioasă”, cu atât mai puțin dificil va fi de justificat ingerința. De exemplu, securitatea națională este, în principiu, o considerație puternică. Cu toate acestea, simpla afirmație a unei astfel de considerații nu absolvă statul de la indicarea justificării pentru înaintarea unei

¹⁴²*Handyside c. Regatul Unit*, §48.

¹⁴³Ca și în *Kokkinakis c. Greciei*, discutat mai jos, la p. 47.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

astfel de solicitări.¹⁴⁴ În mod similar, securitatea publică pare a fi o necesitate socială convingătoare, și, astfel, o cerință legală care se aplică tuturor conducătorilor de motocicletă de a purta căști de protecție a fost imediat considerată ca fiind justificată atunci când este contestată de către adepții Sikh.¹⁴⁵

În orice caz, aplicarea probei de necesitate (și, astfel, observarea gradului de recunoaștere a unei marje de apreciere) trebuie să țină cont, de asemenea, de problema referitoare la faptul dacă o ingerință poate fi justificată ca fiind necesară *într-o societate democratică*. Importanța crucială a acestui concept este evidentă în jurisprudența referitoare la articolul 9. Curtea de la Strasbourg a identificat, în special, caracteristicile „societății democratice” europene, în descrierea pluralismului, toleranței și liberalismului în gândire, ca semne distinctive ale acesteia. În *Kokkinakis c. Greciei*, de exemplu, Curtea a constatat:

După cum este consfințit în articolul 9, libertatea de gândire, conștiință și religie este unul dintre fundamentele unei „societăți democratice” în sensul Convenției. Acesta este, în dimensiunea sa religioasă, unul din elementele vitale care stabilesc identitatea credincioșilor și a concepției lor de viață, dar este, de asemenea, un bun prețios pentru atei, agnostici, sceptici și pentru cei indiferenți. Pluralismul indivizibil de o societate democratică, care a fost câștigat cu un preț mare de-a lungul secolelor, depinde de acesta.¹⁴⁶

¹⁴⁴A se vedea *Mitropolia Basarabiei și alții c. Moldovei*, discutat mai sus la p. 36.

¹⁴⁵*X c. Regatului Unit* (dec.) (1978).

¹⁴⁶*Kokkinakis c. Greciei*, la §31.

Astfel de valori pot, deci, determina concluziile pe care autoritățile de stat le pot considera necesare pentru a proteja convingerile religioase ale adepților împotriva atacurilor abuzive prin exprimare (ca și în cazul *Otto-Preminger-Institut* discutat mai jos).¹⁴⁷ Articolul 9 poate cere, de asemenea, ca o amenințare percepută de tulburare să fie abordată prin mijloace care mai degrabă să promoveze decât să submineze pluralismul, chiar dacă anume acest pluralism ar putea fi responsabil pentru situațiile de ordine publică care necesită intervenția statului.

Marja de apreciere

Stabilirea faptului dacă o măsură este necesară și proporțională nu poate fi niciodată un exercițiu pur mecanic, pentru că odată ce toate faptele sunt cunoscute, rămâne un raționament de valoare ireductibilă, care trebuie să fie efectuat răspunzând la întrebarea „a fost ingerința necesară într-o societate democratică?”. Cu toate acestea, la nivelul Curții de la Strasbourg, orice evaluare a necesității unei ingerințe în drepturile articolului 9 este strâns asemănătoare cu problema subsidiarității sistemului de protecție stabilit la Strasbourg, pentru responsabilitatea principală pentru asigurarea faptului că drepturile Convenției sunt practice și eficiente, ține de autoritățile naționale. Din acest considerent, Curtea de la Strasbourg poate acorda factorilor de decizie de nivel național o anumită „marjă de apreciere”. Acest concept este, ocazional, dificil de aplicat în practică. De asemenea, acesta este de natură să dea naștere la controverse. Recunoașterea de către Curtea de la Strasbourg a unui grad de reținere în determinarea faptului dacă hotărârea emisă de către autoritățile naționale este compatibilă cu obligațiile statului în

¹⁴⁷La p. 71.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

conformitate cu Convenția, este astfel un mijloc principal prin care Curtea de la Strasbourg își recunoaște rolul său adițional în protecția drepturilor omului. Acesta reprezintă recunoașterea dreptului democrațiilor (deși în limitele stabilite de Convenție) de a alege de sine stătător nivelul și conținutul practicii în domeniul drepturilor omului care li se potrivește cel mai bine.

Evident, deși, în cazul în care conceptul a fost extins prea tare, Curtea de la Strasbourg ar putea fi criticată pentru abdicarea de la responsabilitățile sale. În hotărârea principală la *Handyside c. Regatului Unit*, un alt caz ce implică libertatea de exprimare, Curtea a constatat că Convenția:

... nu oferă statelor contractante o putere nelimitată de apreciere. Curtea ... este responsabilă de asigurarea respectării angajamentelor statelor în cauză, este împuternicită să dea decizii finale cu privire la faptul dacă o „restricție” sau „pedeapsă” este reconciliabilă cu [garanția Convenției]. Marja de apreciere internă merge, astfel, mână în mână cu o supraveghere europeană. O astfel de supraveghere privește atât scopul măsurii contestate cât și „necesitatea” sa, aceasta cuprinde nu numai legislația de bază, dar, de asemenea, decizia de aplicare a acesteia, chiar și cea dată de o instanță independentă De aici rezultă că nicidecum sarcina Curții nu este de a lua locul instanțelor naționale competente, ci mai degrabă de a examina în conformitate cu [garanția] deciziile pe care acestea le emit în exercitarea puterii lor de apreciere.¹⁴⁸

Marja de apreciere nu este, astfel, o negare a funcției de supraveghere a Curții de la Strasbourg, deoarece Curtea a depus eforturi mari ca să accentueze faptul că orice marjă de apreciere recunoscută este limitată, și

¹⁴⁸*Handyside c. Regatului Unit*, §§49-50.

că însăși Curtea ia decizia finală atunci când examinează evaluarea autorităților naționale. În ceea ce privește libertatea de exprimare referitor la atacurile asupra convingerilor religioase, de exemplu, Curtea de la Strasbourg a explicat modul în care mărimea marjei de apreciere depinde de context și, în special, de natura exprimării în cauză și justificarea pentru restricție:

Având în vedere faptul că în conformitate cu articolul 10 alineatul (2) din Convenție există un cadru mic pentru restricțiile privind discursurile politice sau dezbaterile asupra problemelor de interes public, o marjă mai mare de apreciere este, în general, disponibilă pentru statele contractante atunci când reglementează libertatea de exprimare în relație cu aspectele care pot ofensa convingerile intime cu caracter personal în domeniul principiilor morale sau, mai ales, religie. Mai mult decât atât, deoarece domeniul principiilor morale, și, probabil, într-o măsură și mai mare, nu există nici o concepție europeană uniformă a „cerințelor de protecție a drepturilor altora” în legătură cu atacurile asupra convingerilor lor religioase. Ceea ce poate probabil să provoace infrațiuni substanțiale asupra persoanelor de o anumită persuasiune religioasă va varia semnificativ din când în când și de la un loc la altul, mai ales într-o perioadă caracterizată de un număr tot mai mare de credințe și confesiuni. Prin contactul lor direct și continuu cu forțele vitale ale țărilor lor, autoritățile de stat sunt, în principiu, într-o poziție mai bună decât judecătorul internațional să avizeze conținutul exact al acestor cerințe cu privire la drepturile altora, precum și „necesitatea” unei „restricții” menite să protejeze de astfel de **material** pe cei a căror sentimente profunde și convingeri ar fi grav afectate.¹⁴⁹

¹⁴⁹Wingrove c. Regatului Unit, §58.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

Curtea de la Strasbourg recunoaște, astfel, că competența sa în examinarea procesului de luare a anumitor decizii în domeniul religiei este limitată. Acest lucru pare de la sine înțeles. Este probabil ca situația internă să reflecte sensibilitățile istorice, culturale și politice, iar un forum internațional să nu fie în stare să rezolve astfel de dispute.¹⁵⁰ Acest gen de considerații nu se aplică, desigur, la nivel național în cazul în care instanțele naționale vor dispune de un grad mai mare de conștientizare a circumstanțelor locale (și potențial o mai mare legitimitate) decât Curtea de la Strasbourg. Instanțele naționale, în special, ar trebui să examineze contextul în care libertățile garantate de Convenția funcționează la nivel național.

¹⁵⁰A se vedea, de asemenea, de exemplu, *Murphy c. Irlandei*, discutat mai jos la p. 69.

Aspectele specifice ale libertății de gândire, conștiință și convingere care rezultă din articolul 9

Jurisprudența Curții de la Strasbourg, în cazurile articolului 9, ilustrează aplicarea acestor probe. Jurisprudența subliniază, de asemenea, speranța de neutralitate a statului, pluralism și toleranță în situații, care deseori implică realitatea antagonismului oficial, discriminarea ascunsă sau explicită și luarea deciziilor în mod arbitrar. Această parte a manualului abordează principalele probleme care au apărut în contextul acestei garanții, în special în ceea ce privește problema dacă ingerințele pot fi indicate că au fost „necesare într-o societate democratică”. După cum s-a menționat deja, însă, anumite aspecte atât din exercițiile individuale cât și cele colective ale libertății de gândire, conștiință și convingere rămân neprobate în jurisprudența de la Strasbourg.

Ingerința în „manifestarea” de credință individuală: refuzul de a satisface serviciul militar obligatoriu

Măsura în care articolul 9 aplică o obligație pozitivă asupra autorităților de stat de a recunoaște derogările de la obligațiunile generale civice sau juridice a fost până recent deschisă pentru unele dubii. În sensul articolului 4 alineatul (3) litera (b) al Convenției Europene a Drepturilor Omului care oferă prevederi specifice pentru „serviciul cu caracter militar”, s-a crezut pentru mult timp că articolul 9 nu ar putea presupune în sine nici un drept de recunoaștere a obiecției pe motive de conștiință, dacă acest lucru nu a fost recunoscut de legislația națională,¹⁵¹ chiar dacă practic toate statele europene care încă păstrează

¹⁵¹ *Johansen c. Norvegiei* (dec.) (Articolul 4 §3. b nu cere statelor să ofere serviciu civil alternativ pentru cei care refuză să facă serviciul militar pe motive de conștiință.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

obligativitatea serviciului militar au trecut la recunoașterea serviciului civil alternativ.¹⁵² Astfel, nu era clar dacă articolul 9 putea într-adevăr cere unui stat să recunoască un astfel de serviciu civil alternativ în cazurile în care un individ ar putea altfel fi obligat să acționeze contrar convingerilor sale religioase fundamentale.¹⁵³ Cu certitudine, s-a acceptat că serviciul militar obligatoriu ar putea da naștere la alte prevederi ale Convenției, în special acolo unde s-ar putea argumenta că sancțiunile pentru nesatisfacerea cerințelor pentru efectuarea serviciului militar ar putea funcționa într-un mod discriminatoriu¹⁵⁴ sau duc la un tratament degradant în sensul articolului 3.¹⁵⁵ În *Ülke c. Turciei*, de exemplu, Curtea de la Strasbourg a stabilit că reclamantul, un activist pentru pace, care a fost pedepsit în repetate rânduri pentru refuzul de a-și satisface serviciul militar din cauza convingerilor sale, a fost supus la tratament, cu încălcarea articolului 3 din cauza „alternanțelor constante între urmărirea penală și termeni de închisoare” și posibilitatea că această situație ar putea continua, teoretic, pentru tot restul vieții sale: aceasta a depășit gradul inevitabil de umilință inerentă închisorii și astfel a fost considerată a se califica drept tratament „inuman” din cauza efectelor premeditate, cumulative și pe termen lung ale condamnărilor și încarcerărilor repetate. Legislația internă, care nu a reușit să prevadă obiecția pe motive de conștiință, a fost „evident insuficientă pentru a

¹⁵²A se vedea Recomandarea nr. R (87) 8 și Rec. (2010) 4 a Comitetului de Miniștri.

¹⁵³*X c. Germaniei* (dec.) (1977).

¹⁵⁴ De exemplu, *Thlimmenos c. Greciei*[GC]. A se vedea, de asemenea, *Tsirlis și Kouloumpas c. Greciei*, (încălcarea articolului 5, dar problema articolului 9 este evitată); dar cf. raportul Comisiei din 7 martie 1996 (opinia că au fost încălcate prevederile articolului 14 citite împreună cu articolul 9). A se vedea de asemenea *Autio c. Finlandei* (o perioadă mai lungă a serviciului prescris pentru serviciu civil, contrar serviciului militar, cade în marja de apreciere a statului: inadmisibil).

¹⁵⁵ *Taandtan c. Turciei*, §§ 27-31 (obligația serviciului militar impusă asupra unei persoane de 71 de ani care a fost forțată să efectueze aceleași activități și exerciții fizice ca recruții de 20 de ani, a constituit tratament degradant).

oferi mijloace adecvate de a face față situațiilor care apar din cauza refuzului de a efectua serviciul militar din cauza convingerilor cuiva”.¹⁵⁶

Cererile au continuat să își găsească drumul spre Strasbourg, ducând la soluționare pe cale amiabilă în anumite cazuri,¹⁵⁷ dar în *Bayatyan c. Armeniei*, Marea Cameră a decis că nepermiterea serviciului civil ca alternativă ar putea acum, în anumite circumstanțe, încălca articolul 9. Reclamantul era un Martor al lui Iehova care a fost condamnat la închisoare pentru 30 de luni pentru refuzul de a efectua serviciul militar. Oferta sa de a efectua serviciul civil alternativ a fost repetată în timpul procesului de judecată pentru refuzul de a se înrola în armată, dar noua lege care permite serviciul civil – urmând un angajament al statului acuzat atunci când a aderat la Consiliul Europei câteva luni mai devreme - a intrat în vigoare la un an după eliberarea pe cuvânt de onoare și după ce a ispășit mai mult de 10 luni de închisoare. Marea Cameră a considerat că acum nu mai era adecvat să se citească articolul 9 în legătură cu articolul 4 alineatul (3) litera (b) în spiritul evoluției legii și practicii statelor europene și acordurilor internaționale. Convenția era un „instrument viu” și trebuia să reflecte astfel de evoluții. Chiar dacă nici o referință expresă la dreptul de obiecție pe motive de conștiință nu ar fi putut reieși din articolul 9,

... [Curtea] consideră că opunerea față de satisfacerea serviciului militar, acolo unde este motivată de un conflict serios și insurmontabil între obligația de a servi în armată și conștiința persoanei sau convingerile sale profunde și adevărat religioase sau de altă natură, constituie o condamnare sau

¹⁵⁶ *Ülke c. Turciei*, §§ 61 și 62.

¹⁵⁷ De exemplu, *Stefanov c. Bulgariei* (soluționare pe cale amiabilă).

convingere cu suficientă putere de convingere, seriozitate, coeziune și importanță pentru a atrage garanțiile articolului 9. ...

Reclamantul, în cazul de față, este un membru al Martorilor lui Iehova, un grup religios, al cărui convingeri include principiul că trebuie să se opună serviciului militar, chiar dacă acesta este neînarmat. Prin urmare, Curtea nu are nici un motiv să pună la îndoială faptul că obiecția reclamantului de a satisface serviciul militar a fost motivată de convingerile sale religioase, care sunt adevărate și erau în conflict serios și insurmontabil cu obligația de a efectua serviciul militar.

A fost important să se facă distincție între situația reclamantului de una „care se referă la o obligație care are nu în sine implicații specifice de conștiință, cum ar fi o obligație fiscală generală”. Neraportarea la serviciul militar a implicat o „manifestare” a convingerilor religioase ale reclamantului și, astfel, condamnarea pentru eschivarea de la serviciul militar a constituit o ingerință în libertatea sa de a-și manifesta religia. Au fost necesare motive convingătoare și imperioase pentru a justifica orice ingerință în dreptul la libertatea de religie a unei persoane. Mai mult, aproape toate statele europene care au avut vreodată sau încă au serviciul militar obligatoriu au introdus alternative la serviciul militar. În consecință,

sistemul existent la momentul faptelor a impus cetățenilor o obligație care a avut implicații potențial grave pentru cei care refuză serviciul militar pe motive de conștiință, în timp ce nepermiterea a nici unei excepții bazate pe conștiință și penalizarea celor care, la fel ca reclamantul, au refuzat să efectueze serviciul militar [T] impunerea unei sancțiuni asupra reclamantului, în condițiile în care nu s-a ținut cont de exigențele conștiinței și convingerilor sale, nu ar putea fi considerată o măsură necesară într-o societate democratică. Cu atât mai puțin poate aceasta fi văzută ca fiind necesară luând în considerare

faptul că au existat alternative viabile și eficiente, capabile să includă interesele competitive, după cum o demonstrează experiența mării majorități a statelor europene.

În continuare, Curtea reiterează că pluralismul, toleranța și liberalismul în gândire sunt semne distinctive ale unei „societăți democratice”. Deși interesele individuale trebuie, ocazional, să fie subordonate celor ale unui grup, democrația nu înseamnă pur și simplu că opiniile majorității trebuie să prevaleze întotdeauna: trebuie atins un echilibru care să asigure tratamentul echitabil și adecvat al persoanelor care aparțin minorităților și să se evite orice abuz de poziție dominantă. Astfel, respectul din partea statului pentru convingerile unui grup minoritar religios, precum cel al reclamantului, oferindu-le acestora posibilitatea de a servi societății, așa cum le dictează conștiința, ar putea, departe de a crea inegalități nedrepte sau discriminare, așa cum este susținut de către Guvern, asigura mai degrabă pluralism coerent și stabil și promova armonia și toleranța religioasă în societate.¹⁵⁸

Ingerințe în „manifestarea” convingerii individuale: prozelitism

Textul de la alineatul (1) articolul 9 se referă în special la „învățătură” ca formă recunoscută de „manifestare” a convingerii. Dreptul de a încerca a-i convinge pe alții de valabilitatea convingerilor cuiva este, de asemenea, implicit susținut de referințe în text în partea dreaptă „de a schimba religia sau convingerea [cuiva]”. Dreptul de a face prozelitism prin încercarea de a convinge pe alții să se convertească la religia altuia se cuprinde explicit în articolul 9. Acest drept, însă, nu este absolut și poate fi limitat în cazul în care statul poate demonstra că acest lucru se bazează pe considerente de ordine publică

¹⁵⁸*Bayatyan c. Armeniei* [GC], la §§ 124 și 126.

sau de protecție a persoanelor vulnerabile împotriva exploatării nejustificate. Jurisprudența face distincție între prozelitism „bun” și „nepotrivit”, o distincție reflectată în alte măsuri adoptate de către instituțiile Consiliului Europei, cum ar fi Recomandarea nr. 1412 a Adunării Parlamentare (1999) cu privire la activitățile ilegale ale sectelor, care necesită acțiuni interne împotriva „practicilor ilegale efectuate în numele unor grupuri de natură religioasă, ezoterică sau spirituală”, furnizarea și schimbul între state de informații cu privire la astfel de secte, precum și importanța istoriei și filosofiei religiei în programele școlare, în vederea protejării persoanelor tinere.

În *Kokkinakis c. Greciei*, un Martor al lui Iehova a fost condamnat la închisoare pentru prozelitism, o infracțiune interzisă în mod special atât de Constituția Greciei cât și de statutul ei. Curtea de la Strasbourg a acceptat de la bun început că dreptul de a încerca a-i convinge pe alții să se convertească la o altă credință era cuprins în garanție, „în caz contrar ... „libertatea de a schimba religia sau convingerea [cuiva]”, consfințită în articolul 9, ar putea rămâne o literă moartă”. Luând act de faptul că interdicția a fost prescrisă de lege și avea scopul legitim de a proteja drepturile altora, Curtea de la Strasbourg, deși, nu a putut, totuși, în circumstanțele date să accepte că ingerința a fost demonstrată a fi justificată ca „necesară într-o societate democratică”. În opinia sa, a trebuit să se facă distincție între „**purtător/adept al mărturiei creștine (bearing Christian witness)**” sau evanghelism și „prozelitism impropriu”, implicând influența nejustificată sau chiar forța:

Primul termen corespunde evanghelismului pur, pe care un raport întocmit în 1956, sub auspiciile Consiliului Mondial al Bisericilor, îl descrie ca pe o misiune esențială și o responsabilitate a fiecărui creștin și a fiecărei biserici. Al doilea reprezintă o denaturare sau deformare a acestuia. Aceasta poate, în conformitate cu același raport, să ia forma unor activități care oferă avantaje materiale sau sociale, cu

scopul de a atrage noi membri pentru o Biserică sau de a exercita presiune necorespunzătoare asupra persoanelor aflate în primejdie sau la nevoie; aceasta poate chiar impune folosirea violenței sau spălarea creierului; în general, acesta nu este compatibil cu respectarea libertății de gândire, de conștiință și de religie a altora.

Cu toate acestea, omisiunea instanțelor de judecată naționale de a specifica motivele pentru condamnare a însemnat că era imposibil de demonstrat că a existat o necesitate socială imperioasă de condamnare. Instanțele judecătorești naționale au evaluat răspunderea penală a reclamantului numai prin reiterarea mai degrabă a prevederii legale decât explicând de ce mijloacele folosite de reclamant pentru a încerca să-i convingă pe alții au fost neadecvate:

Examinarea [dispoziției legale relevante] arată că criteriile relevante adoptate de legislativul elen sunt ireconciliabile cu cele menționate mai sus, dacă și în măsura în care acestea sunt destinate doar pentru a pedepsi prozelitismul necorespunzător, pe care Curtea nu trebuie să le definească în abstract, în prezentul caz. Curtea constată, totuși, că, în raționamentul lor, instanțele elene au stabilit răspunderea reclamantului doar prin reproducerea modului de redactare a [legislației] și nu a specificat suficient în ce mod a încercat acuzatul să convingă pe vecinul său prin mijloace inadecvate. Nici unul dintre faptele prevăzute nu garantează această constatare. Astfel, nu s-a demonstrat că condamnarea reclamantului a fost justificată în circumstanțele cazului de o necesitate socială presantă. Măsura contestată, prin urmare, nu pare să fi fost proporțională cu scopul legitim urmărit sau, prin urmare, „necesară într-o societate democratică ... pentru protecția drepturilor și libertăților altora”.¹⁵⁹

¹⁵⁹ *Kokkinakis c. Greciei*, §§ 48-49.

În schimb, în *Larissis și alții c. Greciei*, condamnarea ofițerilor superiori, care erau membri ai credinței pentecostale, pentru prozelitism asupra a trei aviatori din subordinea lor, a fost considerată a nu fi o încălcare a articolului 9, în spiritul naturii esențiale a structurilor militare ierarhice pe care Curtea le-a admis, ar putea implica un potențial risc de hărțuire a unui subordonat în cazul în care acesta din urmă a încercat să se retragă dintr-o conversație inițiată de către un ofițer superior. Argumentele Guvernului reclamat precum că ofițerii superiori au abuzat de influența lor, și că condamnarea acestora a fost justificată de necesitatea de a proteja prestigiul și funcționarea eficientă a forțelor armate și pentru a proteja soldații, în parte, de constrângere ideologică, au fost acceptate de către Curtea de la Strasbourg, în acest caz:

Curtea observă că este bine stabilit faptul că Convenția se aplică, în principiu, atât asupra membrilor forțelor armate, cât și asupra civililor. Cu toate acestea, atunci când se interpretează și se aplică normele sale, în cazuri precum prezentul caz, este necesar de ținut cont de caracteristicile particulare ale vieții militare și efectele acesteia asupra situației membrilor individuali ai forțelor armate În această privință, Curtea constată că structurile ierarhice, care sunt o caracteristică a vieții în cadrul forțelor armate pot colora fiecare aspect al relațiilor dintre personalul militar, ceea ce face dificil pentru un subordonat să riposteze abordărilor unui individ de rang superior sau să se retragă dintr-o conversație inițiată de acesta. Astfel, ceea ce în lumea civilă poate fi văzut ca un schimb inofensiv de idei, pe care receptorul este liber să le accepte sau să le respingă, poate, în granițele vieții militare, să fie privit ca o formă de hărțuire sau aplicarea unei presiuni nejustificate în abuzul de putere. Trebuie subliniat faptul că nu orice discuție despre religie sau alte chestiuni sensibile între persoanele de rang inegal vor intra în această categorie. Cu toate acestea, în cazul în care circumstanțele o impun, statele pot fi justificate în

luarea de măsuri speciale pentru a proteja drepturile și libertățile membrilor subordonați ai forțelor armate.

Instanțele judecătorești naționale au audiat într-adevăr dovezi precum că aviatorii implicați s-au simțit obligați să ia parte la sau au fost deranjați de încercările persistente ale ofițerilor lor superiori de a-i angaja în conversații despre religie, chiar dacă nu au fost făcute amenințări sau îndemnuri. Astfel, era clar că aviatorii au fost supuși unui anumit grad de presiune din partea ofițerilor lor și s-au simțit constrânși într-o anumită măsură. Concluzia a fost că, în acest caz nu a fost nici o încălcare a articolului 9:

... Curtea consideră că autoritățile elene au fost în principiu justificate în luarea unor măsuri pentru a proteja aviatorii de rang inferior de presiunea necorespunzătoare aplicată acestora de către reclamanți, în dorința lor de a-și promulga convingerile religioase. Aceasta notează că măsurile luate nu au fost deosebit de grave și au fost mai mult de prevenire decât de natură punitivă, deoarece penalitățile impuse nu erau executorii în cazul în care reclamanții nu recidivează în următorii trei ani. ... În toate circumstanțele cazului, Curtea nu a găsește aceste măsuri ca fiind disproporționale.

Pe de altă parte, Curtea de la Strasbourg a respins argumentele Guvernului reclamat în același caz precum că urmărirea penală pentru prozelitism a civililor a fost „necesară într-o societate democratică”, chiar dacă s-a afirmat că acest lucru a implicat exploatarea necorespunzătoare a indivizilor care suferă de dificultăți personale și psihologice. A fost de o „importanță decisivă” ca acești civili nu au fost supuși presiunilor și constrângerilor de același fel ca și aviatorii la momentul în care reclamanții au încercat să îi convertească pe aceștia. Aici, a fost mai puțin în ceea ce privește deferența demonstrată pentru determinările instanțelor judecătorești naționale. Chiar și cu referire la unul dintre civili care a fost supus la un oarecare grad de stres din cauza desfacerii căsătoriei, de asemenea nu a fost demonstrat că starea ei de spirit era de natură să

necesite „vreo protecție specială față de activitățile evanghelice ale reclamanților sau că aceștia i-au aplicat o presiune necorespunzătoare, așa cum a fost demonstrat de faptul că ea a fost în cele din urmă în măsură să ia decizia de a rupe toate legăturile cu Biserica Penticostala”.¹⁶⁰ Aceste cazuri indică faptul că statele pot, în anumite cazuri, lua măsuri pentru a interzice dreptul indivizilor de a încerca să-i convingă pe alții de valabilitatea convingerilor lor, chiar dacă acest drept este adesea clasificat de către adepți ca o datorie sacră esențială. Cazurile, de asemenea, indică în mod clar, însă, că orice ingerință în dreptul de a face prozelitism trebuie să fie demonstrată ca fiind necesară în circumstanțe particulare.

Ingerințe în „manifestarea” convingerii individuale: sancțiuni pentru purtarea simbolurilor religioase

Interdicțiile privind purtarea simbolurilor religioase au dat naștere la plângeri adresate Curții de la Strasbourg în temeiul articolului 9. Aceste cazuri pot necesita o evaluare atentă. Restricțiile privind purtarea unor articole de îmbrăcăminte sau alte semne vizibile de convingeri religioase, vor fi acceptate acum ca implicând ingerințe în drepturile din articolul 9 de a-și manifesta convingerile religioase,¹⁶¹ și evaluarea s-a axat pe motivele invocate pentru interdicție. În acest domeniu, însă, Curtea de la Strasbourg este de natură să recunoască o anumită „marjă de apreciere” din partea autorităților de stat, în special în cazul în care justificarea înaintată de stat este securitatea publică¹⁶² sau necesitatea percepută de a preveni

¹⁶⁰*Larissis și alții c. Greciei*, §§ 50, 54 și 59.

¹⁶¹*Aktas c. Franței* (dec.).

¹⁶² Ex. *Phull c. Franței* (dec.) (cerința de a-și scoate turbanul în timpul verificării de securitate de la aeroport: inadmisibil).

anumite mișcări religioase fundamentaliste în a exercita presiune asupra altora care aparțin altei religii sau care nu-și practică religia.¹⁶³ Astfel, în *Dahlab c. Elveției*, refuzul de a permite unui profesor dintr-o clasă de copii mici să poarte vâlul islamic a fost considerată justificată, având în vedere simbolul extern puternic, pe care îl prezenta purtarea unui vâl islamic: nu numai că purtarea acestui articol putea fi văzută ca având un fel de efect de prozelitism, deoarece acesta părea să fie impus femeilor de către un precept religios care era greu de reconciliat cu principiul egalității de gen, dar, de asemenea, acest lucru nu ar putea fi ușor reconciliat cu mesajul de toleranță, respect pentru alții și, egalitatea și nediscriminarea pe care toate cadrele didactice, într-o societate democratică, trebuie să le transmită elevilor lor.¹⁶⁴ În mod similar, în *Aktas c. Franței*, expulzarea elevilor din învățământ pentru refuzul lor de a exclude diverse simboluri religioase (văluri musulmane și *keski Sikh* sau sub-turbane) în timpul lecțiilor a fost declarată inadmisibilă, deoarece Curtea de la Strasbourg a considerat că ingerința în dreptul de a-și manifesta convingerile ar putea fi considerată proporțională cu obiectivele legitime de protecție a drepturilor și libertăților altora și de protecție a ordinii publice; în orice caz, expulzările nu au avut loc în baza vreunei obiecții la convingerile religioase ca atare și interdicția a urmărit, în orice caz, să protejeze principiul constituțional al laicității.¹⁶⁵

¹⁶³*Karaduman c. Turciei* (cerința ca fotografia oficială nu poate arăta un absolvent purtând vâl islamic, dar doar cu capul gol). *Köse și alții 93 c. Turciei* (dec.) (interdicția de a purta vâl în limitele școlii religioase orientate, o măsură generală impusă asupra tuturor studenților indiferent de convingeri: inadmisibil); *Kurtulmuş c. Turciei* (dec.) (profesor universitar a refuzat autorizația de a purta vâl); *Dogru c. Franței*, §§ 47-78 (excluderea elevilor de sex feminin din școlile de stat pentru refuzul de a-și scoate ținutele religioase în timpul orelor de educație fizică și sport: nu este încălcare); și în mod similar, *Kervanci c. Franței*, §§ 46-78.

¹⁶⁴*Dahlab c. Elveției* (dec.).

¹⁶⁵*Aktas c. Franței* (dec.).

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

Această problemă a fost analizată în detaliu de Marea Cameră în *Leyla Şahin c. Turciei*. În acest caz, reclamantul s-a plâns de interdicția ca aceasta să poarte vâlul islamic la universitate și, în consecință, refuzul de a-i permite accesul la ore, i-au încălcat drepturile în conformitate cu articolul 9. Curtea de la Strasbourg a pornit de la premisa că a existat o ingerință în dreptul acesteia de a-și manifesta religia, și, de asemenea, a acceptat faptul că ingerința a urmărit, în principal, obiectivele legitime de protecție a drepturilor și libertăților altora și de protecție a ordinii publice. Acesta a fost, de asemenea, satisfăcută că ingerința fusese „prescrisă de lege”. Respectiv, problema esențială a fost dacă ingerința era „necesară într-o societate democratică”. Printr-o majoritate, Curtea a decis că ingerința în cauză a fost atât justificată, în principiu, cât și proporțională cu obiectivele urmărite, luând în considerare „marja de apreciere” a statului în astfel de cazuri:

În cazul în care întrebările referitoare la relația dintre stat și religii sunt în joc, asupra căreia opinia într-o societate democratică poate să se diferențieze mult în mod rezonabil, trebuie să se acorde o importanță deosebită rolului organelor naționale de luare a deciziilor. Acesta va fi cazul atunci când vine vorba de reglementarea purtării simbolurilor religioase în instituțiile de învățământ, în special având în vedere ... diversitatea abordărilor luate de autoritățile naționale asupra acestei probleme. Nu este posibil de a distinge în întreaga Europă o concepție unitară a semnificației religiei în societate și sensul sau impactul expresiei publice a unei credințe religioase se va diferenția în funcție de timp și de context. Regulile în acest domeniu vor varia, în consecință, de la o țară la alta în funcție de tradițiile naționale și cerințele impuse de necesitatea de a proteja drepturile și libertățile altora și de a menține ordinea publică. Corespunzător, alegerea măsurii și formei pe care ar trebui să o ia reglementările,

inevitabil trebuie să fie lăsate până la un punct la discreția statului în cauză, astfel cum acest lucru va depinde de contextul intern în cauză.

De o anumită importanță în acest caz au fost principiile de laicitate și egalitate aflate la baza Constituției Turciei. Curtea Constituțională a stabilit că libertatea de a-și manifesta religia ar putea fi limitată în scopul de a apăra rolul jucat de laicitate ca garant al valorilor democratice în stat: laicitatea a fost punctul de întâlnire al libertății și egalității, a determinat neapărat libertatea de religie și conștiință, și a împiedicat autoritățile de stat să-și manifeste o preferință pentru o anumită religie sau convingere prin asigurarea rolului său ca fiind unul de arbitru imparțial. În plus, laicitatea, de asemenea, a ajutat la protecția indivizilor de presiune externă exercitată de unele mișcări extremiste. Acest rol al statului în calitate de arbitru independent a fost, de asemenea, în concordanță cu jurisprudența Curții de la Strasbourg în temeiul articolului 9.

Curtea de la Strasbourg a fost, de asemenea, influențată de accentul pus pe protecția drepturilor femeilor în sistemul constituțional turc, o valoare, de asemenea, în concordanță cu principiul cheie al egalității de gen care stă la baza Convenției Europene a Drepturilor Omului. Orice examinare a problemei privind interdicția purtării vălului islamic a trebuit să ia în considerare impactul pe care un astfel de simbol îl poate avea asupra celor care au ales să nu-l poarte dacă este prezentat sau perceput ca o obligație religioasă. Acest lucru a fost astfel în special într-o țară, cum este Turcia, unde majoritatea populației a aderat la credința islamică. Contrar fundalului mișcărilor politice extremiste din Turcia, care urmăreau să impună întregii societăți simboluri religioase și concepția unei societăți întemeiate pe precepte religioase, Marea Cameră a fost satisfăcută că principiul laicității a fost considerația supremă care a stat la baza interdicției de a purta simboluri religioase în universități. Într-un context în care valorile pluralismului, respectul

pentru drepturile celorlalți și, în special, egalitatea în fața legii a bărbaților și femeilor erau învățate și aplicate în practică, era de înțeles că autoritățile relevante ar putea să le considere ca fiind contrare acestor valori, pentru a permite ca ținuta religioasă, cum este vălului islamic, să fie purtate în universități. Impunerea restricțiilor asupra libertății de a purta văl, ar putea, prin urmare, fi considerată ca îndeplinirea unei necesități sociale imperioase, deoarece acest simbol religios special, a dobândit în țară o semnificație politică pe parcursul ultimilor ani. Remarcând că articolul 9 nu a garantat întotdeauna dreptul la comportament într-o manieră reglementată de o credință religioasă și nu a conferit oamenilor, care au procedat astfel, dreptul de a nu lua în considerare normele care s-au dovedit a fi justificate, Curtea de la Strasbourg, de asemenea, a remarcat că, pentru orice eventualitate, studenții musulmani care studiază în universitățile turcești erau liberi să-și manifeste religia lor, în conformitate cu formele obișnuite de respectare a obiceiurilor musulmane, în limitele impuse de constrângerile organizațiilor de învățământ.

Cererea a ridicat, de asemenea, întrebarea dacă a existat vreo ingerință în dreptul reclamantului la educație, în ceea ce privește articolul 2 din Protocolul nr. 1. Prin analogie cu raționamentul care se aplică la soluționarea cererii în baza articolului 9, Marea Cameră a acceptat, de asemenea, că refuzul de a permite accesul la diferite cursuri și examene din cauza restricției de a purta văl islamic a fost previzibil, a urmărit scopuri legitime și că mijloacele folosite au fost proporționale. Măsurile în cauză nu au împiedicat în nici un fel desfășurarea ritualurilor religioase de către studenți, și într-adevăr, autoritățile universităților au căutat judicios un mijloc de a evita necesitatea de a-i întoarce pe studenții care poartă văl, protejând, în

aceiași timp, drepturile celorlalți și interesele sistemului educațional. Interdicția vălului, în consecință, nu a avut nici o ingerință în dreptul la educație.¹⁶⁶

Interferențe în „manifestarea” convingerii individuale: necesitatea de a plăti „taxă bisericească”

Articolul 9 alin.1 prevede ca protecția din constrângere să fie inclusă, indirect, în activitățile religioase împotriva dorinței individului. O astfel de situație poate apărea, de exemplu, cu privire la cerința de a plăti o taxă bisericească. Statele trebuie să respecte convingerile religioase ale celor care nu aparțin la nici o biserică, și, astfel, trebuie să facă posibil ca acești indivizi să fie scutiți de obligația de a plăti bisericii contribuții pentru activitățile religioase ale acesteia.¹⁶⁷ (Cu toate acestea, după cum a fost menționat, această situație trebuie să se deosebească de argumentele precum că plățile generale ale impozitelor pentru autorități, făcute de un individ, nu trebuie să fie alocate unor scopuri specifice.¹⁶⁸) În acest scop, statele pot solicita în mod legitim indivizilor să facă publică convingerea lor religioasă sau schimbarea convingerii religioase, în scopul de a asigura o colectare eficientă a taxelor bisericești.¹⁶⁹

În orice caz, va fi necesar să se ia în considerare dacă impunerea unei taxe bisericești este, de fapt, pentru a acoperi cheltuielile laice, și nu folosită în scopuri ecleziastice. În cazul *Bruno c. Suediei*, Curtea de la

¹⁶⁶ *Leyla Şahin c. Turciei* [GC], §§ 104-162 la § 109.

¹⁶⁷ *Darby c. Suediei*, opinia Comisiei, § 51. A se vedea nota, p. 15 de mai sus.

¹⁶⁸ *C. c. Regatului Unit*.

¹⁶⁹ A se vedea, de exemplu, *Gottesmann c. Elveției*.

Strasbourg a făcut o distincție între impozitarea pentru achitarea funcțiilor publice și funcțiile strict asociate cu convingerea religioasă. Legislația a permis scutirea de la majoritatea taxelor bisericești, dar totuși a cerut perceperea unei taxe (taxa de disident) pentru a acoperi costurile activităților de natură non-religioasă, desfășurate în interesul societății, cum ar fi administrarea cimitirelor, întreținerea proprietăților bisericilor și a clădirilor cu valoare istorică, precum și grija pentru evidența persoanelor în vârstă. Curtea de la Strasbourg prima a confirmat că autoritățile de stat dispun de o marjă largă de apreciere în ceea ce privește stabilirea aranjamentelor pentru astfel de responsabilități, și astfel, a respins afirmația reclamantului că aceste activități țineau, pe bună-dreptate, mai degrabă de responsabilitatea publicului laic decât a organelor religioase:

[T] Curtea este de acord cu guvernul că administrarea cimitirelor, îngrijirea și întreținerea proprietăților bisericești și clădirilor istorice, precum și grija pentru evidența persoanelor în vârstă pot fi, pe drept, considerate ca fiind activități de natură non-religioasă care sunt desfășurate în interesul întregii societăți. Trebuie ca statul să decidă cine ar trebui să fie responsabil de îndeplinirea acestor activități și cum acestea ar putea fi finanțate. Cu toate că statul are obligația de a respecta dreptul individului la libertatea de religie, acesta are o marjă largă de apreciere în luarea a astfel de decizii...

Dar Curtea de la Strasbourg a subliniat că garanția cerută protejează împotriva constrângerii pentru a contribui, prin intermediul taxelor, la scopurile care erau, în esență, religioase. În acest caz, totuși, proporția întregii sume a taxei bisericești plătibile de către indivizii, care nu erau membri ai bisericii, poate fi arătată ca fiind proporțională cu costurile responsabilităților civile ale Bisericii, și astfel, nu se putea spune că reclamantul ar fi fost obligat să contribuie la activitățile religioase ale Bisericii. A fost de

asemenea, de o anumită importanță faptul că mai degrabă organele publice decât cele ecleziastice au monitorizat cheltuielile și au determinat taxele plătibile:

[T] Reclamantul, nefiind membru al Bisericii Suedeze, nu trebuia să plătească taxa bisericească deplină, ci numai o parte din aceasta – 25% din suma totală – drept taxă de disident [pe motiv că] persoanele care nu sunt membri trebuie să contribuie la activitățile non-religioase ale Bisericii. Rata redusă a taxei a fost determinată în baza unei investigații a economiei Bisericii Suediei, care a arătat că cheltuielile pentru ceremonia de înmormântare a decedaților s-au ridicat la aproximativ 24% din cheltuielile totale ale Bisericii.

Astfel rezultă că taxa plătită de către reclamant Bisericii Suedeze era egală cu costurile responsabilităților civile ale acesteia. Prin urmare, nu se poate afirma că reclamantul a fost obligat să contribuie la activitățile religioase ale Bisericii.

Mai mult decât atât, faptul că Bisericii Suediei i-au fost încredințate sarcinile în cauză, nu se poate considera ca o încălcare a articolului 9 din Convenție. În această privință, trebuie remarcat faptul că Biserica a fost responsabilă de ținerea evidenței populației pentru mai mulți ani, și, prin urmare, este firesc ca să aibă grijă de aceste dosare până când acestea vor fi transferate totalmente arhivelor de stat. De asemenea, administrarea cimitirelor și întreținerea proprietăților vechi ale bisericii sunt sarcini ce pot fi, pe drept, atribuite Bisericii identificate din țară. În continuare, Curtea ia în considerare faptul că plata taxei de disident și desfășurarea activităților civile ale Bisericii au fost supravegheate de către autoritățile publice, inclusiv autoritățile fiscale și Consiliul Administrativ Județean.

Curtea de la Strasbourg, așadar, a concluzionat că obligația de a plăti această „taxă de disident” nu contravenea dreptului reclamantului la libertatea de religie și a declarat această parte a cererii ca fiind, vădit, nefondată.¹⁷⁰

„Manifestarea” individuală a convingerii: deținuții și convingerea religioasă

Autoritățile penitenciare vor accepta necesitățile religioase ale persoanelor private de libertate, permițându-le deținuților de a lua parte la ceremoniile religioase. Astfel, în cazul în care religia sau convingerile deținuțului presupun un regim alimentar special, acesta ar trebui să fie respectat de către autorități cu condiția că acesta nu este nerezonabil sau excesiv de împovăraător, un principiu reiterat în hotărârea *Jakóbski c. Poloniei*, caz în care refuzul de a oferi unui deținut budist o dietă fără carne în conformitate cu principiile credinței sale, a constituit o încălcare a articolului 9.¹⁷¹ De asemenea, o dispoziție suplimentară ar trebui emisă pentru a permite deținuților să ia parte la culturi religioase sau să le asigure acces la îndrumarea spirituală. În cazurile similare precum *Poltoratski c. Ucrainei* și *Kuznetsov c. Ucrainei*, prizonieri condamnați la moarte s-au plâns că nu li s-a permis vizitarea de către un preot, nici să ia parte la serviciile religioase disponibile pentru alți deținuți. Reclamanții au avut câștig de cauză în aceste cazuri, deoarece aceste interferențe nu au fost în conformitate cu legea și pentru că regulamentul respectiv al închisorilor nu se putea încadra în contextul Convenției.¹⁷² Totodată, menținerea ordinii și securității în

¹⁷⁰ *Bruno c. Suediei* (dec.).

¹⁷¹ *Jakóbski c. Poloniei*, §§42–55. Vezi, de asemenea, *X c. Marii Britanii* (dec.) (martie 1976).

¹⁷² *Poltoratskiy c. Ucrainei*; și *Kuznetsov. c. Ucrainei*.

penitenciar vor fi recunoscute în mod normal ca interese de stat legale. Articolul 9 nu poate fi utilizat, de exemplu, pentru a solicita recunoașterea unui statut special pentru deținuții care pretind că purtarea uniformei închisorii și obligația de a munci încalcă convingerile lor.¹⁷³ Mai mult, o marjă destul de largă de apreciere este recunoscută din partea autorităților ca răspuns la o astfel de ordine și a intereselor de securitate. De exemplu, necesitatea de a identifica deținuții poate justifica, astfel, refuzul de a permite unui deținut să crească barbă, în același timp considerentele de securitate pot justifica refuzul de furnizare a unui lănțisor de rugăciune¹⁷⁴ sau unei cărți ce conține detalii privind artele marțiale pentru deținuți, chiar și în cazurile în care se poate stabili că accesul la asemenea lucruri este indispensabil pentru exercitarea corespunzătoare a unei credințe religioase.¹⁷⁵

Aceste obligații ale statului, în conformitate cu Convenția Europeană a Drepturilor Omului, sunt, de asemenea, reflectate în Regulile penitenciare europene. Aceste reguli nu sunt standarde obligatorii, care au scopul de a asigura faptul că deținuților le sunt oferite condiții materiale și morale, cu respectarea demnității lor și le este oferit un tratament nediscriminatoriu, ce recunoaște convingerile religioase, și care permite menținerea stării sănătății și respectului de sine. Astfel, normele prevăd ca

regimul penitenciar să fie organizat astfel încât să permită deținuților să practice religia lor și să urmeze convingerile lor, să participe la servicii sau întruniri conduse de reprezentanții desemnați din cadrul

¹⁷³*McFeeley și alții c. Marii Britanii*(dec.).

¹⁷⁴*X c. Austriei*(dec.) (1965).

¹⁷⁵*X c. Marii Britanii* (dec.) (mai 1976).

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

acestor religii sau convingeri, să primească vizite individuale de la astfel de reprezentanți ai religiei lor sau convingerii și să aibă în posesia lor cărți sau literatură referitoare la religia sau convingerile lor.

Totodată,

deținuții nu pot fi obligați să practice o religie sau convingere, să participe la servicii religioase sau reuniuni, să ia parte la practicile religioase sau să accepte o vizită de la un reprezentant de orice religie sau convingere.”¹⁷⁶

Normele pot fi, bineînțeles, citate de Curte în hotărârile sale.¹⁷⁷

Cerința de neutralitate a statului: înregistrarea cultelor religioase, etc.

În general, articolul 11 protejează dreptul indivizilor de a forma împreună comunități în scopul promovării acțiunilor colective într-un domeniu de interes reciproc. Atunci când este interpretat articolul 9 împreună cu articolul 11, drept consecință apare un grad sporit de îngrijorare privind dreptul de a stabili asociații religioase:

[D]eoarece comunitățile religioase există tradițional în forma unor structuri organizate, articolul 9 trebuie să fie interpretat în lumina articolului 11 al Convenției, care prevede protejarea vieții asociative împotriva interferenței nejustificate a statului. Văzut din această perspectivă, dreptul credincioșilor la libertatea de religie, care prevede dreptul de a-și manifesta religia fiind în comunitate cu alții, se

¹⁷⁶Regulile penitenciare europene, Recomandarea Rec (2006) 2, Regulile 29 (2)-(3).

¹⁷⁷Regulile 29 (2)-(3), citate în *Jakóbski c. Poloniei*, 7 decembrie 2010.

presupune ca credincioșii să poată să se asocieze liber, fără intervenția arbitrară a statului. Într-adevăr, existența autonomă a comunităților religioase este indispensabilă pluralismului într-o societate democratică și, astfel, este o noțiune ce stă la baza protejării, fapt oferit de articolul 9.¹⁷⁸

Interacțiunea dintre garanțiile articolului 9 pentru manifestarea colectivă a credinței și de protecție a articolului 11 pentru libertatea de asociere, luate împreună cu interzicerea discriminării și aplicarea Convenției, garantate conform prevederilor articolului 14, este de o importanță considerabilă în soluționarea problemelor ce țin de refuzul de a avea o recunoaștere oficială. Acest lucru poate fi necesar, cu scopul de a profita de privilegii, scutirea de impozit sau de recunoaștere a statutului de caritate, care în dreptul intern pot fi dependente de înscrierea prealabilă sau recunoașterea de către stat. Aranjamente ce favorizează anumite comunități religioase, în principiu, nu contravin cerințelor Convenției (și, în special, articolelor 9 și 14), "pornind de la faptul că există o justificare obiectivă și rezonabilă pentru diferențierea în tratament și că acorduri similare pot fi asumate de către celelalte Biserici care doresc să facă acest lucru".¹⁷⁹

Cu toate acestea, legislația internă poate să meargă mai departe și necesită, de asemenea, recunoașterea oficială, în vederea obținerii personalității juridice necesare pentru a permite unui organism religios să funcționeze eficient. În cazul în care recunoașterea oficială este necesară pentru acest lucru, simpla toleranță a unei comunități religioase este puțin probabil să fie suficientă.¹⁸⁰ Riscul cu astfel de cerințe este

¹⁷⁸ *Mitropolia Basarabiei și alții. Moldova*, §118.

¹⁷⁹ *Alujer Fernández și Caballero García c. Spaniei* (dec.).

¹⁸⁰ *Mitropolia Basarabiei și alții. Moldova*, §129.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

că acestea pot fi aplicate într-un mod discriminatoriu, cu scopul de a restrânge răspândirea credințelor minoritare.¹⁸¹

Cerința de neutralitatea statului, pe de altă parte, nu împiedică autoritățile să evalueze dacă activitățile instituțiilor religioase sau asociațiilor pot provoca daune sau prezintă un pericol pentru ordinea publică.¹⁸²

Toleranța nu implică faptul că fiecare comunitate religioasă trebuie să fie recunoscută sau să i se ofere privilegii, cum ar fi scutirea de la impozitare. Într-adevăr, în anumite cazuri împotriva asociațiilor considerate dăunătoare, autoritățile publice pot fi obligate să i-a anumite măsuri.

În *Leela Förderkreis e.V. și alții c. Germaniei*, adeptii "mișcării Osho", au afirmat faptul că clasificarea organizației lor religioase ca fiind o "sectă de tineret", "religie pentru tineret", "sectă" și "psiho-sectă", a denigrat credința lor și a încălcat obligația statului de neutralitate în chestiuni religioase.

În timp ce Curtea de la Strasbourg era decisă să pornească de la premisa că o astfel de etichetare a implicat o "ingerință", potrivit articolului 9, precum "termenii folosiți pentru a descrie mișcarea de asociere a reclamantului ar fi putut avea consecințe negative pentru ei"(dar fără necesitatea de a stabili amploarea și natura acestor consecințe), totuși, Curtea a hotărât că nici o încălcare a garanției nu a avut loc:

¹⁸¹Cf. Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, articolul 8: recunoașterea faptului că "orice persoană aparținând unei minorități naționale are dreptul de a-și manifesta religia sau convingerea și de a crea instituții, organizații și asociații religioase".

¹⁸²*Manoussakis și alții c. Greciei*, §40; *Leela Förderkreis e.V. și alții c. Germaniei*, §93.

Curtea reiterează că statele au dreptul de a verifica dacă o mișcare sau o asociație desfășoară activități ,aparent urmărind scopuri religioase, ce sunt considerate dăunătoare populației sau prezintă pericol pentru siguranța publică.

... Curtea menționează că, la momentul faptelor creșterea numărului de mișcări religioase și ideologice noia generat conflicte și tensiuni în societatea germană, ridicând întrebări de importanță generală. Declarațiile făcute încadrul litigiului și alte materiale prezentate Curții arată că guvernul german, prin oferirea explicațiilor oamenilor, considerate la acel moment utile, a avut drept scop soluționarea unor probleme stringente de interes public și, astfel, a încercatsă avertizeze cetățenii împotriva fenomenelor pe care le-a considerat îngrijorătoare, de exemplu, aparitia a numeroase mișcări religioase noi și atractivitatea acestor pentru tineri. Autoritățile publice au dorit să le permită oamenilor să aibă grijă de ei înșiși, dacă este necesar, și să nu se lase atrași sau să fie atrași alții, aflați în dificultate, exclusiv din cauza lipsei de cunoștințe.

Curtea este de părerea că o astfel de putere de intervenție preventivă din partea statului este, de asemenea, în concordanță cu obligațiile părților contractante în temeiul articolului 1 din Convenție care prevede asigurarea drepturilor și libertăților persoanelor aflate sub jurisdicția lui. Aceste obligații se referă nu doar la orice interferență care ar putea rezulta din acte sau omisiuni imputabile agenților de stat sau care apar în unitățile publice, dar, de asemenea, la interferențe imputabile unor persoane fizice în cadrul entităților non-statale.

O examinare a activității Guvernului,aflat în litigiu, stabilește în continuare, că în nici un caz nu a rezultat într-o interdicție libertatea asociațiilor solicitante de a-și manifesta religia sau credința.

[Instanțele naționale] au analizat cu atenție declarațiile contestate și au interzis utilizarea calificativelor "distructive" și "pseudo-religios" și afirmația că membrii mișcării au fost manipulați, ca o încălcare a principiului neutralității religioase. Termenii rămași, în special, numirea grupurilor de asociații solicitante, ca "secte", "secte de tineret" sau "psiho-secte", chiar dacă acestea au avut o apreciere peiorativă, au fost folosite la moment fără discernământ pentru orice fel de religie netrăditaională. Curtea constată, de asemenea, că Guvernul s-a abținut fără rezerve de la folosirea în continuare a termenului de "sectă", în campania sa de informare, urmînd recomandările raportului de expertiză privind "așa-numitele secte și psiho-culte" În aceste condiții, Curtea consideră că declarațiile guvernului ... cel puțin la momentul în care au fost făcute, nu au implicat depășirea limitelor a ceea ce un stat democratic, poate considera ca interes public.

În aceste condiții, "avînd în vedere marja de apreciere oferită autorităților naționale", ingerința s-a dovedit a fi justificată și proporțională scopului urmărit.¹⁸³

Impunerea unei cerințe de înregistrare de către stat nu este, prin urmare incompatibilă cu libertatea de gândire, de conștiință și de religie, dar statul trebuie să fie atent pentru a menține o poziție de strictă neutralitate și să fie în măsură să demonstreze că are motive întemeiate pentru a refuza recunoașterea respectivă. Cu toate acestea, procesul de înregistrare trebuie să păstreze aprecierea imparțială și să evite luarea arbitrară a deciziilor.¹⁸⁴ Un stat trebuie să aibă întotdeauna grijă, atunci când apare situația, să facă o

¹⁸³ *Leela Förderkreis e.V. și alții c. Germaniei*, §§84-101.

¹⁸⁴ *Sfântul Consiliu Suprem al comunității musulmane c. Bulgariei*, §33.

evaluare comparativă a legitimității diferitor credințe.¹⁸⁵ În *Regionsgemeinschaft der lui Iehova Zeugen și alții c. Austriei*, a fost stabilită încălcarea a articolului 9. De 20 de ani, autoritățile au refuzat să acorde personalitate juridică pentru Martorii lui Iehova. Argumentele au fost că nici o interferință cu drepturile reclamanților nu a apărut după oferirea statutului de persoană juridică, și, că nici un membru în mod individual nu a fost împiedicat să practice religia sa; în plus, membrii ar fi putut de sinestătător crea o asocieră care în dreptul intern se bucură de statutul de persoană juridică. Curtea nu a fost convinsă:

Pe de o parte, perioada care s-a scurs între depunerea cererii de recunoaștere și de acordare a personalității juridice este substanțială și este, prin urmare, discutabil dacă aceasta poate fi considerată doar ca o perioadă de așteptare, în timp ce o cerere administrativă era în curs de procesare. Pe de altă parte, în această perioadă primul reclamant nu avea personalitate juridică, cu toate consecințele aferente acestei lipse de statut [ca personalitate juridică era permis să achiziționeze și să administreze active în nume propriu, de a avea capacitatea juridică în fața instanțelor judecătorești și autorităților, să stabilească lăcașe de cult, pentru a disemina convingerile sale, să producă și să distribuie materiale religioase].

... Faptul că nu au fost raportate cazuri de interferență în viața comunității Martorilor lui Iehova în perioada dată, iar lipsirea primului reclamant de personalitate juridică poate fi compensată parțial prin activitatea unor asociații auxiliare, după cum se menționează de către reclamant, nu este defenitiv.

¹⁸⁵ *HasanșiChaushc. Bulgariei* [GC], §§84-89 în §78.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

Având în vedere importanța acestui drept, Curtea consideră că nu există o obligație din partea nici a uneia din autorități a statului de a stabili un timp relativ scurt în care un solicitant este în așteptarea atribuirii de personalitate juridică, în sensul articolului 9 din Convenție. Curtea apreciază că, în cursul perioadei de așteptare lipsa personalității juridice a primului reclamant ar putea, într-o anumită măsură, fi compensată prin crearea de asociații auxiliare care ar avea personalitate juridică, și se pare ca autoritățile publice nu interacționează cu astfel de asociații. Deoarece dreptul la o existență autonomă este fundamentul garanțiilor specificate în articolul 9, aceste circumstanțe nu pot fi folosite pentru perioada îndelungată de acordare a personalității juridice primului reclamant.¹⁸⁶

O evaluare corectă a acestor cereri este necesară chiar și în cazul în care un stat încearcă să se bazeze pe securitatea națională și integritatea teritorială ca justificare pentru refuzul de a înregistra o comunitate. Speculații vagi sunt inadecvate. În dosarul *Mitropolia Basarabiei și alții c. Moldovei*, reclamantilor li s-a interzis dreptul la întrunire în scopuri religioase statul nu au fost în măsură să asigure protecția juridică împotriva hărțuirii sau a activelor bisericii. Guvernul pârât a încercat să argumenteze că înregistrarea în circumstanțe particulare ale acestui caz ar putea duce la destabilizarea atât a Bisericii Ortodoxe și, bineînțeles, a societății în ansamblu, deoarece problema în cauză viza un litigiu între patriarhiile Rusiei și României; mai mult, recunoașterea ar fi avut un impact negativ asupra integrității teritoriale și independenței țării. Reiterând cerința statului de a rămâne neutru și rolul său în promovarea toleranței reciproce între grupurile concurente (mai curând decât încercarea de a înlătura cauza tensiunilor prin

¹⁸⁶ *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții c. Austriei*, §§87-99 (perioadă considerabilă de timp necesară determinării recunoașterii Martorilor lui Iehova: încălcarea articolului 14 cuarticolul 9).

eliminarea pluralismului), Curtea de la Strasbourg a subliniat din nou faptul că articolul 9 a exclus evaluarea de către stat "a legitimității convingerilor religioase sau modul în care aceste convingeri sunt exprimate". De asemenea, aceasta a fost necesar pentru a interpreta articolul 9 alături de garanțiile articolului 11 împotriva intervenției nejustificate a statului cu libertatea de asociere:

și

văzut din această perspectivă, dreptul credincioșilor la libertatea de religie, care prevede dreptul cuiva la exprimarea religiei fiind în comunitate cu alții, cuprinde presupunerea ca credincioșii să poată liber să se asocieze, fără intervenția arbitrară a statului.

Principiul de neutralitate și imparțialitate nu a fost respectat pornind de la ideea că biserica reclamantă nu a fost un nou cult și recunoașterea ei depinde de voința unei alte autorități ecleziastice recunoscute anterior. La fel nici Curtea nu a fost satisfăcută, în lipsa oricărei dovezi contrare, nici biserica nu a fost (după cum guvernul pârât a prezentat) implicată în activități politice orientate împotriva ordinii publice din Moldova sau propriilor sale obiective religioase declarate, sau faptului că recunoașterea de către stat ar putea constitui un pericol pentru securitatea națională și integritatea teritorială.¹⁸⁷ În mod similar s-a stabilit, în cazul *Martorii lui Iehova din Moscova c. Rusiei*, faptul că refuzul de a reînregistra o asociație religioasă și dizolvarea acesteia ulterioară a avut loc fără motive relevante și suficiente. Autoritățile au susținut că organizația a forțat familiile să se destrame, a incitat adepții săi să se sinucidă sau să refuze îngrijirea medicală, a atentat la drepturile membrilor, părinților care nu erau Martori a lui Iehova și copiilor lor, și că

¹⁸⁷*Mitropolia Basarabieiși alții. Moldovei*, §§101-142. Vezi, de asemenea, *Pentidis și alții. Greciei*, §46 și *Filiala din Moscova a Armatei salvării. Rusiei*, §§71-74,

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

a încurajat membrii să refuze să-și îndeplinească atribuțiile legale. Cu toate acestea, pentru acuzații nu a fost găsită nici o bază adecvată și limitările impuse membrilor nu au fost totaldi ferite de limitările similare din viața privată a adepților impuse de alte religii. În orice caz, încurajarea de a se abține de la transfuzii de sânge, chiar și în situații care pun viața în pericol, nu poate justifica o astfel de măsură, deoarece dreptul intern a acordat pacienților libertatea de a alege modalitatea tratamentului medical.¹⁸⁸

Refuzul de a înregistra o comunitate religioasă poate avea drept consecință faptul că comunitatea va fi astfel exclusă de la reprezentarea intereselor sale în instanțele de judecată. Bisericele pot deține, de asemenea, bunuri, și orice interferență cu aceste drepturi este de natură să dea naștere la întrebări care intră în domeniul de aplicare al articolului 1 din Protocolul nr 1.¹⁸⁹ În cazul *Biserica Catolică Canea c. Greciei* decizia instanțelor naționale de a refuza recunoaștera bisericii reclamante ca având personalitate juridică necesară a fost contestată cu succes, Curtea de la Strasbourg a luat în considerație faptul că efectul unei astfel de decizii a fost de a preveni biserica acum și pe viitor de a avea orice litigiu ce ține de proprietate și care putea fi determinat de către instanțele naționale.¹⁹⁰ În cazul *Mitropolia Basarabiei și alții c. Moldovei*, Curtea de la Strasbourg a mai menționat faptul că articolul 9 trebuie să fie citit în lumina articolului 6 privind garanțiile de acces la un proces judiciar echitabil pentru a proteja comunitatea religioasă, membrii

¹⁸⁸ *Martorii lui Iehova din Moscova c. Rusiei*, §§170-182 (dizolvarea a atras după sine încălcarea articolului 9 interpretat prinprisma articolului 11; și incapacitatea de a re-înregistra a implicat o încălcare a articolului 11 interpretat prin prisma articolului 9). Vezi, de asemenea, *Biserica Scientologică din Moscova c. Rusiei*, §§94-98 (încălcareaarticolului 11 citit în coroborare cu articolul 9).

¹⁸⁹ Vezi, de ex., *Mănăstirile Sfintec. Greciei*, §§54-66.

¹⁹⁰ *Biserica Catolică Canea c. Greciei*, §§40-42.

săi și activele sale. Afirmația guvernului precum că a fost tolerant față de biserică și membrii ei nu poate înlocui recunoașterea efectivă, deoarece recunoașterea în sine era capabilă, în dreptul intern de a oferi drepturi celor doresc să se apere de sine stătător împotriva actelor de intimidare. Refuzul de a recunoaște biserica a avut astfel de consecințe pentru drepturile reclamanților în temeiul articolului 9 și care nu pot fi considerate ca fiind suficiente într-o societate democratică.¹⁹¹ Astfel, prin prisma articolului 6 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, trebuie să existe dreptul de acces la instanța de judecată pentru stabilirea obligațiilor și drepturile unei comunități civile.

Cerința de neutralitate a statului: controlul asupra lăcașelor de cult

Reglementarea de stat a organizațiilor religioase poate implica, de asemenea, măsuri cum ar fi restricții la intrarea liderilor religioși¹⁹² și impunerea de restricții asupra lăcașelor de cult considerate importante.¹⁹³ Din nou, este nevoie de atenție pentru a se asigura că considerațiile legitime care stau la baza justificării unor astfel de măsuri nu sunt folosite în scopuri ulterioare pentru a favoriza sau a împiedica o anumită credință. Controalele planificate oferă în interes public un alt set de măsuri necesare, dar care, totuși, pot fi aplicate cu rea-credință. De exemplu, în cazul *Manoussakis și alții c. Greciei*, în dreptul intern era cerut

¹⁹¹*Mitropolia Basarabiei și alții c. Moldovei*, §§101-142 (active, inclusiv ajutorul umanitar). Vezi, de asemenea, *Pentidiși alții c. Greciei*, §46.

¹⁹²Vezi *El Majjaoui și Stichting Toubă Moskee c. Olandei* (dec.) (un imam din afara Uniunii Europene a refuzat permisul de muncă: admisibil; dar s-a adresat după renunțarea la Marea Cameră în urma eliberării unui permis; și *Nolan și K c. Rusiei*, §§61-79 (refuzul de a permite unificarea Bisericii misionare și fiului său re-intrarea în baza unor ordine secrete ale serviciului de securitate: încălcarea articolului 9, și nu este necesar să se ia în considerare problema în temeiul articolului 14 cu articolul 9).

¹⁹³E.g. *Chappell c. Marii Britanii*. Cf. *Loganc. Marii Britanii*(dec.).

organizațiilor religioase să obțină aprobarea oficială pentru utilizarea spațiilor pentru închinare. Martorii lui Iehova au încercat fără succes să obțină o astfel de permisiune, ulterior fiind condamnați pentru utilizarea unui lăcaș neautorizat de cult. Curtea de la Strasbourg a admis că autoritățile naționale au dreptul de a lua măsuri menite să determine dacă activitățile întreprinse de către o asociație religioasă au fost potențial dăunătoare altor, însă acest lucru nu permite statului să stabilească legitimitatea atât a convingerilor, cât și a mijloacelor care sunt expresia convingerilor. În acest caz, contextul în care a apărut cererea, de asemenea, a fost relevantă:

Dreptul la libertatea de religie, garantat în temeiul Convenției, exclude orice apreciere din partea statului de a determina dacă convingerile religioase sau mijloacele utilizate pentru a exprima aceste convingeri sunt legitime. În consecință, Curtea consideră că cerința de autorizare [în temeiul dreptului intern] este conformă articolului 9 din Convenție, în măsura în care este destinat să permită ministrului să verifice dacă sunt îndeplinite condițiile formale prevăzute în aceste acte normative.

Din dovezile existente, precum și alte cazuri numeroase, citate de către reclamânți și necontestate de către guvern, precum că statul are tendința de a utiliza posibilitățile oferite de [legislația națională] pentru a impune condiții mai rigide sau chiar interdicție privind practicarea convingerilor religioase de anumite mișcări ne-ortodoxe, în special Martorii lui Iehova. ... [V]asta jurisprudență în acest domeniu pare să arate o tendință clară din partea autorităților administrative și ecleziastice de a folosi aceste dispoziții de a restricționa activitățile de credințe în afara Bisericii Ortodoxe.

De asemenea, acest fapt a avut o anumită semnificație, deoarece în timp ce autorizația era încă așteptată, Curtea de la Strasbourg a pronunțat hotărârea, precum și faptul că această autorizație a venit nu doar din

partea oficialilor de stat, ci, de asemenea, de la episcopul local. Curtea a stabilit că condamnarea nu poate fi pronunțată fapt ce poate crea impresia unui răspuns proporțional.¹⁹⁴ Astfel, o poziție de strictă neutralitate este necesară, și, în acest scop, implicarea în această procedură a altei autorități ecleziastice, ce se bucură de recunoaștere din partea statului, nu poate fi adecvată.

Totuși, situațiile în care condiții riguroase (sau chiar interdicții) sunt impuse adeptilor unor anumite credințe, trebuie să fie în contrast cu cele în care un solicitant dorește să modifice rezultatul deciziilor de planificare a terenului luate într-o manieră obiectivă și neutră. În cazul *Vergos c. Greciei*, reclamantului i-a fost refuzată permisiunea de a construi o casă de rugăciuni pentru comunitate pe un teren pe care acesta îl deținea în proprietate, deoarece planul de utilizare al terenului nu permitea construirea unei astfel de clădiri și că, indiferent de caz, el era unicul membru al comunității sale religioase din orașul dat. Prin urmare, autoritățile de planificare a teritoriului au hotărât că nu este o careva necesitate socială care să justifice modificarea planului, astfel încât să permită construirea unei case de rugăciuni. Prin faptul că această interferință a fost "necesară într-o societate democratică", Curtea de la Strasbourg a acceptat criteriul aplicat de autoritățile naționale la examinarea dreptului reclamantului la libertatea de a-și manifesta religia împotriva interesului public în planificarea rațională și care nu poate fi considerată arbitrară. Având în vedere posibilitățile limitate ale statului de a evalua problemele ce țin de amenajarea orașului și țării, necesitatea unui singur adept, care face parte dintr-o comunitate religioasă, nu trebuie să prevaleze

¹⁹⁴ *Manoussakis și alții c. Greciei*, §§44-53 la §48. Vezi *Khristiansko Sdruzhenie "Svideteli na Iehova" (Asociația creștină a Martorilor lui Iehova) c. Bulgariei* (suspendarea înregistrării asociației urmate de arestări, dispersarea întrunirilor desfășurate în spații publice și private și confiscarea materialelor cu caracter religios declarate admisibile conform articolului 6, 9-11 și 14), și (9 martie 1998) (soluție amiabilă găsită); *Institutul Preoților francezi și alții c. Turciei* (soluție amiabilă) (decizia curții turcești de a înregistra un lot de pământ ce aparținea Institutului în numele organelor de stat pe motiv că Institutul nu mai este eligibil pentru tratament ca instituție, deoarece o parte din proprietatea sa a fost oferită în scopuri sportive: soluționarea amiabilă a asigurat chiria pe viață în favoarea preoților care reprezentau Institutul).

interesului public în cazul în care există o casă de rugăciuni într-un oraș vecin, autoritățile satisfacând, astfel, necesitățile comunității religioase din regiunea dată.¹⁹⁵

Cerința de neutralitate a statului: intervenirea în litigiile interne între adepții unei comunități religioase

Cazurile când autoritățile statului au încercat să intervină în chestiuni de dispută internă între membrii unei comunități religioase indică interacțiunea dintre libertatea de religie și libertatea de asociere. Articolul 9, atunci când este interpretat în lumina articolului 11,

oferă speranța că [unei astfel de] comunități se va permite să funcționeze în mod pașnic, fără intervenția arbitrară a statului,

și astfel

Măsurile statului care ar favoriza un conducător sau grup într-o comunitate religioasă divizată sau care intenționează să constrângă comunitatea, sau o parte a ei, să se plaseze sub o conducere unică contrar voinței sale ar constitui o încălcare a libertății la religie.¹⁹⁶

În orice caz, un anumit grad de tensiune este doar consecința inevitabilă a pluralismului.¹⁹⁷ Este irelevant dea determina dacă o "interferință" în drepturile adepților a avut loc, care sunt nemulțumiți de rezultatul

¹⁹⁵*Vergos c. Greciei*, §§36-43..

¹⁹⁶*Sfântul Consiliul Suprem al comunității musulmane c. Bulgariei* la §73.

¹⁹⁷*Agga c. Greciei (nr. 2)*, §§56-61.

intervenției statului, că ei au libertatea de a crea o nouă organizație religioasă.¹⁹⁸ Intervenirea în litigiile interne ale grupurilor de adepți este considerată drept urmărire a unui scop legitim ce ține de prevenirea tulburărilor și protejarea drepturilor și libertăților altora, dar, deși sunt necesare anumite legi pentru a proteja credințele și interesele persoanelor fizice, autoritățile de stat trebuie să aibă grijă să își îndeplinească obligația de neutralitate și imparțialitate în măsura în care autonomia comunităților religioase constituie o componentă esențială a unei societăți democratice pluraliste unde mai multe religii sau confesiuni ale aceleiași religii co-există.¹⁹⁹

În cazul *Sfântului Consiliu Suprem al comunității musulmane c. Bulgariei*, Curtea de la Strasbourg a fost chemată pentru a stabili dacă o astfel de interferență a fost "necesară într-o societate democratică", cauzată de eforturile depuse de autoritățile de stat pentru a soluționa conflictele vechi din cadrul comunității religioase musulmane. Curtea a decis că acest lucru nu a fost demonstrat că avînd loc:

Curtea reiterează faptul că existența autonomă a comunităților religioase este indispensabilă pluralismului stabilit într-o societate democratică. Cu toate acestea, ar putea fi necesar ca statul să ia măsuri pentru a concilia interesele diverselor religii și grupuri religioase care coexistă într-o societate democratică, statul are datoria de a rămâne neutru și imparțial în exercitarea puterii sale de reglementare și în relațiile sale cu diverse religii, culte și credințe. Ceea ce este în joc aici este păstrarea pluralismului și a bunei funcționări a democrației, una din principale caracteristici, care este

¹⁹⁸ *Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe bulgare (Mitropolitul Inokentii) și alții c. Bulgariei*, §§122-160.

¹⁹⁹ *Miroübovs și alții c. Letoniei*, §§82-96.

posibilitatea pe care o oferă pentru a rezolva problemele țării prin intermediul dialogului, chiar și atunci când acestea sunt deranjante.

În cazul dat, legislația relevantă, practica și acțiunile autorităților ... a avut un efect de convingere a comunității divizate pentru a avea o singură conducere contrar voinței unuia dintre cei doi conducători rivali. Drept urmare, un grup de lideri a fost favorizat, iar celălalt a fost exclus și lipsit de posibilitatea de a gestiona în mod autonom afacerile și activele a acelei părți a comunității care a susținut-o. ...Guvernul nu a anunțat de ce în cazul dat scopul lui a fost restabilirea legalității și lichidarea nedreptății utilizând alte metode, fără a obliga comunitatea divizată să aibă o conducere unică.

Necesitatea unor astfel de măsuri nu a fost determinată. Aceasta a fost important în acest caz special, pentru că măsurile aplicate nu au fost în nici un caz reușite, deoarece conflictele în cadrul comunității au continuat. În timp ce autoritățile s-au bucurat de o anumită "marjă de apreciere" în determinarea a ce fel de măsuri să fie luate în astfel de circumstanțe, autoritățile în cazul datau depășit această marjă. Prin urmare, intervenția autorităților a constituit o încălcare a articolului 9.²⁰⁰

Luarea măsurilor de către autoritățile statului pentru a se asigura că comunitățile religioase rămân sau sunt aduse sub o conducere unică va fi, astfel, greu de justificat în cazul în care acest fapt este contestat, chiar și în cazul în care acțiunea este luată în interesul asigurării ordinii publice. Responsabilitatea autorităților de a promova pluralismul și toleranța în mod clar va prevala asupra oricărui argument bazat pe o bună guvernare sau importanța asigurării unei conduceri spirituale efective. În cazul *Serif c. Greciei* reclamantul

²⁰⁰Sfântul Consiliu Suprem al musulmailor. *Bulgaria*, §§93-99 la §§93-95.

a fost ales ca muftiu, un lider religios musulman, și a început să-și exercite funcțiile. Cu toate acestea, el nu a adus acest fapt la cunoștința autorității de stat necesare, și o procedură penală a fost intentată împotriva sa pentru că a uzurpat funcțiile de ministru a unei "religii cunoscute", cu scopul protejării autorității altui muftiu, care a asigurat procedura de recunoaștere oficială. Curtea de la Strasbourg a admis că condamnarea rezultată a urmărit scopul legitim de a proteja ordinea publică. Cu toate acestea, ea nu a fost convinsă că a existat vre-o nevoie socială urgentă de condamnare. Nu a avut loc nici un caz de tulburare locală, precum și sugestia guvernului pârât că litigiul ar fi putut genera probleme de ordin diplomatic între state nu a fost altceva decât o posibilitate ipotetică. În orice caz, funcția statului în cazul dat a fost mai degrabă de a promova pluralismul, decât de a încerca să-l elimine:

Deși Curtea recunoaște că este posibil ca tensiunea să apară în situațiile în care o comunitate religioasă sau orice altă comunitate devine divizată, se consideră că acest fapt este una dintre consecințele inevitabile ale pluralismului. Rolul autorităților în astfel de circumstanțe nu este de a elimina cauza tensiunii prin eliminarea pluralismului, dar dimpotrivă de a asigura ca grupurile concurente să se tolereze reciproc.²⁰¹

O situație similară, de asemenea, a apărut în cazul *Agga c. Greciei* (nr. 2). Aici, reclamantul a fost ales în funcția de muftiu de credincioși, la o moschee. Acest rezultat a fost anulat de către funcționarii de stat, care, ulterior, au numit un alt muftiu la birou. Reclamantul a refuzat să demisioneze, și drept urmare a fost condamnat pentru infracțiunea de uzurpare a funcțiilor unui minister a unei "religii cunoscute", așa cum sa și întâmplat în *cazul Serif*. A fost din nou acceptat faptul că ingerința a avut loc cu un scop anume, de

²⁰¹ *Serif c. Greciei*, §§49-54.

menținere a ordinii publice. Aplicarea sancțiunilor penale a fost, de asemenea, previzibilă. Dar din nou, Curtea de la Strasbourg nu a putut fi convinsă că interferințele erau "necesare într-o societate democratică". Nu a existat vre-o necesitate socială urgentă pentru interferență. În opinia sa, "pedepsirea unei persoane doar pentru că el însăși se prezintă ca lider religios al unui grup care l-a urmat de bunăvoie, cu greu pot fi considerate compatibile cu cerințele pluralismului religios într-o societate democratică". Deși dreptul intern recunoaște liderii religioși ca având dreptul de a exercita anumite responsabilități administrative și judiciare de stat (și, astfel, deoarece raporturile juridice ar putea fi afectate de actele miniștrilor religioși, interesul public poate justifica, într-adevăr, măsuri pentru a proteja persoanele împotriva înșelăciunii), în speță nu a existat nici o indicație a faptului că reclamantul a încercat să exercite aceste funcții. Mai mult, din moment ce tensiunea este o consecință inevitabilă a pluralismului, pentru un stat democratic niciodată nu ar trebui să fie necesar de a încerca să plaseze o comunitate religioasă sub o conducere unică, prin favorizarea unui anumit lider comparativ cu alți lideri.²⁰²

²⁰²Agga c. Greciei (nr. 2), §§56-61.

Garanții similare în temeiul Convenției cu impact asupra libertății de exercitare a conștiinței sau a convingerilor

Este necesar să se discute - chiar și pe scurt - despre considerații cu privire la religie și credință, care au apărut în temeiul altor dispoziții ale Convenției Europene a Drepturilor Omului. Importanța unor dispoziții precum articolul 6 și articolul 11 a fost evidențiată în ceea ce privește aspectul colectiv al libertății de religie. Alte garanții, au de asemenea impact asupra manifestării libertății de gândire, de conștiință și de religie. În special, pot apărea probleme în contextul unor drepturi părintești de a furniza educația publică în conformitate cu articolul 2 din Protocolul Nr.1, în timp ce limitările privind libera exprimare a comunităților religioase pot apărea în conformitate cu articolul 10. Mai mult, este important să se noteze importanța articolului 14 de interzicere a discriminării în exercitarea drepturilor garantate de Convenție. Discuția care urmează, poate oferi doar o introducere de bază în aceste preocupări suplimentare.

Convingerile religioase și educația: Articolul 2 din Protocolul Nr.1

În articolul 2 din Protocolul 1 al Convenției pot apărea întrebări cu privire la respectarea religiei părinților în contextul asigurării educației copiilor. Se prevede în primul rând că "nimănui nu i se poate refuza dreptul la educație" și, ulterior, că "în exercitarea funcțiilor pe care și le va asuma în domeniul educației și al învățământului, Statul va respecta dreptul părinților de a asigura această educație și predare, în

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

conformitate cu convingerile lor religioase și filosofice ". Dreptul de respectare a convingerilor religioase și filosofice aparține părinților unui copil și nu copilului²⁰³, unei școli sau asociații religioase.²⁰⁴ Obligația de a respecta orice astfel de "convingeri" al părinților este totuși, subordonată dreptului primar al unui copil de a primi educație și, astfel, clauza nu poate fi citită într-o astfel de manieră încât să necesite recunoașterea dorinței părintelui, de exemplu, ca un copil să fie scutit de a merge la școală în zilele de sâmbătă pe motive religioase,²⁰⁵ să nu mai vorbim de aceea ca unui copil să i se permită să fie educat în condiții casnice, și nu într-o școală.²⁰⁶

În contextul acestei prevederi, "educația" sugerează "întregul proces prin care, în orice societate, adulții fac efortul să transmită tinerilor convingerile lor, cultura și alte valori", în timp ce "predarea sau instruirea se referă în special la transmiterea de cunoștințe și dezvoltarea intelectuală. "Respectarea" sugerează mai mult decât simpla recunoaștere opiniilor unui părinte, de fapt "implică o anumită obligație pozitivă din partea statului".²⁰⁷ "Convingerile religioase și filosofice" sunt mai vaste ca noțiune decât credința. Astfel, măsurile disciplinare nu pot fi pur și simplu considerate o chestiune de administrare internă. În *Campbell*

²⁰³*Eriksson c. Suediei*, §93.

²⁰⁴*Ingrid Jordebo Fundația Creștină de școli și Ingrid Jordebo c. Suedia* (dec.).

²⁰⁵*Martins Casimiro și Cerveira Ferreira c. Luxembourg* (dec.).

²⁰⁶*Konrad și alții c. Germaniei* (dec.) (refuzul dreptului de educație acasă la părinți creștini care a obiectat școlarizare private sau de stat, pe seama educației sexuale, studiul de povești, și inter-elev violenței: inadmisibile).

²⁰⁷*Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, §§33 and 37; *Valsamis v. Greece*, §27.

și *Cosans Vs. Regatul Unit* părinții elevilor s-au opus practicii pedepselor corporale. Curtea de la Strasbourg a recunoscut că punctele de vedere ale reclamantilor au reflectat convingerea filozofică ce se referă la un "aspect important al vieții și comportamentului uman, și anume integritatea persoanei", astfel, eșecul statului de a respecta această convingere încalcă garanția deoarece "instituirea disciplinării penale este o parte integrantă a procesului prin care o școală caută să realizeze scopul care i-a fost stabilit, inclusiv dezvoltarea și modelarea caracterului și puterile mentale ale elevilor săi".²⁰⁸

Astfel de "convingeri filosofice" în stabilirea și implementarea curiculei școlare pot apărea în mod evident, în cadrul realizării acesteia, dar statul este interesat ca anumite informații factuale - inclusiv informații de natură religioasă sau filozofică – să facă parte din programa școlară și să poată avea prioritate asupra considerațiilor parentale în acest domeniu.²⁰⁹ În plus, după cum a subliniat Marea Cameră în *Lautsi și alții c. Italiei*, aranjamente în domeniul educației și învățământului poate într-adevăr reflecta tradiția istorică și religioasă. Cerința pentru prezența crucifixelor în sălile de clasă, de exemplu, reprezentând religia majoritară în Italia și este de o "vizibilitate preponderentă", nu poate, în sine, indica un proces de îndoctrinare, fiindcă un crucifix este un simbol în esență pasiv, a cărui influență nu pot fi considerată comparabilă cu cea a discursului didactic sau participării în activități religioase. Această concluzie a fost susținută de faptul că curriculum-ul nu a inclus nici un obiect obligatoriu despre creștinism, și că au existat,

²⁰⁸ *Campbell și Cosans c. Regatului Unit*, §§33-37 at §36.

²⁰⁹ *Sluijs c. Belgiei*

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

de asemenea, tentative de a oferi o înțelegere a altor religii, urmărindu-se astfel promovarea toleranței față de convingerile altora.²¹⁰

Esența garanției este "asigurarea pluralismului și toleranței în învățământul de stat și interzicerea indoctrinării".²¹¹ Cu toate acestea, presupunând ca îndoctrinarea este evitată, decizii privind aspecte cum ar fi importanța acordată religiei sunt luate în baza marjei de percepție a autorităților naționale. În *Kjeldsen, Busk, Madsen și Pedersen c. Danemarca* părinții s-au opus educației sexuale pentru copiii lor. Într-o parte esențială a hotărârii care include modul de soluționare a intereselor conflictuale ale statului, ale elevilor și ale părinților lor, Curtea de la Strasbourg a făcut o deosebire între transmiterea de cunoștințe religioase sau filozofice, în mod direct sau indirect, și predarea lor, care ar încerca să insufle o anumită valoare sau filozofie care nu a respectat punctele de vedere ale unui părinte. Dispoziția nu "permite părinților să se opună integrării unor astfel de materii în programa școlară, pentru că altfel tot învățământul instituționalizat ar putea fi inpractic", deoarece majoritatea disciplinelor școlare implică "anumite complexități de gen filosofic". Cu toate acestea, o școală trebuie să se asigure că educația oferită prin predare sau instruire transmite informații și cunoștințe " în mod obiectiv, critic și pluralist". Garanția cheie este asigurarea ca statul să nu urmărească "scopul de îndoctrina, însemnând nerespectarea convingerilor religioase și filozofice ale părinților ", aceasta fiind "limita care nu trebuie să fie depășită".²¹²

²¹⁰ *Lautsi și alții c. Italiei* [GC], §§62-77 la §71 (nu au fost înregistrate încălcări la articolul 2 al Protocolului Nr. 1, și nici chestiuni în temeiul articolului 9, articolului 2 al Protocolului Nr. 1 *lex specialis* în acest domeniu)

²¹¹ *W. și D.M., M. și H.I. c. Marea Britaniei. Vezi și C.J., J.J și E.J. c. Poloniei și Bernard și alții c. Luxembourg.*

²¹² *Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen c. Danmarcii*, §53.

Dacă o astfel de situație a apărut, o evaluare atentă este necesară. În *Folgero și alții c. Norvegia*, Marea Cameră (deși cu o majoritate mică) a decis că introducerea de noi aranjamente pentru predarea religiei și filozofiei în școlile primare nu a reușit să respecte drepturile părinților. Noul curriculum cerea ca un accent mai mare să fie plasat pe cunoștințele de religie creștină, cu toate că era preconizat ca și alte credințe să fie studiate. Drepturile părinților să își retragă copiii de la lecțiile despre Creștinism au fost restricționate: în trecut, un părinte avea dreptul să retragă copilul de la lecții de Creștinism. Pentru majoritatea Curții, accentul pus pe cunoștințele despre creștinism nu era, în sine, contestabil, luând în considerare importanța creștinismului în istoria țării și a tradițiilor. Cu toate acestea, obiectivul curriculum-ului de a oferi o educație creștină și morală, chiar dacă ar fi în concordanță cu cea de acasă, a sugerat că distincțiile dintre Creștinism și alte religii, nu au fost doar cantitative, dar și calitative. Aceasta, la rândul său, a provocat la discuție asupra scopurilor declarate ale curriculum-ului referitor la abordarea sectarismului și promovarea pluralismului și înțelegerii. În acest context, statul a trebuit să se asigure că principiile părinților au fost protejate în mod corespunzător. Majoritatea Curții nu a considerat că aceste măsuri erau suficiente pentru a îndeplini cerințele articolului 2 din Protocolul nr .1. Astfel, părinții trebuiau să fie informați în prealabil cu privire la planurile lecțiilor pentru a le permite să identifice aspecte ale predării incompatibile cu principiile lor și să comunice aceste aspecte. Condiția ca orice cerere de retragere de la lecție trebuia să fie motivată prezenta riscul ca părinții să fie obligați să dezvăluie convingerilor lor religioase și filosofice într-o măsură inacceptabilă. Mai mult, școlilor li se oferea autoritatea de a răspunde la cererile de retragere de la predare prin retragerea copilului doar din acea activitate, dar nu și din sala de clasă. Toate acestea au sprijinit astfel

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

concluzia că acordurile au fost extrem de complexe și de natură ca să descurajeze părinții să recurgă la astfel de cereri de scutire.²¹³

Probleme ce țin de educație pot apărea, de asemenea, în domeniul de aplicare al articolului 9, dar influența jurisprudenței în temeiul articolului 2 din Protocolul nr. 1 în eliminarea cererilor este clară. O cerință pentru a participa la educația morală și socială, în lipsa oricărei afirmații de îndoctrinare nu dă naștere la o interferență cu drepturile din articolul 9.²¹⁴ În plus, în timp ce refuzul de a acorda o scutire generală de la școală în zilele de Sâmbătă pe motive religioase a copiilor solicitanților, Adventiști de Ziua a Șaptea, ar putea fi considerată ca o interferență cu manifestarea credinței, nici o dispensare generală nu ar putea fi recunoscută, care să afecteze în mod negativ dreptul copilului la educație, un drept care a prevalat asupra drepturilor părinților de a avea convingerile lor religioase luate în considerare.²¹⁵

Libertatea de exprimare și gândire, conștiință și convingere: Articolul 10

În unele cazuri s-a luat în considerare gradul în care restricțiile asupra libertății de exprimare implicând aspecte de gândire și religie sunt compatibile cu garantarea libertății de exprimare de către Articolul 10. Exercițiul acestui drept de către grupuri sau indivizi care încearcă să îi convingă pe alții poate fi deseori

²¹³*Folgerø and others v. Norway* [GC], §§85-102. See also *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, §§58-77 (religious culture and ethics syllabus failed to meet the criteria of objectivity and pluralism and restricted the possibility of exemption from instruction: violation).

²¹⁴*Bernard and others v. Luxembourg*.

²¹⁵*Martins Casimiro and Cerveira Ferreira v. Luxembourg* (dec.).

mai bine examinat în termenii garanțiilor Articolului 10, cu excepția cazurilor care implică în mod clar o „manifestare” a convingerii.²¹⁶ De exemplu, restricțiile asupra volumului de cheltuieli care pot fi efectuate la momentul alegerilor au fost contestate cu succes de un activist anti-avort ca o restricții inegale ale libertății de exprimare²¹⁷ În continuare, exprimarea în mod esențial de natură comercială, poate fi restricționată pe motiv că e necesară pentru protecția de informații înșelătoare a publicului.²¹⁸

Un caz mai dificil, implicând publicitatea religioasă este *Murphy contra Irlandei*, în cadrul căruia refuzul de a permite difuzarea televizată a unui clip publicitar religios a fost contestat de către solicitant atât conform Articolului 9 cât și Articolului 10 ale convenției. În timp ce solicitantul a fost de acord că Articolul 10 putea permite restricționarea expresiilor libertății religioase care puteau ofensa sentimentele religioase ale altora, acesta a argumentat pe de altă parte că individul nu era protejat de expunerea la o opinie religioasă din simplul motiv că aceasta era în dezacord cu opiniile lui. Pentru Curtea de la Strasbourg, refuzul se referea în primul rând la reglementarea mijloacelor de exprimare ale solicitantului și nu la manifestarea de către acesta a convingerilor religioase, cazul fiind prin urmare examinat în termenii Articolului 10. Autoritățile statului erau mai indicate decât o curte internațională să decidă dacă pot fi necesare acțiuni pentru reglementarea libertății de exprimare vizavi de probleme care pot afecta convingeri intime personale. Această „marjă de apreciere” a fost în mod special adecvată vizavi de restricțiile asupra

²¹⁶Vezi discuția asupra cazului *Arrowsmith contra Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord*, mai sus la pag. 22.

²¹⁷*Bowman contra Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord*, §§35-47.

²¹⁸*X și Biserica Scientologică c. Suediei*.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

liberei exprimări referitoare la religie, deoarece elementul care putea cauza ofense semnificative persoanelor de o anumită convingere religioasă variază semnificativ de la o perioadă la alta și dintr-un loc în altul, în special într-o perioadă caracterizată de o varietate în creștere a convingerilor și denumiriunilor.

În consecință, Curtea a acceptat faptul că statul respondent a fost justificat în determinarea faptului că, dată fiind anvergura anumitor sensibilități religioase din societatea irlandeză, difuzarea oricărui tip de publicitate religioasă putea fi considerată ofensatoare. Instanțele interne au remarcat propriu-zis că religia era o problemă divizivă în societate, cetățenii irlandezii care aveau convingeri religioase tinzând să aparțină de o biserică anume iar publicitatea religioasă a unei alte biserici putea prin urmare fi considerată ofensatoare și deschisă interpretării de prozelitism, autoritățile statului fiind abilitate să accepte opinia că cetățenii irlandezi nu ar fi agreat să le fie difuzată în case publicitate care să abordeze asemenea subiecte. Era de asemenea important pentru Curtea de la Strasbourg ca prohibiția să se refere doar la mass media audiovizuală, mijloc de comunicare cu „impact mai rapid, mai invaziv și mai puternic”. Solicitantul putea în continuare să difuzeze publicitatea în ziarele locale și naționale și i se menținea dreptul, ca și oricărui alt cetățean, de a participa în programe acoperind probleme religioase, întruniri publice și alte reuniuni. Au existat astfel conform Articolului 10 „motive bine întemeiate” care să justifice prohibiția generală a publicității religioase.²¹⁹ Este clar din asemenea cazuri contextul cu pondere specifică în care are loc exprimarea. Aici, canalul de comunicare a fost televiziunea. Cu toate acestea, poate fi corectă categorisirea acestei decizii ca una în care „marja de apreciere” a fost cu precădere extinsă, un forum judiciar

²¹⁹*Murphy c. Irlandei*, §§65-82 la § 67.

internațional trebuind să fie cu predilecție atent în evitarea imixtiunilor cu hotărârile interne în decizii cu sensibilitate specifică. Pe de altă parte, se poate argumenta că hotărârea de-abia promovează valorile pluralismului și gândirii deschise.

O problemă similară este gradul în care autoritățile statului pot lua măsuri împotriva exprimării pentru a proteja sentimentele religioase ale adeptilor unor confesiuni prin prevenirea sau penalizarea afișării materialelor de natură jignitoare sau ofensivă care îi poate descuraja pe aderenți să-și practice sau să-și profeseze convingerile prin ridiculizare. Arealul Articolului 10 de aplicare a garanției privind libertatea de exprimare cuprinde, până la urmă, idei care „ofensează, șochează sau deranjează”²²⁰, și în orice caz, menținerea societății pluraliste necesită de asemenea ca aderenții unei confesiuni să accepte în același timp că opiniile confesionale le vor fi supuse criticii și propagării ideilor care vor contesta direct aceste convingeri. Cu toate acestea, sunt puține șanse ca discursul ofensator hotărât să provoace sau care ar putea provoca ostilitate contra unui grup social—așa-zisul „discurs de ură” – să atragă vreo formă de protecție, în special conform Articolului 17 al Convenției, care interzice abuzul de drepturi. Totuși, distincția dintre discursul ofensator și cel care poate fi pur și simplu nepopular, poate fi dificil de determinat. O lungă campanie de hărțuiri din partea unor indivizi sau organizații poate provoca responsabilitatea statului²²¹, fiind pe de altă parte legitimă critica grupurilor religioase de către indivizi, în special dacă această critică vizează natura potențial dăunătoare a activităților lor, și atunci când acest lucru are loc într-un forum politic unde se așteaptă ca problemele de interes public să fie dezbătute deschis.²²² Curtea de la Strasbourg

²²⁰*Handyside contra Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord*, la §49.

²²¹*Biserica Scientologiei contra Suediei* (dec.).

²²²*Vezi Ierusalim contra Austriei*, §§38-47.

a recunoscut că exercitarea pașnică a drepturilor garantate conform Articolului 9 adepților convingerilor religioase pot cel puțin justifica un stat să ia act împotriva diseminării exprimărilor, adică vizavi de obiectele de venerație, ofensatoare gratuit pentru alții și profane. Va fi însă necesară o trasare atentă a liniilor de demarcare pentru a asigura că scopul pluralismului nu este compromis de măsurile adoptate. În cazul *Otto-Preminger-Institut contra Austriei* de exemplu, autoritățile au confiscat și au ordonat încetarea difuzării unui film care ridiculiza convingerile romano-catolice. În interpretarea garantării libertății de exprimare de către Articolul 10, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a afirmat că autoritățile naționale pot într-adevăr considera necesară întreprinderea acțiunilor pentru protejarea aderenților unor convingeri religioase contra „prezentării provocatoare a obiectelor de venerație religioasă” unde acestea constituie o „violare malițioasă a spiritului de toleranță care de asemenea trebuie să fie o trăsătură a unei societăți democratice”. Conexiunea strânsă dintre Articolele 9 și 10 era esențială:

Cei care aleg să exercite libertatea de a-și manifesta religia, indiferent dacă fac acest lucru ca membri a unei majorități sau minorități religioase, nu se pot aștepta în mod rezonabil să fie scutiți de critici. Ei trebuie să tolereze și să accepte negarea de către alții a convingerilor lor religioase și chiar propagarea de către alții a doctrinelor ostile credinței lor. Cu toate acestea, maniera în care convingerile și doctrinele lor religioase sunt contestate sau negate este o problemă care poate genera responsabilitatea statului, mai exact responsabilitatea de asigurare a exercițiului pașnic a dreptului garantat de Articolul 9 celor care au asemenea convingeri și doctrine. Într-adevăr, în cazuri extreme efectul unor anumite metode de contestare

sau negare a convingerilor religioase poate să ducă la împiedicarea celor care au asemenea convingeri de la exercițiul sau exprimarea lor.²²³

În mod similar, în cazul *Wingrove contra Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord*, Curtea de la Strasbourg a respins o plângere depusă sub auspiciile Articolului 10 referitoare la refuzul de a-i acorda licență unui clip video considerat ca blasfemie de către autoritățile interne pe baza faptului că nu a fost justificat considerentul conform căruia interferența cu libertatea de exprimare poate fi considerată justificată pentru protecția drepturilor creștinilor.²²⁴ Aceste cazuri susțin propunerea conform căreia Statul poate lua măsuri contra exprimării care este ofensatoare în mod gratuit. În ambele cazuri a fost importantă maniera în care au fost exprimate opiniile mai degrabă decât conținutul opiniilor propriu-zise. Alte cazuri implicând comentariu social²²⁵ sau discuția evenimentelor sociale vizavi de rolul jucat de liderii religioși²²⁶ au rezultat într-un grad mai mare de protecție acordat exprimării. Totuși, poate părea că un caz ca *Murphy contra Irlandei*, discutat mai sus, susține restricțiile asupra liberei exprimări, chiar și când e dificil să se recunoască faptul că orice ofensă poate fi făcută în afara simplei recunoașteri a existenței unei alte religie

²²³ *Otto-Preminger-Institut contra Austriei*, la §§56 și 57.

²²⁴ *Wingrove contra Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord*, §60. Vezi de asemenea *I.A. contra Turciei*, §§21-32 (condamnarea ducând la sancțiuni modeste pentru blasfemie în publicarea unor lucrări examinând aspecte filosofice și teologice dar implicând și un atac calomnios asupra profetului Mohamed: nu a constituit o violare a Articolului 10, deoarece, în ciuda atașamentului puternic al secularismului în Turcia, a fost legitim pentru musulmanii practicanți să considere lucrările ca fiind un atac nejustificat și ofensiv la adresa lor).

²²⁵ Vezi, de ex., *Vereinigung Bildender Künstler contra Austriei*, §§26-39 (la §8: pictura în cauză “prezenta un colaj din portretele diverselor figuri publice cum ar fi Mama Tereza, , [un] cardinal Austriac ... și pe fostul lider al Partidului Austriac al Libertății ..., în poziții sexuale”; și la §33: “satira e o formă de expresie artistică și comentariu social având, prin trăsăturile sale inerente de exagerare și deformare a realității, scopul de a provoca și agita”).

²²⁶ *Giniewski contra Franței*, §§43-56 (condamnare pentru defăimarea Creștinilor și în special Romano-Catolicilor, pentru publicarea unui articol critic la adresa unei enciclice papale și a rolului Bisericii Romano-Catolice în Holocaust: violarea, dată fiind scrierea articolului de către un jurnalist și istoric și vizând o problemă de indiscutabil interes public, și nu a încercat să atace convingerile religioase ca atare, dar s-a limitat la abordarea unei poziții papale).

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIULUI EUROPEI

sau interpretare a unei convingeri religioase.²²⁷ Nu toată exprimarea considerată ofensatoare, șocantă sau deranjantă la adresa sentimentelor unei comunități religioase poate (sau ar trebui) să fie în afara protecției acordate de către Articolul 10.²²⁸ În principiu pare adecvat faptul ca orice protecție acordată de Articolul 9 trebuie restricționată la definiția de „violare malițioasă a spiritului toleranței. În *Klein contra Slovaciei*, de exemplu, condamnarea unui jurnalist pentru defăimarea celui mai înalt reprezentant al Bisericii Romano Catolice din Slovacia, și prin urmare pentru denigrarea unui grup de cetățeni pentru credința lor Catolică a fost considerată ca o violare a Articolului 10. Jurnalistul a scris un articol critic la adresa tentativelor arhiepiscopului de a preveni distribuția unui film pe motivul naturii sale blasfematoare și imaginilor pronunțate, cu conotație sexuală; articolul a conținut de asemenea aluzii la presupusa cooperare a arhiepiscopului cu fostul regim comunist. Or, în timp ce opinia a fost bine formulată, aceasta a fost publicată într-un cotidian cu o circulație destul de limitată, articolul se referea exclusiv la arhiepiscop deci nu a interferat în mod nejustificat cu dreptul credincioșilor de a-și exprima și exercita religia și nu a denigrat nici conținutul credinței lor religioase.²²⁹

Probleme de tratament medical: Articolul 8

Instanțele interne se confruntă uneori cu situații în care tratamentului medical necesar este refuzat pe motiv de conștiință sau convingere (de exemplu în cazul procedurilor care necesită transfuzii sanguine).

²²⁷Vezi mai sus la pag. 69.

²²⁸Vezi *Biserica Scientologiei și 128 din membrii acesteia contra Suediei* (dec.); *Paturel contra Franței*, §§31-51 (condamnare pentru defăimarea de către un membru al Martorilor lui Iehova a unei asociații anti-sectare: violarea articolului 10, pentru că pasajele considerate ofensatoare au fost judecări de valoare cu bază factuală suficientă pentru a nu fi simple presupuneri factuale); și *Aydın Tatlav contra Turciei*, §§21-31 (critici puternice ale religiei, dar nu un atac abuziv la adresa credinței musulmane: sancțiunile au constituit o violare a Articolului 10).

²²⁹*Klein contra Slovaciei*, §§45-55.

Majoritatea sistemelor juridice interne recunosc și respectă dreptul absolut al unui adult care nu suferă de vreo dezabilitate mintală de la luarea deciziilor referitoare la tratamentul medical, inclusiv dacă acestea implică un risc la adresa vieții. În mod similar, acest principiu de autonomie sau auto-determinare este recunoscut de Articolul 8. „În sfera tratamentului medical, refuzul de a accepta un anumit tip de tratament poate duce inevitabil la un deznodământ fatal, impunerea pe de altă parte a tratamentului medical fără acordul unui pacient adult, apt mintal poate interfera cu integritatea fizică a persoanei într-un mod care poate afecta drepturile protejate conform Articolului 8 §1 al convenției.”²³⁰ Respectiv, luarea individuală a deciziilor în baza convingerilor personale sau a conștiinței este inviolabilă. Articolul 8 cuprinde în continuare exercițiul responsabilităților părintești, inclusiv deciziile vizavi de tratamentul medical.²³¹ În timp ce această temă nu prea este luată în considerare de jurisprudență, principiile par să sugereze că această autoritate trebuie să fie supusă limitărilor adecvate unei asemenea instituții pentru protejarea și bunăstarea copiilor, mai ales acolo unde există amenințări la adresa vieții și unde considerentele compensatorii (și în special obligația statului de a aspira la protecția vieții) sunt foarte relevante. La fel se poate proceda în cazul intervenției statului vizavi de adulții a căror stare a sănătății îi face fie vulnerabili la presiuni nejustificate sau care nu pot fi considerați pe deplin competenți să ia decizii în privința propriului tratament.²³²

²³⁰*Pretty contra Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord* la §83.

²³¹*Vezi Nielsen contra Danemarcei*, la §61: “Viața de familie în acest sens și în special drepturile părinților în exercițiul autorității părintești asupra copiilor lor, respectându-și obligațiile părintești corespunzătoare, sunt recunoscute și protejate de convenție, în special de Articolul 8. Într-adevăr, exercițiul drepturilor părintești constituie un element fundamental al vieții de familie.”

²³²Cf *Kokkinakis contra Greciei*, discutat la p. 47, mai sus; și *Keenan contra Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord*, §§88-101. Dar cf *Riera Blume și alții contra Spaniei*, §§31-35, (plângeri precum că “tratamentul de deprogramare” a implicat violarea Articolului 9 evitate în baza descoperirii unei violări a Articolului 5).

Recunoașterea de către stat a deciziilor organelor eclesiastice: Articolul 6

Uneori, curtea de la Strasbourg a fost chemată să ia în considerare probleme survenite din implementarea civilă a deciziilor luate de organe religioase referitor la aplicarea garanțiilor audierilor oneste ale Articolului 6. În rezolvarea unor asemenea chestiuni, se vor aplica principiile generale ale interpretării. În *Pellegrini contra Italiei* solicitantul a contestat procedurile care duc la eliberarea unui decret de nulitate a căsătoriei eliberat de o curte a Vaticanului și care a fost recunoscut de curțile italiene ca având efect legal. Problema cheie a fost dacă aceste instanțe interne au verificat până la urmă că garanțiile Articolului 6 au fost asigurate în procedurile bisericești înainte de a acorda autoritatea de implementare a decretului. Dată fiind hotărârea Curții de la Strasbourg că instanțele italiene au eșuat să asigure că solicitantul a avut parte de o audiere onestă în procedurile eclesiastice înainte de a emite autoritatea de implementare a hotărârii curții eclesiastice, revizuire necesară când decizia vizavi de tipul de autoritate cu funcție de implementare emană de la instanțele unui stat care nu a aplicat convenția, a avut loc, prin urmare, o încălcare a Articolului 6.²³³

Discriminarea în baza religiei sau convingerii

Protecția gândirii, conștiinței și convingerii religioase este de asemenea susținută de alte două prevederi. Prima, articolul 14 al convenției face referințe explicite la convingerea religioasă ca la un exemplu de motiv interzis pentru tratamentul discriminatoriu:

²³³*Pellegrini contra Italiei*, §§40-48.

Exercitarea drepturilor și libertăților stipulate de această convenție va fi asigurată fără discriminare pe orice motiv ca sex, rasă, culoare, limbă, religie, opinie politică sau de alt gen, origine națională sau socială, asociere cu o minoritate națională, proprietate, naștere sau alt statut.

În al doilea rând, protocolul nr. 12 stabilește o prohibiție mai *generală* a discriminării prin asigurarea faptului că „exercitarea oricărui drept stipulat de lege va fi asigurată fără discriminare pe orice motiv ca sex, rasă, culoare, limbă, religie, opinie politică sau de alt gen, origine națională sau socială, asociere cu o minoritate națională, proprietate, naștere sau alt statut”.

Prohibiția discriminării conținută în Articolul 14 este limitată în mod clar, aplicându-se doar „drepturilor și libertăților stipulate” în Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Protocolul nr. 12 acordă prin urmare o protecție adițională contra tratamentului discriminatoriu în statele care au ratificat acest tratat. Ambele prevederi aspiră prin urmare să protejeze exercițiul efectiv al drepturilor individului, în bază, *printre altele*, de religie. Importanța acestor prevederi este recunoscută în special de un instrument juridic internațional: “discriminarea dintre ființele umane în baza religiei sau convingerii constituie un afront la demnitatea umană și o încălcare a principiilor Cartei Organizației Națiunilor Unite”.²³⁴ Contextul în care Articolul 14 și Protocolul nr. 12 s-ar putea aplica de asemenea avea implicații pentru cei care încearcă să promoveze ideologii care nu respectă valorile religioase de bază, pentru că revitalizarea fundamentalismului religios prezintă o provocare la adresa pluralismului și toleranței comunitare, solicitând o reacție adecvată din partea autorităților naționale. Documentul din 1990 al Reuniunii CSCE de la Copenhaga asupra

²³⁴ Declarația din 1981 a Națiunilor Unite asupra Eliminării Tuturor Formelor de Intoleranță și Discriminare în Baza Religiei sau Convingerii, Articolul 3.

Dimensiunii Umane, de exemplu „condamnă clar și inechivoc totalitarismul, ura rasială și etnică, antisemitismul, xenofobia și discriminarea contra oricui și de asemenea persecuția din motive religioase și ideologice”.

Articolul 14

După cum reiese din termenii săi, Articolul 14 nu conferă vreun drept individual sau material, exprimând mai degrabă un principiu care să fie aplicat în relație cu drepturile individuale conferite de alte prevederi: cu alte cuvinte această prevedere poate fi invocată doar în conjuncție cu una sau mai multe din garanțiile conținute în Convenție sau unul din protocoale. Totuși, articolul 14 este de o importanță fundamentală, deoarece în timp ce o ingerință cu un anumit drept nu poate fi considerată ca o încălcare a dreptului, ea poate totuși fi considerată ca atare în conjuncție cu articolul 14. Aici, pe de altă parte, domeniul de aplicare al protecției poate fi mai extins decât pare la prima vedere. În *Savez Crkava “Riječ Života” și alții contra Croației* bisericele reformate s-au plâns că nu li se permitea—spre deosebire de alte religii—să aibă căsătorii religioase efectuate în concordanță cu riturile lor și recunoscute ca fiind egale căsătoriei civile, și că de asemenea nu li se permitea să ofere educație religioasă în școlile publice. Statul respondent a argumentat că nu a survenit vreo obligație din Articolul 9 fie necesitând recunoașterea căsătoriilor religioase fie permiterea lecțiilor de religie în școlile publice. În timp ce Curtea era de acord cu această parte a răspunsului, aceasta a făcut totuși o concluzie diferită:

Curtea... reiterează că nu se poate interpreta Convenția, inclusiv Articolul 9 § 1 al acesteia pentru a impune o obligație asupra statelor de a dispune recunoașterea efectelor căsătoriilor religioase ca fiind egale cu cele civile. De asemenea, dreptul de a manifesta religia în predare, garantată de Articolul 9 § 1 al convenției nu poate, în opinia curții, merge atât de departe încât să atragă după sine o obligație asupra statelor de a permite educația religioasă în școlile sau grădinițele publice.

Cu toate acestea, Curtea consideră atât celebrarea unei căsătorii religioase, care se rezumă la observarea unui rit religios, cât și predarea religiilor ca fiind manifestări religioase, conform sensului atribuit de Articolul 9§1 al Convenției. Ea remarcă de asemenea faptul că în Croația anumitor comunități religioase li se permite efectuarea educației religioase în școli și grădinițe publice, recunoscând de asemenea căsătoriile religioase încheiate de acestea. Curtea reiterează în acest sens că interzicerea discriminării, consfințită în Articolul 14 al Convenției se aplică de asemenea acelor drepturi tradiționale care se încadrează în domeniul extins de aplicare a oricărui Articol al Convenției, pe care statul s-a decis voluntar să le ofere. Prin urmare, Statul, care și-a depășit obligațiile conform Articolului 9 al Convenției în crearea unor asemenea drepturi, nu poate, în aplicarea acestor drepturi să aplice măsuri discriminatorii conform prevederilor Articolului 14. Prin urmare, deși Croația nu este obligată conform Articolului 9 al Convenției să permită educația religioasă în școlile și grădinițele publice sau să recunoască căsătoriile religioase,

datele acestui caz intră oricum sub incidența cadrului extins al aceluși articol. Respectiv. Articolul 14 al convenției, citat în conjuncție cu Articolul 9, este aplicabil în cazul prezent.²³⁵

Solicitantul trebuie în primul rând să stabilească existența unei situații comparabile cu situația sa: adică faptul că el a fost tratat într-un mod diferit de cineva comparabil. Situația unei persoane care are convingeri umaniste și care dorește să-și aplice cunoștințele în folosul altora nu este similară, de exemplu cu cea a deținătorului unei funcții religioase.²³⁶ Lista motivelor interzise pentru discriminare este calificată de către fraza „orice motiv ca, de exemplu” și nu este exhaustivă ci pur ilustrativă. Tratatul discriminatoriu trebuie în mod normal să fie bazat pe caracteristici și nu, de exemplu pe locație geografică. Pe de altă parte, „Statutul” nu depinde în mod necesar de o caracteristică legată inerent de identitatea sau personalitatea individului (ca gen sau rasă),²³⁷ însă, dată fiind referirea specifică a Articolului 14 la diferențe de tratament în baza „religiei, a opiniei politice sau de alt tip”, această problemă nu va prezenta dificultăți vizavi de diferențele de tratament sub auspiciile Articolului 9. Dat fiind că poate fi dificilă, stabilirea unui caz prima facie de discriminare, chiar dacă o asemenea discriminare există (dacă, spre exemplu o regulă non-discriminatorie este aplicată într-o manieră discriminatorie, ca prin urmare să constituie discriminare directă), Curtea de la Strasbourg a acceptat recent în cazul *D.H. și alții contra Republicii Cehe* că “regulile probatorii mai puțin stricte” trebuie aplicate în domeniul discriminării pentru a le garanta celor vizați

²³⁵*Savez Crkava "Riječ Života" și alții c. Croației* la §§56-58.

²³⁶*Peters contra Olandei*.

²³⁷*Clift c. Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord*, §§55-62.

„protecția efectivă a drepturilor lor”. Acest caz a vizat plasarea copiilor romi în clase segregate însă preocupări similare ar putea apărea vizavi de segregarea pe motive de religie. Curtea a considerat că nivelul de persuasiune necesar pentru a ajunge la o anumită concluzie, și în legătură cu aceasta distribuția sarcinii probei sunt legate intrinsec de specificitatea datelor, natura declarațiilor făcute și dreptul în cauză Garantat de convenție, și prin urmare când se ajunge la evaluarea impactul unei măsuri sau practici asupra unui individ sau grup, statisticile care apar pe examinările critice care să fie fiabile și suficiente vor fi suficiente pentru a constitui probe *prima facie* pe care petiționarul trebuie să le prezinte.

Aici, statistici care au demonstrat că peste 50% din copiii romi au fost plasați în școli speciale pentru copii mai puțin capabili, comparativ cu mai puțin de 2% din copii non-romi, au indicat că testele educaționale pe baza cărora au fost efectuate plasamentele nu au fost imparțiale vizavi de copiii romi.²³⁸

Dacă se stabilește o comparație relevantă, diferența în tratament poate fi justificată obiectiv iar sarcina de a stabili acest lucru aparține statului. Prin urmare diferența în tratament nu este automat discriminatorie cu sensul Articolul 14, dar va fi în tot cazul considerată astfel dacă urmărește un scop legitim sau dacă nu există vreo relație rezonabilă de proporționalitate între mijloacele utilizate și scopul, realizarea căruia se urmărește.

²³⁸D.H. și alții contra Republicii Cehe, §§185-195.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

O scurtă examinare a jurisprudenței ilustrează aplicarea testului. În *Alujer Fernández și Caballero García contra Spaniei* contribuabilii s-au plâns că nu au fost în stare să aloce plăți pentru a-și sprijini propriile comunități religioase, și că acest fapt a constituit un tratament discriminatoriu. Curtea de la Strasbourg a menționat că libertatea de religie nu implică acordarea Bisericilor sau membrilor acestora a unui statut fiscal diferit de cel al altor contribuabili.

Totuși, acolo unde asemenea acorduri sau aranjamente nu există, acestea nu contravin, în principiu, cu exigențele Articolelor 9 și 14 ale Convenției, cu condiția existenței unei justificări obiective și rezonabile pentru diferența de tratament și a faptului că bisericile care intenționează să procedeze la fel pot încheia acorduri similare.

În acest caz, odată ce bisericile respective nu și-au dorit vreodată să facă acorduri pentru asemenea aranjamente, aplicația a fost anulată ca fiind vădit nefondată.²³⁹ O diferență în tratament dintre grupuri religioase în baza statutului legal, rezultând în atribuirea privilegiilor nu este prin urmare incompatibilă cu Convenția atâta timp cât cadrul care stabilește criteriile pentru conferire personalității juridice rămâne în vigoare, și stipulează de asemenea că fiecare grup religios are șanse egale de aplicare pentru acest statut.²⁴⁰ În *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții contra Austriei*, s-a decis că această ultimă calificare

²³⁹ *Alujer Fernández și Caballero García contra Spaniei*, (dec.).

²⁴⁰ *Koppi contra Austriei*, §33.

nu a fost satisfăcută. Pentru aproximativ 20 de ani, autoritățile au refuzat să le ofere Martorilor lui Iehova personalitate legală. Curtea a considerat că a avut loc o încălcare a Articolului 14 în cumul cu Articolul 9: Curtea reiterează că Articolul 14 nu îi interzice vreunui stat membru să trateze grupurile în mod diferit pentru a corecta „inegalitățile factuale” dintre ele; într-adevăr, în unele circumstanțe eșecul tentativelor de a corecta inegalitatea prin tratament diferit poate la rândul-i să provoace o încălcare a aceluși articol. O diferență de tratament este totuși discriminatorie dacă nu are o justificare obiectivă și rezonabilă; cu alte cuvinte, dacă aceasta nu urmărește un scop legitim sau dacă nu există o relație proporțională între mijloacele aplicate și scopul, realizarea căruia se urmărește. Statul contractant se bucură de o marjă de apreciere atunci când evaluează dacă și în ce măsură diferențele în situații de altfel similare justifică un tratament diferit.

Curtea constată că instituirea unei perioade de așteptare înainte ca o asociație religioasă, căreia i-a fost acordat personalitate juridică poate obține un statut mai consolidat ca organism de drept public cauzează întrebări delicate, or statul are datoria să rămână neutru și imparțial în exercitarea puterii sale de reglementare în domeniul libertății religioase și în relațiile cu diferite religii, culte și credințe. O astfel de perioadă de așteptare, prin urmare, solicită un grad deosebit de supraveghere din partea Curții.

Curtea a putut accepta faptul că o astfel de perioadă ar putea fi necesară în situații excepționale, ca cea a grupurilor religioase recent stabilite și necunoscute. Însă aceasta nu se prea justifică în cazul grupurilor religioase cu o existență internațională de lungă durată și care sunt, de asemenea de mult timp stabilite în

țară și deci familiare autorităților competente, cum este cazul Martorilor lui Iehova. Pentru un astfel de grup religios, autoritățile ar trebui să poată verifica dacă acesta îndeplinește cerințele legislației relevante într-o perioadă considerabil mai scurtă. Mai mult, exemplul unei alte comunități religioase, citate de solicitanți arată că statul austriac nu a luat în considerație aplicarea egală a unei asemenea perioade de așteptare ca pe un instrument esențial pentru realizarea politicii sale în acel domeniu.²⁴¹

Plângerile de tratament discriminatoriu pe motiv de religie sau altă convingere sau opinie, necesită prin urmare o oarecare atenție în procesul de procesare. În practică, Curtea Europeană a drepturilor omului va refuza, în general, să ia în considerare orice plângere de discriminare în conformitate cu articolul 14, atunci când s-a stabilit deja existența unei garanții semnificative, în același sens. Dacă este necesară considerarea argumentului Articolului 14, aceasta va fi de asemenea necesară pentru stabilirea celor mai adecvate fonduri de garantare cu care să fie luat în considerare plângerea, pentru jurisprudența Curții indică faptul că discriminarea pe bază de religie sau de convingeri poate fi adresată cel mai bine prin luarea în considerare a articolul 14 fără a fi coroborat cu articolul 9, dar în legătură cu o altă prevedere de fond.

Anumite cazuri au implicat, de asemenea, rezoluția custodiei și accesului la copii prin referire la convingeri religioase. În cazul Hoffman contra Austriei, de exemplu, solicitantei i-a fost negată custodia copilului din cauza apartenenței la Martorii lui Iehova. În timp ce Curtea de la Strasbourg a hotărât că inacceptabil pentru o instanță internă să-și bazeze o decizie pe motivul unei diferențe de religie, decizia a fost făcută

²⁴¹ *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții contra Austriei* la §§96-98.

conform articolelor 8 și 14 dat fiind că privea determinarea dreptului de custodie asupra copilului, aspect al vieții de familie. În cazul *Palau-Martinez contra Franței*, o încălcare a Articolului 8 luată în coroborare cu Articolul 14 a fost stabilită în mod similar vizavi de o decizie referitoare la îngrijirea copiilor după destrămarea unei căsătorii. Determinarea a avut loc după o generalizare și o „analiză la rece a principiilor de creștere a copiilor care ar fi fost impuse,, de către credința Martorilor lui Iehova. În timp ce acesta ar fi fost un factor relevant, acesta nu ar fi fost unul suficient în absența "probelor directe, concrete care să demonstreze influența religiei solicitantului asupra creșterii și vieții cotidiene a celor doi copii ai săi" având în vedere solicitării petiționarului pentru un raport de anchetă socială.²⁴² Niciunul din cazuri nu pare să excludă uzul în cazurile de custodie a copiilor a cunoștințelor judiciare ale practicilor anumitor credințe, însă ambele subliniază faptul că asemenea considerente trebuie să fie aplicate cu grijă.

În cazul în care capacitatea juridică a unei biserici de a apela la justiție pentru a-și susține interesele este limitată de dreptul intern, o problemă poate, de asemenea, apărea în conformitate cu garanția Articolului 6 de acces la o instanță, în special în cazul în care nu sunt plasate restricții asupra altor structuri religioase. În cazul Biserica Catolică Canea contra Greciei, biserica reclamantă nu poate întreprinde proceduri legale pentru protecția drepturilor de proprietate, în timp ce Biserica Ortodoxă și comunitatea evreiască au fost capabile să ia asemenea măsuri. Deoarece situația vizează accesul la o instanță de determinare a drepturilor civile, și din moment ce nu există vreo justificare obiectivă și rezonabilă pentru acest tratament

²⁴²*Palau-Martinez contra Franței*, §§29-43 la §§38 și 42.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

discriminatoriu, Curtea de la Strasbourg a constatat încălcarea articolului 6 alineatul (1), în coroborare cu articolul 14.²⁴³

Credințele religioase, pot de asemenea implica aplicarea tratamentului discriminatoriu în ocuparea forței de muncă putând genera întrebări în conformitate cu Articolul 9 sau această prevedere în coroborare cu Articolul 14. Cazul *Thlimmenos contra Greciei* a vizat o persoană căruia i s-a refuzat angajarea în funcția de contabil din cauza unei condamnări penale. Condamnarea în cauză a survenit din refuzul inculpatului de a purta uniformă militară într-o perioadă de mobilizare generală, refuzul fiind justificat prin convingerile sale ca Martor al lui Iehova. Curtea de la Strasbourg a notat că în timp ce accesul la un loc de muncă nu era acoperit propriu-zis de convenție, aceasta a tratat plângerea ca pe una de discriminare pe bază de religie. Deși statele puteau în mod legitim să excludă anumite clase de infractori, această condamnare în cauză nu putea sugera lipsă de onestitate sau turpitudine morală. Prin urmare tratamentul solicitantului nu a avut prin urmare un scop legitim, și a fost comis în natura pedepsei cu închisoarea pe care acesta o servise deja. A avut loc respectiv o violare a Articolului 14 în coroborare cu Articolul 9. Într-un pasaj cheie a acestei hotărâri, Curtea de la Strasbourg a indicat că statele pot fi într-adevăr supuse datoriei pozitive de a trata diferit persoanele în unele situații, cu alte cuvinte, discriminarea poate de asemenea avea loc atunci când același tratament este aplicat indivizilor care ar trebui tratați diferit:

²⁴³*Biserica Catolică Canea c. Greciei*, §§43-47.

Curtea a decis până la moment că dreptul conform Articolului 14 de a nu fi discriminat în exercitarea drepturilor garantate de Convenție este violat în momentul în care statul tratează diferit persoane în situații asemănătoare, fără a oferi vreo justificare obiectivă și rezonabilă. Cu toate acestea, curtea consideră că aceasta nu este unica fațetă a interzicerii discriminării conform Articolului 14. Dreptul de a nu fi discriminat în exercitarea drepturilor garantate de Convenție este de asemenea violat atunci când statele nu reușesc, fără vreo justificare obiectivă și rezonabilă să trateze diferit persoanele ale căror situații sunt în mod semnificativ diferite...

Curtea consideră că statele trebuie să aibă, din principiu, un interes legitim de a-i exclude pe unii din infractori de la practica profesiei de specialist contabil. Cu toate acestea, Curtea consideră de asemenea că, spre diferență de alte condamnări pentru infracțiuni penale grave, o condamnare pentru refuzul pentru motive religioase sau filosofice portul uniformei militare nu poate implica lipsă de onestitate sau turpitudine morală care să îi submineze dreptul infractorului de a exercita această profesie. Excluderea petiționarului pe motiv de inaptitudine nu a fost, prin urmare, justificată...

Este adevărat că autoritățile nu aveau altă opțiune conform legii decât să refuze desemnarea petiționarului ca expert contabil... În prezentul caz, Curtea consideră că statul, care a adoptat legislația relevantă care a violat dreptul petiționarului de a nu fi discriminată împotriva exercitării dreptului său conform Articolului 9 al Convenției. Statul a comis acestea prin faptul că nu a introdus excepțiile

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

adecvate în regulamentul care împiedică persoanele condamnate pentru crime serioase de la practicarea profesiei de experți contabili.²⁴⁴

Protocolul Nr. 12

Este clar că protocolul nr. 12 are un domeniu potențial extins de aplicare. În *Sejdić și Finci contra Bosniei și Herzegovinei*, prima hotărâre vizavi de garanția, aranjamentele constituționale care au restricționat eligibilitatea de a candida în parlament sau președinție celor care își declară afilierea la una din cele trei grupuri etnice dominante în stat (cu alte cuvinte, grupurile etnice ale căror identitate a fost într-o măsură semnificativă bazată pe convingeri religioase) au fost declarate ca violând Articolul 14 împreună cu Articolul 3 din Protocolul Nr. 1 (vizavi de alegerile parlamentare) și Protocolul Nr. 12 (vizavi de alegerile prezidențiale). Aceste aranjamente au derivat din Acordul de pace de la Dayton care au pus capăt ostilităților din țară.²⁴⁵ În cea de-a doua hotărâre a sa în privința protocolului, *Savez Crkava “Riječ Života” și alții contra Croației*, incapacitatea bisericilor reformate de a oferi educație religioasă în școlile publice sau de a încheia ceremonii de căsătorie recunoscute de stat a fost constatată ca o violare a Articolului 14 în conjuncție cu Articolul 9, permițându-i prin urmare curții să hotărască în privința chestiunii protocolului 12. Totuși, hotărârea a permis discuțiile asupra domeniului de aplicare a protocolului. Textul indica că prohibiția discriminării nu era restricționată la „vreun drept prevăzut de lege” dar se extindea de asemenea

²⁴⁴*Thlimmenos contra Greciei* [GC], §§39-49 la §§44, 47 și 48.

²⁴⁵*Sejdić și Finci contra Bosniei și Herzegovinei* [GC], §§42-56.

la prohibiția discriminării de către o autoritate publică în timp ce referința deschisă la raportul explicativ a sugerat că în spectrul de aplicare a prevederii pot intra patru categorii de cazuri:

- i. în exercitarea oricărui drept garantat în mod specific oricărui individ conform legislației naționale;
- ii. în exercitarea unui drept care poate fi dedus dintr-o obligație clară a unei autorități publice conform legislației naționale, adică în cazul în care o autoritate publică este obligată de legea națională să se poarte într-un anumit mod;
- iii. de către o autoritate publică în exercițiul puterii discreționare (de exemplu oferirea unor anumite subvenții);
- iv. de către oricare alt act sau omisiune din partea unei autorități publice (de exemplu comportamentul forțelor de ordine în timpul controlării dezordinilor).²⁴⁶

²⁴⁶Savez Crkava "Riječ Života" și alții contra Croației, §§103-115 (deciziile vizavi de acordurile cu autoritățile religioase erau o problemă de discreție a statului și nu vizau prin urmare „drepturi garantate în mod specific acestora sub auspiciile legislației naționale” însă decizia a corespuns criteriilor celei de a treia categorii specificate în raportul explicativ, remarcând de asemenea comentariul raportului explicativ precum că nu era necesar să fie specificat care elemente corespundeau fiecărui paragraf, deoarece paragrafele erau complementare, distincțiile nemarcate clar, iar sistemele juridice interne puteau avea abordări diferite în privința cărui caz corespunde cărei categorii”.

Concluzie

Libertatea de gândire, conștiință și religie este un drept important al omului. Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului (și a Fostei Comisii Europene a Drepturilor Omului) oferă reiterări de forță ale valorilor inerente în Articolul 9. O apreciere adecvată a acestor principii și idealuri este critică: în special libertatea de gândire, conștiință și religie trebuie văzută ca o contribuție la menținerea și ameliorarea discuțiilor democratice și noțiunii de pluralism. Cele două fațete ale ei, individualul și colectivul sunt cruciale. Această libertate este, în dimensiunea sa religioasă, una din cele mai vitale elemente care formează identitatea credincioșilor, fiind în același timp o achiziție prețioasă pentru atești, agnostici, sceptici și ignoranți. Pluralismul, indisociabil într-o societate democratică, pentru care s-a luptat aprig în decursul secolelor, depinde de ea.²⁴⁷

În continuare, existența autonomă a comunităților religioase este indispensabilă pentru pluralism într-o societate democratică... Aici miza se pune pe păstrarea pluralismului și funcționarea adecvată a democrației, una din caracteristicile principale ale căreia este posibilitatea de a rezolva problemele unei țări prin dialog, chiar și atunci când ele sunt sâcâitoare.²⁴⁸

²⁴⁷*Kokkinakis contra Greciei* la §31.

²⁴⁸*Supreme Holy Council of the Muslim Community contra Bulgaria* la §93.

Altfel spus, protecția convingerilor individuale trebuie mai degrabă să promoveze decât să descurajeze respectul mutual pentru convingerile altora și toleranța acestora. Așadar, datoria statului depășește responsabilitatea de a se eschiva doar de la interferența cu drepturile Articolului 9, iar prevederea poate de asemenea duce la acțiune pozitivă din partea autorităților statului pentru a asigura efectivitatea dreptului. Pe de altă parte, interesele pluralismului dictează că cei care au convingeri religioase nu se pot aștepta ca aceste convingeri să le fie protejate de critici și trebuie să tolereze refuzul de către alții a convingerilor religioase și chiar propagarea de către alții a doctrinelor ostile credinței lor.²⁴⁹

Reconcilierea considerațiilor adversare este sarcina principală solicitată de Articolul 9, dar supusă supravegherii de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului din Strasbourg prin utilizarea unei liste de sarcini bine stabilite. În special, orice interferență trebuie să corespundă legii pentru un interes prescris al statului și să fie prezentată ca fiind „necesară într-o societate democratică”. Acest aspect al testului este deseori cel mai dificil. Exercițiul necesită o apreciere adecvată a rolului crucial pe care libertatea de gândire, conștiință și convingere îl joacă într-o democrație liberală, și o acceptare a importanței convingerilor religioase și filosofice pentru individ. Pe de altă parte, un forum judiciar internațional s-ar putea să nu fie la fel de bine plasat ca autoritățile interne în efectuarea unei asemenea evaluări, o „marjă de apreciere” relativ extinsă din partea factorilor locali de decizie fiind relevantă în multe din hotărârile Curții de la Strasbourg. În timp ce aceasta poate fi într-adevăr o doctrină de limitare din partea unui tribunal

²⁴⁹ *Otto-Preminger-Institut contra Austriei* la §47.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

internațional, aceasta nu implică în mod necesar faptul că la nivel intern, același lucru ar trebui să fie aparent. Investigarea riguroasă a motivelor propuse pentru o interferență și acest drept de importanță fundamentală atât pentru oameni cât și pentru societate în general vor ajuta la protecția pluralismului și diversității necesare pentru avansarea conștientizării umane și înțelegerea locului persoanei în societate și în universul moral și spiritual extins.

Principiul respectului adecvat pentru gândire, conștiință și religie poate fi considerat ca precondiție a societății democratice, însă maniera în care acesta e asigurat în Statele Europene variază considerabil. Nu există vreun „model” european. La nivel intern, mai există încă o mare diversitate de aranjamente constituționale și legale care reflectă tabloul îmbelșugat al istoriei, identității naționale și convingerilor individuale europene. Secularismul este un principiu constituțional în anumite state; în altele, o religie în mod particular poate avea un statut recunoscut de Biserică Stabilită, însă implicarea unei asemenea recunoașteri poate varia; în alte părți, anumite comunități religioase se pot bucura de anumite beneficii financiare prin acordarea beneficiilor fiscale sau recunoașterea statutului caritabil. Această relații dintre religie și stat va reflecta în general tradițiile locale și oportunitățile practice. În ce privește credința minoritară, toleranța religioasă a fost un principiu politic practicat timp de secole întregi în unele țări europene. În altele, această noțiune are o origine mai recentă. Totuși, în orice societate, membrii comunităților minoritare se pot simți în continuare marginalizați pe motiv de credință.

Modul în care Curtea de la Strasbourg a abordat interpretarea Articolului 9 și garanțiile relaționate a depins într-o mare măsură de problema specifică în cauză. Ea este mai dispusă să abordeze negarea recunoașterii personalității juridice și consecințele acesteia (inclusiv în cazuri ca negarea accesului în instanță și incapacitatea de a rezolva petițiile asupra protecției activelor) ca orice probleme percepute ca fiind de obligație religioasă sau filosofică (cum ar fi observarea sărbătorilor religioase, sau necesitatea de a se angaja în prozelitism). Locul de muncă a atras o protecție comparativ redusă până recent, în timp ce sălii de clasă i se acordă mai multă atenție. *Forum internum* este în mare parte sacrosanct, însă sfera publică mai puțin datorită unui test ceva mai restrictiv a ceea ce va fi recunoscut ca o „manifestare” a credinței și de asemenea pentru necesitatea de a lua act de interesele compensatorii. Este mai ușor pentru stat să justifice restricțiile aplicate publicității religioase de la televizor decât predicilor făcute de evangheliști din ușă în ușă, chiar dacă ar putea fi mai ușor pentru un public care nu dorește să participe, să închidă o emisiune decât să-i confrunte pe cei care încearcă să îi convertească pe alții.

Această lipsă de consistență în jurisprudență este, cu toate acestea probabil inevitabilă, deoarece în unele cazuri ea reflectă diversitatea remarcabilă a aranjamentelor domestice. Mișcările religioase și filosofice care au modelat civilizația europeană pot într-adevăr fi examinate în raport cu viața spirituală și intelectuală cu un impact la fel de profund ca forțele fundamentale care au sculptat trăsăturile geografice ale continentului. În timp ce era demult sinonimă „Creștinătății”, Europa a fost în vremuri diferite și în măsuri diferite influențată de alte credințe, inclusiv iudaismul și islamul. La rândul-i contribuția

continentului la istoria ideilor și filosofiei a fost considerabilă, atât prin intermediul gânditorilor individuali ca Platon, Aristotel, Hume și Kant cât și prin intermediul schimbărilor majore în percepția religioasă și filosofică marcată, spre exemplu de Renaștere, de Reformare și de Iluminism. Dacă „Europa” este într-adevăr într-o mare măsură o structură de idei, sisteme de valori și atitudini, ea a fost edificată în decursul secolelor prin intermediul unor anumite libertăți fundamentale, în special de gândire, de expresie și de asociere. Cu toate acestea, produsele exercițiului intelectual nu au fost întotdeauna pozitive. Pluralismul, toleranța, credința și secularismul sunt văzute ca fiind în co-existență în societatea Europeană, însă nu a fost întotdeauna așa. Probabil religia, naționalismul și identitatea de grup au fost prea interconectate: în vremuri diferite și în moduri diferite, intoleranța și persecuția religioasă au afectat continentul, iar mai recent, extremismul asociat cu anumite doctrine politice a implicat violări serioase și sistematice ale drepturilor omului. Lecțiile de istorie demonstrează că aceste libertăți fundamentale sunt atât vitale cât și în mod necesar supuse uneori limitărilor.

Aceste lecții ale trecutului contribuie la sugestia pentru abordarea cea mai eficientă a problemelor de importanță contemporană, pentru că, în timp ce Europa a devenit societate tot mai seculară spre sfârșitul secolului douăzeci, fundamentalismul este un fenomen în creștere în secolul douăzeci și unu. Poate că religia era o forță adormită pentru o perioadă în toată Europa, însă la moment aceasta este o forță emergentă. Structurile interne solicită regulat abordarea acomodării diversității de convingere într-o serie de probleme, inclusiv educație, tratamente medicale, controlul planificării și angajarea în sistemul de stat.

În special provocările contemporane cauzate de apariția partidelor politice oferind manifesturi religioase, o creștere a intoleranței religioase provocată în mare parte de considerente de securitate, și preocupări comunitare că afișarea simbolurilor religioase pot afecta coerența comunitară solicită împreună o evaluare a adecvării reacțiilor statelor.

Acest caleidoscop de aranjamente naționale trebuie acum privit prin prisma democrației, statului de drept și drepturilor omului. Însă convenția Europeană a Drepturilor omului nu impune un set de exigențe rigide: tratatul fixează doar unele standarde minime și tradiții religioase diferite în aranjamentele constituționale reglementând relația dintre biserică și stat care vor continua să formeze o parte a peisajului continental, cu condiția ca acestea să fie întotdeauna compatibile cu prevederile convenției. Această diversitate e respectată de Curtea de la Strasbourg iar contextul politic al religiei și convingerii va fi deseori reflectat în deciziile ei. Europei îi lipsește o abordare comună în rezolvarea problemei interacțiunii dintre religie și stat la nivel constituțional intern și asta îi conferă și mai multă noblețe. Ce posedă acum Europa, pe de altă parte, este un set de garanții obligatorii din punct de vedere juridic care consolidează poziția indivizilor și grupurilor ca asociațiile religioase în promovarea respectului invocat de ele pentru gândire, conștiință și religie.

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIULUI EUROPEI

Jim Murdoch este profesor de Drept Public la Universitatea din Glasgow și a fost Director al Școlii de Drept. Interesele sale de cercetare sunt dreptul intern și European al drepturilor omului. Dumnealui este un participant frecvent al vizitelor din cadrul programelor de seminar ale Consiliului Europei în statele centrale și este european, dezvoltându-și un interes special în mecanismele non-judiciare de aplicare a drepturilor omului.

A,B		
Agga c. Greciei (nr. 2), 17 octombrie 2002 106, 109, 110	Angeleni c. Suediei (dec.) 3 decembrie 1986 25, 34	Bernard și alții c. Luxemburgului (dec.), 8 septembrie 1993 114
Ahmet Arslan și alții c. Turciei, 23 februarie 2010 21	Arrowsmith c. Marii Britanii (dec.), 16 mai 1977 25, 35, 37	Bowman c. Marii Britanii, 19 februarie 1998 117
Aktas c. Franței (dec.), 30 iunie 2009 84, 85	Autio c. Finlandei (dec.) 6 decembrie 1991 76	Bruno c. Suediei (dec.), 28 august 2001 91
Alexandridis c. Greciei, 21 februarie 2008 30	Aydın Tatlav c. Turciei, 2 mai 2006 122	Buscarini și alții c. San Marino, 18 februarie 1999 21, 33
Al-Nashif și alții c. Bulgariei, 20 iunie 2002 23	Bayatyan c. Armeniei (GC), 7 iulie 2011 9, 77, 62, 66, 79	
Alujer Fernández și Caballero García c. Spaniei (dec.), 14 iunie 2001 23, 95, 130	Cazul lingvistic în Belgia, 23 iulie 1968 25	
C		
C. c. Marii Britanii (dec.), 15 decembrie 1983 22, 34, 89	C.W. c. Marii Britanii (dec.), 10 februarie 1993 25	Biserica Catolică Canea c. Greciei, 16 decembrie 1997 19, 40, 102, 113
C.J., J.J și E.J. c. Poloniei (dec.), 16	Campbell și Cosans c. Regatului Unit,	Cha'are Shalom Ve Tsedek c. Franței

PROTECȚIA DREPTULUI LA LIBERTATEA DE GÂNDIRE CONȘTIINȚĂ LI RELIGIE

ianuarie 1996 34 , 114 Chappell c. Marii Britanii, (dec.), 14 iulie 1987 28 , 103 Biserica Scientologică și 128 de membri ai săi c. Suediei (dec.) 14 iulie 1980 40	25 februarie 1982 24 , 113 Biserica Scientologică Moscova c. Rusiei, 5 aprilie 2007 102 Clift c. Regatului Unit, 13 iulie 2010 128	(GC), 27 iunie 2000 28 , 49 , 59 Cserjés c. Ungariei(dec.), 5 aprilie 2001 22, 53 Cipru c. Turciei (GC), 10 mai 2001 21, 46
D		
D. c. Franței (dec.), 6 Decembrie 1983 37 D.H. și alții c. Republica Cehă, 13 noiembrie 2007 128-129 Dahlab c. Elveției (dec.), 15 februarie 2001 85	Darby c. Suediei, 23 Octombrie 1990 23 , 29 , 34 , 44, 89 Dimitras și alții c. Greciei, 3 Iunie 2010 30 Dogru c. Franței, 4 decembrie 2008 85	Dubowska și Skup c. Poloniei (dec.), 18 aprilie 1997 49
E,F,G		
Efstratiou c. Greciei, 18 Decembrie 1996 47 El Majjaoui și Stichting Touba Moskee c. Olandei, dec. 14 Februarie 2006, judecata (GC) 20 decembrie 2007 24, 102 Eriksson c. Suediei, 22 iunie 1989 112	Feldek c. Slovakia, 12 iulie 2001 18 Finska församlingen i Stockholm și Teuvo Hautaniemi c. Suediei (dec.), 11 April 1996 40 Folgerø și alții c. Norway (GC), 29 iunie 2007 32-33 , 116	Partidul Muncii din Georgian c. Georgia, 8 iulie 2008 29 Giniewski c. Franței, 31 ianuarie 2006 121 Gottesmann c. Switzerlși (dec.), 4 decembrie 1984 89
	H	
Handiyside c. Marii Britanii, 7 Decembrie 1976 69, 72, 119	Hasan și Eylem Zengin c. Turciei, 9 octombrie 2007 116 Hazar, Hazar și Acik c. Turciei (dec.), 10	Mănăstirile Sfinte c. Greciei, 9 decembrie 1994 19 , 23, 44, 101 Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

Hasan și Chaush c. Bulgariei (GC), 26 octombrie 2000 46 , 66 , 98	decembrie 1992 25 Hoffman c. Austriei, 23 iunie 1993 18, 132	Bulgare (Metropolitan Inokentiy) și alții c. Bulgariei, 22 ianuarie 2009 106
	I,J	
I.A. c. Turciei, 13 septembrie 2005 121 Ingrid Jordebo Fundația Creștină de școli și Ingrid Jordebo c. Suediei (dec.) 6 martie 1987 112 Cetățenii Leeuw-St Pierre c. Belgiei (dec.), 16 decembrie 1968 22	Institutul Preoților Francezi și alții c. Turciei (rezolvare pe cale amiabilă), 14 decembrie 2000 104 ISKCON și 8 alții c. Regatului Unit (dec.), 8 martie 1994 27 Ivanova c. Bulgariei, 12 aprilie 2007 46 , 54 Jakóbski c. Poloniei, 7 decembrie 2010 54 - 55	Martorii lui Iehova din Moscova c. Rusiei, 10 iunie 2010 51, 101 Ierusalim c. Austriei, 27 februarie 2001 119 Johansen c. Norvegiei (dec.), 14 octombrie 1985 75 Johnston și alții c. Irlandei, 18 decembrie 1986 22 , 43
	K	
Kalaç c. Turciei, 1 iulie 1997 53 Karaduman c. Turciei (dec.), 3 Mai 1993 85 Keenan c. Marii Britanii, 3 aprilie 2001 123 Kervanci c. Franței, 4 decembrie 2008 85 Khan c. Marii Britanii (dec.), 7 iulie 1986 45	Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen c. Denemaricii, 7 decembrie 1976 34 , 114 Klein c. Slovaciei, 31 octombrie 2006 122 Knudsen c. Norvegiei (dec.), 8 martie 1985 36, 40, 55 Kokkinakis c. Greciei, 25 mai 1993 61, 64, 70, 80, Konrad și alții c. Germaniei (dec.), 11 septembrie 2006 112	Köse și alții 93 c. Turciei (dec.), 24 ianuarie 2006 85 Kosteski c. “Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei”, 13 april 2006 31, 32, 36 Kurtulmus c. Turciei (dec.), 24 ianuarie 2006 85 Kustannus OY, Vapaa ajattelija AB și alții c. Finlandei (dec.), 15 aprilie 1996 , 40, 42 Kuznetsov și alții c. Rusiei, 11 ianuarie

PROTECȚIA DREPTULUI LA LIBERTATEA DE GÂNDIRE CONȘTIINȚĂ LI RELIGIE

Khristiansko Sdruzhenie “Svideteli na Iehova” (Asociația Creștină a Martorilor lui Iahova) c. Bulgariei, 3 Iulie 1997 105 Kimlya și alții c. Rusiei, 1 octombrie 2009 27	Konttinen c. Finlandei (dec.), 3 decembrie 1996 52 Koppi c. Austriei, 10 Decembrie 2009 130	2007 66 Kuznetsov. c. Ucrainei, 29 aprilie 2003 92
	L	
Larissis și alții c. Greciei, 24 februarie 1998 63-65, 84 Lautsi și alții c. Italiei, 18 martie 2001 113-114 Logan c. Marii Britanii (dec.), 6 septembrie 1996 103	Leela Förderkreis e.C. și alții c. Germaniei, 6 noiembrie 2008 28, 47, 96 Lombardi Vallauri c. Italiei, 20 octombrie 2009 30, 54	Leyla Şahin c. Turciei (GC), 10 noiembrie 2005 88
	M,N,O	
Manoussakis și alții c. Greciei, 26 septembrie 1996 96, 103, 105 Martins Casimiro și Cerveira Ferreira c. Luxembourg (dec.), 27 april 1999 112, 116 McFeeley și alții c. Marii Britanii (dec.), 15 mai 1980 92 Mitropolia Basarabiei și alții c. Moldova, 13 decembrie 2001 38,	Mirošubovs și alții c. Letoniei, 15 Septembrie 2009 107 Armata Salvării din Moscova c. Rusiei, 5 octombrie 2006 101 Murphy c. Irlandei, 10 iulie 2003 , 73, 117, 118, 121 N. c. Suediei (dec.), 11 octombrie 1984 31 Nielsen c. Danemaricii, 28 Noiembrie	97 membri ai Gldani Congregation of Jehovah’s Witnesses și 4 alții c. Georgiei, 3 mai 2007 49 Nolan și K c. Rusiei, 12 februarie 2009 24, 103 Obst c. Germaniei, 23 septembrie 2010 55 Omkananda și Lumina Divină Zentrum

GHIDUL DREPTURILOR OMULUI AL CONSILIUL EUROPEI

61, 100, 102	1988 122	c. Switzerlși (dec.) 19 martie 1981 28 Otto-Preminger-Institut c. Austriei, 20 septembrie 1994 28, 121, 139
	P,Q,R	
Palau-Martinez c. Franței, 16 decembrie 2003 133 Paturel c. Franței, 22 decembrie 2005 122 Pellegrini c. Italiei, 20 iulie 2001 124 Pentidis și alții c. Greciei, 9 iunie 1997 101,103 Perry c. Letonia, 8 noiembrie 2007 24, 66 Peters c. Poloniei , 30 Noiembrie 1994 128	Phull c. Franței (dec.), 11 ianuarie 2005 84 Poltoratskiy c. Ucrainei, 29 april 2003 92 Porter c. Regatului Unit (dec.), 8 aprilie 2003 43 Pretty c. Marii Britanii, 29 aprilie 2002 25, 44, 123 Raninen c. Finlandei (dec.), 7 martie 1996 31 Refah Partisi (the Welfare Party) și alții c. Turciei (GC), 13 februarie 2003 18, 53	Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții c. Austriei, 31 iulie 2008 100, 130, 132 Riera Blume și alții c. Spaniei, 14 octombrie 1999 29, 123 Rommelfanger c. Germaniei (dec.), 6 septembrie 1989 55
	S	
Sabanchiyeva și alții c. Rusiei (dec.), 6 noiembrie 2008 22 Salonen c. Finlandei (dec.), 2 Iulie 1997 37 Savez Crkava “Riječ Života” și alții c. Croației, 9 decembrie 2010 23, 126-127, 136-137	Serif c. Greciei, 14 decembrie 1999 60-61, 108-109 Sidiropoulos și alții c. Greciei, 10 iulie 1998 24 Siebenhaar c. Germaniei, 3 februarie 2011 55 Sinan Işik c. Turciei, 2 februarie 2010	Stefanov. c. Bulgariei (rezolvare pe cale amiabilă), 3 mai 2001 77 Sunday Times c. Regatului Unit (nr. 1), 26 april 1979 64 Sfântul Consiliul Suprem al comunității musulmane c. Bulgariei, 16 decembrie 2004

PROTECȚIA DREPTULUI LA LIBERTATEA DE GÂNDIRE CONȘTIINȚĂ LI RELIGIE

Schüth c. Germaniei, 23 septembrie 2010 55-56 Sejdić și Finci c. Bosniei și Herțegovinei (GC), 22 decembrie 2009 136	30 Sluijs c. Belgiei, 9 septembrie 1992 113 Stedman c. Regatului Unit (dec.) 9 april 1997 52	106 , 48, 51, 63, 98 Svyato-Mykhaylivska Parafiya c. Ucrainei, 14 iunie 2007 67
	T,U,V	
Taandtan c. Turciei, 4 Martie 2008 45 Thlimmenos c. Greciei (GC), 6 april 2000 54, 76, 134-135 Tsirlis și Kouloumpas c. Greciei, 29 mai 1997 76 Ülke c. Turciei, 24 ianuarie 2006 76-77	Valsamis c. Greciei, 18 decembrie 1996 21, 47, 112 Van den Dungen c. Poloniei (dec.) 22 februarie 1995 18, 28, 37, 43 Verein “Kontakt-Information-Therapie” (KIT) și Siegfried Hagen c. Austriei (dec.), 12 octombrie 1988 43	Vereinigung Bildender Künstler c. Austriei, 25 ianuarie 2007 121 Vergos c. Greciei, 24 Iunie 2004 121 Vogt c. Germaniei, 26 septembrie 1995 26, 30, 54
	W, X, Y, Z	
W. și D.M., M. și H.I. c. Regatului Unit (dec.) 6 martie 1984 114 Wingrove c. Marii Britanii, 25 noiembrie 1996 73, 121 X și Biserica Scientologică c. Suediei, (dec.), 5 mai 1979 40 , 117 X c. Marii Britanii (dec.), 18 mai 1976 93 X c. Marii Britanii (dec.), 4 octombrie 1977 28	X c. Austriei (dec.), 15 februarie 1965 93 X c. Austriei (dec.), 15 octombrie 1981 28 X c. Danmarcei (dec.), 8 martie 1976 40 X c. Germaniei (dec.), 10 martie 1981 25 X c. Germaniei (dec.), 5 iulie 1977 76 Young, James și Webster c. Marii Britanii, 13 august 1981 8 Z și T c. Marii Britanii (dec.) 28	X c. Marii Britanii (dec.) 5 martie 1976 92 X c. Regatului Unit (dec.), 12 iulie 1978 70 X c. Regatului Unit (dec.), 12 martie 1981 36, 40

	februarie 2006 10	